

*Державний архів
Черкаської області*

**ГОЛОД
1932-1933
РОКІВ
НА ЧЕРКАШЧИНІ**

документи і матеріали

Державний архів Черкаської області

**ГОЛЮД
1932-1933 РОКІВ
НА ЧЕРКАЩИНІ**

документи і матеріали

м. Черкаси
2002

Автори-упорядники: Т.А. Клименко, С.І. Кононенко,
С.І. Кривенко
Рецензенти: доктор історичних наук, професор Чабан А.Ю.,
кандидат історичних наук Перехрест О.Г.

Голод 1932-1933 років на Черкащині.
Документи і матеріали /Держархів Черкаської обл.;
Авт.-упоряд. Т.А. Клименко, С.І. Кононенко,
С.І. Кривенко. – Черкаси: 2002. – 224 с.

*Авторський колектив висловлює особливу подяку
історико-юридичному факультету Черкаського
державного університету ім. Б.Хмельницького за
надану допомогу в комп'ютерному наборі.*

Документи, спогади, списки, народна творчість, які включено до збірника, висвітлюють трагічні події, що відбувалися на Черкащині під час голодомору 1932-1933 років.

Збірник є даниною пам'яті черкашанам, які загинули мученицькою смертю від голоду.

Для істориків, викладачів, вчителів, студентів, краєзнавців, молоді, широкого читацького загалу.

ISBN 966-95518-9-2

©Т.А. Клименко, С.І. Кононенко, С.І. Кривенко

Від авторів-упорядників

З кінця 80-х років у пресі почали з'являтися перші публікації архівних документів про голодомор 1932-1933 років. Над забороненою темою було трохи відкрито завісу таємниці. Укладачі збірника ставили собі за мету зібрати в одне ціле архівні документи і матеріали, які б дали повну уяву про жахливу українську трагедію, що сталася 70 років тому на Черкащині.

Збірник документів про голод 1932-1933 років у Черкаському краї відображає соціально-економічний стан його сіл, політику держави відносно селянства, яка призвела до голоду, та його страшні наслідки.

Під час роботи над збірником була проведена значна робота по виявленню документів у фондах партійних та радянських органів, матеріалів місцевої преси, як держархіву Черкаської області, так і Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України та Центрального державного архіву громадських об'єднань України. До збірника вміщено лише частину з них. Крім цього подаються також раніше опубліковані у різних виданнях архівні документи та матеріали, що значно поповнює джерельну базу збірника.

Сподіваємось, що введення цих документів і матеріалів у науковий обіг стимулює дослідження теми і згодом побачать світ інші видання, які будуть нагадувати майбутнім поколінням про ті страшні роки, коли заради здійснення привабливої ідеї тисячі наших земляків змушені були помирати без хліба, коли для того, щоб вижити, діти зрікалися батьків, коли на базарах кипіли котли з людським м'ясом.

У збірнику публікується 95 документів і матеріалів, археографічне опрацювання яких проведено у відповідності з "Правилами издания исторических документов" (М. – 1986).

Документи і матеріали подані у збірнику як повністю, так і у вигляді витягів з них. Скорочення, як правило, зроблені у тому випадку, якщо певна частина документу не відповідає темі збірника або не відноситься до регіону. Назви населених пунктів, округів, районів подані за адміністративно-територіальним поділом того часу.

Архівні документи подаються мовою оригіналу із збереженням стилю викладу та мовних особливостей часу. Орфографічні та синтаксичні помилки виправлені без застережень. Недописані, пропущені, нерозбірливі слова, неточності доповнені чи замінені в квадратних дужках.

Особливо бережно опрацьовані заяви, листи, спогади. Напівписьменні чи зовсім неписьменні дописувачі, як могли, викладали свої думки.

Документи збірника мають редакційні заголовки та посилання на їх місцезнаходження.

Всі особливості датування документів застережено у текстуальних примітках або позначкою "не раніше" такого-то числа.

Користуватися збірником допоможуть додатки: список скорочень, іменний та географічний покажчики, перелік документів.

Автори-упорядники висловлюють щиру подяку всім, хто допоміг створити архівну колекцію "Спогади черкашан про голод 1932-1933 років", яка продовжує поповнюватися та дослідникам-популяризаторам архівних документів, а також працівникам відділів ресстрації актів громадянського стану райдержадміністрацій та міськвиконкомів області за проведену роботу по виявленню статистичних відомостей про народжуваність та смертність населення у 1932-1933 роках.

ЩЕ РАЗ ПРО ГОЛОДОМОР

На початку 1990 р. вперше була дана політична оцінка національної трагедії, якою став для українського народу голод 1932-1933 років. Понад 60 років замовчувати це лихо можна було тільки у тоталітарній державі. Це не могло не відбитися на стані збереженості першоджерел. Проте архівні документи, що вдалося виявити, розкривають причини голоду, називають конкретних його винуватців. Поповнити картину тих страхітливих подій допомогла людська пам'ять, яка зберегла спогади про ці події та імена тих, хто загинув під час голодомору.

Що ж стало причиною голоду 1932-1933 років? Як розповідають архівні документи та матеріали, що вміщені у збірник, страшний голод був викликаний не примхами природи. Він був наслідком волюнтаристської сталінської політики на селі, мав конкретні соціально-економічні передумови. І у першу чергу слід назвати колективізацію, завдяки якій і колгосп і колгоспника можна було обікрати до останньої зернини. Другою причиною були не надмірні плани хлібозаготівель, обсяги яких поступово зростали, а хлібозаготівельна кампанія 1932 р. досягла апогею. План був настільки великий, що у селян забрали не тільки зерно, а й іншу сільськогосподарську продукцію.

Певну уяву про становище на селі у цей час дає скарга жителя с. Свердликове Бабанського району від 20 квітня 1932 р. Він писав голові Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) Г.І. Петровському: "Год тому назад мене сельская комісія викинула з хати, забрала в мене моє хазяйство, заключавшееся з одної корови й лошади, якою я обробляв землю, а корова кормила мою сім'ю; три десятини і хата, і три душі сім'ї. Больше ніякого імушества, як движимого, так і не движимого не мав... був бедного состояния. Самі ледачі люди, які привикли за революцію ограбляти народ, якими грабежами не підняли государство, а розорили не только государство, но і весь народ – теперь вся земля стоїть необсяяною, бо сільські власті весь забрали до фунта і ми погібаем з голоду, народ падає от голода як солома, лошади погибли. І коли лошади здохла, то за цєю падаллю являється народ по 50 душ, і давить один одного, щоб захватить хоч кусочок дохлой лошади..." (док. № 8).

Такі листи надходили не тільки до Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і його голови, інших вищих органів влади. Люди звертались до обласного і районного керівництва, до органів робітничо-селянської інспекції. Писали і до Й.В. Сталіна. Писали всі – колгоспники, одноосібники, середняки, студенти, учні. Скаржились на надмірні плани хлібозаготівель, свавілля місцевих керівників, на оподаткування, штрафуння, висловлювали стурбованість станом колективного господарства, писали про голодування сімей (док. №№ 4, 6, 18, 33, 42, 43, 44, 49). Писали, вірили, сподівались, чекали допомоги, захисту. В цих заявах і листах відбилася політика держави відносно селян, яка нарешті призвела до голоду.

Як відомо, голод почався навесні 1932 р. Разом з тим, передвісники його з'явилися ще у 1931 р., коли виконання плану хлібозаготівель затяглося до весни 1932 р., коли у селян в рахунок хлібозаготівлі забрали не тільки хліб, а й іншу сільськогосподарську продукцію. В українське село прийшов голод. Проте його вдалося зупинити. Прихід літа, своєчасна допомога відвернули поглиблення голоду. Селянам держава надала допомогу у розмірі 11,3 млн. пудів хліба.

Свого піку голод досяг навесні 1933 р., закінчився він наприкінці літа 1933 р. Найжахливіша ситуація склалася у березні-червні, коли у селян після суворої зими не залишилось ніяких продовольчих запасів. Держава ж практично ніякої допомоги не надавала. Більш того, упродовж 22 місяців селянам не видавали хліба на зароблені трудодні, а створені у колгоспах натуральні фонди – насінневий,

фуражний, продовольчий було передано в рахунок хлібозаготівель.

Вичерпавши останні запаси продовольства, доведені муками голоду до відчаю, люди стали вживати як їжу все, що можна і не можна було їсти. Спочатку їли кішок, потім собак, навіть щурів і мишей, потім кропиву, лободу, листя дерев. В селах стояла моторошна тиша – ні співів півней, ні лаю собак, ні гомону людей. Одним з наслідків голоду стало труподівство та людодівство (док. №№ 15, 23, 24, 25, 41, 45, 54, 56). Проте голод брав своє. Почалася масова смертність, причинами якої були, як наслідки голоду, дистрофія і шлункові захворювання. Були села, населення яких вимерло повністю. Ці села вже не знайдеш на географічній карті Черкащини. Були і такі, де порожніми стояли більше третини домів.

Ховати мертвих було нікому, на це у живих не вистачало сил. Тому часто ховали своїх близьких на городах і у погрібах. По селу їздив возниця, якому було доручено збирати трупи і вивозити їх на кладовище, де була викопана велика яма, в яку скидали мерців, а іноді і ще живих. Скільки їх похованих живцем? А скільки і таких, що знайшли в собі сили, щоб вибратись з цієї жахливої могили (док. №№ 72, 73, 74, 78, 80, 81, 82). Архівні документи і матеріали свідчать: "...був виділений гужовий транспорт і два чоловіка, які щоденно вивозили людей на кладовище. На кладовищі було викопано дві ями, типу кагата, до яких звозили мертвих людей, скидали їх туди... Яма не закривалась поки не була заповнена трупами... Людям, котрі возили трупи на кладовище, виділялись харчі на прожиття" (док. № 80).

Безпосереднім свідченням голоду є статистичні відомості про природний рух населення, його смертність, книги метричних записів*. Відомо, що органи ДПУ змушували секретарів сільських рад, робітників ЗАГСів знищувати метричні книги, фальсифікувати відомості про смертність. За владними вказівками та негласними інструкціями лікарі теж старанно приховували істинну картину смертності та її чисельність. Житель с. Нечаївка Шполянського району Ф.П. Смагленко свідчить: "...Реєструвати смерть близьких до сільради майже ніхто не приходив, а часто й не було кому приходити. Доводилось записувати на основі повідомлень свідків чи інших людей. Бувало й так, що людину записували до книги реєстрації смертей, а вона ще була живою, а то й взагалі вижила.

До речі, про книгу реєстрації смертей. Вона дуже швидко кінчалась і доводилось просто вести список мерців. У графі "причина смерті" я писав: "з голоду"... Десь у квітні 1933 р. була одержана з району цілком таємна інструкція, яку після прочитання, без права робити нотатки, було повернуто до спецвідділу райвиконкому"... (док. № 79).

Проте деякі державні службовці знаходили в собі мужність не додержуватись інструкцій і заборон. Завдяки їм відтворено дійсну картину голодомору по Смілянському району (док. №№ 48, 50, 51). З архівних документів стає зрозуміло, що апогею голод у районі досяг у червні 1933 р., коли померло 3194 чоловіка. І це тільки в одному районі Черкащини. Протягом 1932-1933 рр. загинуло голодною смертю в Звенигородському районі 4009 чоловік, Кам'янському – 2302, Христинівському – 3717, Черкаському – 6941, Шполянському – 7321. Але й ці цифри не зовсім точні. Сьогодні ще важко назвати цифру загиблих від голоду 1932-1933 років. Скільки їх спочиває у безіменних братських могилах?

Якщо порівняти кількість загиблих під час сталінських репресій, Великої

*За проханням держархіву області районні і міські відділи реєстрації актів громадянського стану провели пошук статистичних даних про народжуваність та смертність у 1932-1933 рр. Дослідження показали, що книги метричних записів збереглися за рідким виключенням, тому упорядники не змогли відтворити повної картини смертності по районах Черкащини.

Вітчизняної війни 1941-1945 рр. та голодомору 1932-1933 років, вражає перевага загибелі людей під час голоду. І це трапилось на самих родючих землях України. Під час Другої світової війни за наказом А. Гітлера ешелонами вивозився верхній родючий шар землі з Христинівського та Уманського районів Черкащини. Це ті самі райони, які під час голоду 1932-1933 років були визнані одними з неблагополучних.

Яскравим доказом масового характеру смертності є списки померлих від голоду. У збірнику їх лише шість і подані вони як приклад. Коли їх читаєш, починаєш уявляти розміри тієї трагедії, що сталася в Україні, у хліборобному Черкаському краї. Так тільки в одному селі Безпальчє Дравівського району вмерло 828 чоловік (док. № 93). Схилиємо голови перед їх світлою пам'яттю.

Про настрої селян та їх відношення до політики держави відносно сільського населення свідчать архівні документи, що відклались у фонді Златопільської робітничо-селянської інспекції. Селяни чітко визнали причини голоду – ненадмірні хлібозаготівлі, колективізація. Вони назвали і конкретних винуватців трагедії 1932-1933 років. В оперативних відомостях райуповноважений ДПУ доносив секретарю райкому КП(б)У, що колгоспник с. Лип'янка С. Криворучко заявив: "Правление говорило нам, что в этом году мы голодать не будем, и если вывезем озимые в хлебозаготовку, то у нас останется вико-мешанка, а теперь, вывезли озимые, да и вико-мешанку уже половину вывезли, а ржи осталось немного – и в этом году будем сидеть без хлеба и голодать." (док. № 29). Колгоспниця цього ж села казала: "...раньше лучше было. Когда мой муж ходил до дядьки на работу и когда возвращался с работы, то домой приносил молоко в горшке. Он был сыт и семья не голодала. Работал и нас кормил, а теперь и на работе работаешь голодным, а когда домой прийдешь, то и дома нечего кушать и семья голодная. Вот до чего довела нас коллективизация." (док. № 29). А колгоспник І.Ф. Костенко висловився ще відвертіше: "Я сильно стоял за советскую власть, а теперь вижу, это дело не туда идет. Народ пропадает с голода, власть никаких мер не принимает, хочет людей погубить. Москва старается украинцев задушить. Если советская власть будет существовать, то мы погибнем." (док. № 60-82).

Ось, що свідчить житель с. Ковалиха Смілянського району Н. Буткевич: "...Взимку 1932-1933 року на село довели план додаткового збору зерна та сільськогосподарських продуктів. Щодня до нас приїжджали уповноважені райвиконкому та райпарткому, під керівництвом яких на кожному вутку були створені спеціальні комісії в складі десяти осіб, які ходили по хатах. Вони робили старанний обшук на горщиках, по коморах, клунях, повітках, де міг бути схований хліб, і забирали зерно, квасоло, картоплю, буряки. Деякі члени цих комісій брутально поводитись при обшуках: перекидали горшки з їжею в печі, перевертали діжки з квашеною капустою та огірками в погреба. З настанням весняної сівби 1933 року в Ковалисі почався масовий голод... Вимирали цілими сім'ями і в першу чергу – чоловіки та діти..."

Всього від жахливого голоду 1932-1933 років у Ковалисі загинуло понад 400 чоловік. Для порівняння скажімо, що з фронтів Великої Вітчизняної війни не повернулися до рідних порогів 164 чоловіки"... (док. № 64).

Тема колективізації, голодомору знайшла відображення в усній народній творчості. Яку тягу до життя мав в собі український народ, коли і в ті страшні часи голодомору складав частівки, співмовки, приказки, вірші, прислів'я, анекдоти (док. № 87-89). В цих творах народ відверто констатував злигодні життя:

Нема хліба, нема моні,
А ми плескаєм в долоні.

Встань-ка, Ленін, подивися,
Як колгоспи розжилися:
Гарба раком, трактор боком,
І кобила з одним оком.
Їде Сталін на тарані,
Дві сільодки у кармані.
Цибулиной поганяє –
Америку доганяє.
А на хаті серп і молот,
А у хаті смерть і голод.
Як чітко в цій коротесенькій частивці визнані причини голоду, відношення
селян до політики держави, і який глибоко сатиричний зміст у паралелі:
А на хаті серп і молот,
А у хаті смерть і голод.

Світлана Кононенко

ГОЛОД НА ЧЕРКАЩИНІ

До 1933 р. голод вже двічі приходив на землю Кобзаря за нетривалий період існування радянської влади в Україні. Втретє його головною причиною була політика керівництва державою, спрямована на силове відчуження селян від продуктів їхньої праці.

У 1921-1922 рр. влада не робила таємниці з цієї трагедії, а навіть дозволяла іноземним благодійним організаціям надавати допомогу голодуючим через місцеві громадські та національні об'єднання. Величезну роль у боротьбі з голодом у попередні часи мали споконвічні релігійні громади Черкащини – іудейські, католицькі і, особливо, православні. Проте, всі вони були пограбовані внаслідок державної конфіскації церковних цінностей, кошти від якої начебто використовувалися на допомогу голодуючим. У 1925 р. іноземцям не дозволялось допомагати голодуючим українцям, бо були об'явлені шпигунами та диверсантами. Але влада, побоюючись масового повстання в Україні, тимчасово знизила адміністративний тиск на селян.

Внаслідок масштабної кривавої “роботи” карних органів, до кінця 20-х років українське селянство залишилося без будь-якого захисту. До середини 20-х років були винищені всі антирадянські повстанські загони. До кінця 10-річчя винищені та ізольовані одинаки-терористи-хлібороби, які вже не бачили іншого виходу для захисту від всевладдя місцевого активу. На початку 30-х років було заборонено діяльність української автокефальної православної церкви досить впливової на значну частину людей, а також зазнала міцного удару українська інтелігенція (справа Спілки визволення України). Тоді ж, в процесі розкуркулення значну частину селян було пограбовано і примусово вивезено за межі України, інші залишилися наодинці з керівництвом держави та агресивним сільським активом.

На початку 30-х років керівництво країни та редакції газет були завалені листами селян, в яких вже були попередження про наближення голоду. Така інформація надходила з місць у вигляді офіційних зведень. Крім того, багато вищих чиновників особисто знали реальний економічний стан. Проте, заходи, що вживалися, були спрямовані на повну ізоляцію села. Спочатку було заборонено перевезення продуктів харчування приватними особами, потім – виділення колгоспникам продовольчого та посівного фонду до повного розрахування з

державою. А у січні 1933 р. було заборонено виїзд за межі України.

Коли голод вже розпочався, партія та уряд також своєрідно реагували на благання з місць про допомогу. Туди направлялися комісії, які замінювали “несумлінних” керівників, які допускали зниження темпів постійно діючої хлібозаготівельної кампанії. У звітах в центр та виступах перед керівним активом члени комісії пояснювали опухлість людей від голоду звичайним захворюванням нирок та ін. Найбільш “нерадиві” села заносилися на так звані чорні дошки, що означало їх повну блокаду.

Внаслідок цього, вже з березня 1933 р. Черкаський, Звенигородський, Уманський, Бабанський та Буцький райони зайняли перші позиції в тасмних урядових зведеннях про кількість голодних смертей, випадків труподства та людодства. У цьому ж місяці Наркомзем УРСР узагальнив дані про “продовольчі труднощі” та повідомив ЦК КП(б)У про становище на місцях, але ж це були багаторазово зменшені відомості. Згідно з цим документом, наприклад, у Смілянському районі гостро голодувало всього 404 особи.

Вивчати цю тему за документами держархіву області досить непросто. Він був створений у 1954 р., тому документів про голод 1932-1933 років зберіглося дуже мало. Їх виявляти необхідно було в архівах сусідніх областей та центральних архівах. Значна кількість документів втрачена у роки Другої Світової війни. Тому, навіть після зняття грифу секретності, дослідник отримав для вивчення досить обмежену кількість документів.

Найбільш інформативним є фонд Черкаської робітничо-селянської інспекції. Сюди надходили заяви, листи про жахливі муки голоду, знущання сільського активу, факти людодства та ін.

Важливі відомості про страждання наших земляків зберігаються у фондах райвиконкомів. Це статистичні звіти, листування з обласним керівництвом.

У фондах районних партійних комітетів є відомості про форсування хлібозаготівельних компаній та жорстку позицію партійного керівництва щодо функціонерів та сільських активістів, які дозволяли припускати уповільнення сталінських темпів, не бажали брати участі у грабуванні селянства, або самовільно видавали помираючим людям зерно з колгоспних комор. У цих же фондах зустрічаються зведення районних відділів ДПУ про реагування селянства на політичний та економічний стан у державі.

Важливим джерелом вивчення подій цього періоду є преса. У радянських газетах про голод не писали, тут були лише повідомлення про “шалений опір куркульства”, про керівників, що не виконують затверджених планів здачі хліба державі, але тут є багато об’яв про відречення дітей від своїх “батьків-куркулів”. Це робилося з метою отримання освіти або роботи, – такою дорогою ціною сільська молодь виривалася з пазурів голодної смерті. По-іншому освітлюється голод 1932-1933 років в українських газетах, що виходили під час німецько-фашистської окупації Черкащини. Окупаційна влада намагалась відкрити завісу тасмниці над забороненою темою. На сторінках газети “Українська Думка” з’явилися, як свідчення, так і аналітичні публікації про голодомор 1932-1933 років.

Маловивченою поки що є діяльність в ці роки так званих Торгзінів (торгівля з іноземцями), – спеціальних крамниць, які були влаштовані майже у кожному районі та на великих залізничних станціях. Асортимент цих крамниць 1933 р. здається казковим, тут можна було придбати любий делікатес або річ, але тільки за валюту, золоті чи срібні речі. Черкащани нібито ставали іноземцями на рідній землі, а держава приймала з рук помираючих людей жіночі прикраси та дівоче придане (персні, сережки, дукачі).

Напочатку 90-х років здійснено приймання на державне зберігання від органів

державної безпеки кримінальних справ, які є унікальним джерелом вивчення не тільки питань репресивної сталінської політики, але й штучного голоду 1932-1933 років. Недремно око ДПУ пильно стежило за кожним проявом незадоволення населення в містах, селах, трудових колективах і, навіть, у окремих родинах. “Оригінальна” карна практика тих часів свідчить, що з перших днів був обраний курс на замовчування трагедії.

Єдиний термін, що характеризує трагічні події 1932-1933 років в державних документах – “продовольчі труднощі”, але і його можна зустріти лише у документах з грифом “зовсім таємно”. Якщо голодна людина викрала щось з державного майна, її очікувало 10-річне ув’язнення з конфіскацією майна, а часто розстріл. За політичний анекдот або частівку – 3-8 років ув’язнення. Таке ж покарання міг понести людоїд, а для скорочення терміну ув’язнення йому потрібно було якось “політично” пояснити свої дії, – наприклад, що це було зроблено з підказки місцевого священика або куркуля. Особливо уважно ДПУ стежило за різноманітними релігійними угрупованнями, члени яких пояснювали голодомор (а значить не заперечували цього факту) як кару Божу або як прихід на землю влади антихриста. Частина людей шукала пояснення трагедії у старовинних пророцтвах, Брюсовім календарі, книзі француза Лебона. Це кваліфікувалося як антирадянська агітація. Багато черкашан було притягнуто до відповідальності за те, що їхні зарубіжні родичі надсилали їм валютні перекази через зовнішньоторгівельний банк. Цих людей було звинувачено в наданні представника іноземних держав викривленої інформації про продовольче становище у країні рад, та за те, що простягли руку за імперіалістичною допомогою.

Сергій Кривенко

Вічна пам'ять

*– Пошли, Боже, царство
небесне померлим з голоду
людям нашим!*

*Вічная пам'ять,
Вічная пам'ять,
Вічная ваша пам'ять!*

*– Душі їхні хай оселяться
межи душами предків!*

*Вічная пам'ять,
Вічная пам'ять,
Вічная ваша пам'ять!*

*– Пам'ять про них буде жити
од роду до роду, од віку до віку!*

*Вічная пам'ять,
Вічная пам'ять,
Вічная ваша пам'ять!*

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

1932 рік

№ 1

Постанова політбюро ЦК КП(б)У про хлібозаготівлі*

3 січня 1932 р.

Надіслати міськкомам та райпарткомам і уповноваженим ЦК таку телеграму: "Не зважаючи на рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 29 грудня про оголошення січня місяця бойовим ударним місяцем закінчення хлібозаготівель, виділення спеціально для стимулювання хлібозаготівель краму на 70 млн. крб., який вже на 60 % відвантажений й прибуває до районів, надсилку на допомогу районам значної кількості робітників на чолі з членами Політбюро, – становище з хлібозаготівлями на Україні залишається надзвичайно тривожним.

Подальше падіння заготівель першої п'ятиденки січня (2 млн. 600 тис. пудів проти 3 млн. 500 тис. пудів останньої п'ятиденки грудня) вказує, що районні організації, місцеві робітники не уявили собі, а часто не хочуть зрозуміти всієї важливості й потреби закінчення заготівель саме в січні.

Таке становище хлібозаготівель вважаємо за ганьбу для Української парторганізації й вимагаємо від уповноважених ЦК, всіх парторганізацій і всіх членів партії негайно вжиття таких заходів, що забезпечили б Україні виконання цілком і безумовно рішення Жовтневого пленуму ЦК ВКП(б) про хліб".

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990, – С. 110.

№ 2

Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) про хлібозаготівлі

11 січня 1932 р.

1. Об'язать нац. ЦК, крайкомы и обкомы по выполнению установленного для области (края, республики) годового плана хлебозаготовок продолжать заготовки сверх плана.

2. Разрешить Наркомснабу оставлять в распоряжении облкрайисполкомов для использования на местные нужды 40 % из количества хлеба, заготовленного сверх годового плана.

3. Весь хлеб, заготовленный сверх годового плана, за исключением 40- %-го отчисления, зачислять в централизованные ресурсы.

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990. – С. 112.

№ 3

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про хлібозаготівлі

25 січня 1932 р.

а) Внести пленуму ЦК пропозицію:

Об'явити лютий місяць ударним місяцем закінчення хлібозаготівель.

*На засіданні Політбюро ЦК КП(б)У від 3 січня 1932 р. розглядалося питання про хлібозаготівлі у зв'язку з телеграмою Й.В. Сталіна і В.М. Молотова з цього питання.

В зв'язку з цим відкласти скликання Всеукраїнської партконференції на 10-12 березня.*

б) Попередити райони, що коли до 20 лютого товари, що їх призначено для стимулювання хлібозаготівель, не будуть реалізовані (відповідно з постановами ЦК про порядок заохочування хлібоздаванців) – ці товари буде вивезено з районів для продажу в міських центрах.

в) Надати керівникам груп районів право, в разі явної невідповідності асортименту товарів для стимулювання хлібозаготівель і встановлення, що той або інший товар було включено до так званого хлібного фонду неправильно, – списувати його з цього фонду і реалізувати звичайним порядком.

г) Доручити ЦК ЛКСМУ разом з т. Строгановим** негайно вжити ряд рішучих заходів щодо посилення участі комсомолу в практичній роботі по хлібозаготівлях.
Голод 1932-1933 років. – К., 1990. – С. 113-114.

№4

Лист комсомольця Пастушенка з с. Полонисте Бабанського району Й.В. Сталіну про вивіз хліба в хлібозаготівлю й голодування колгоспників

10 лютого 1932 р.***

Добрий день, шановний секретар ВКП(б), товариш Сталін!

До Вас пишу листа з України, з глухого закутка села. Візьміть військову карту і знайдете село на річці Ятрань, зветься Полонисте на Уманщині Бабанського району. Ось таке вислухайте, тов. Сталін! Село має 317 дворів, колективізоване на 100 %. А що, тут думаєте радянська влада? Ні, не радянська, а чисто буржуазний строй. Пригадайте панщину, 6 днів роби панам, а 7-й – неділя, в яку не можна робити, бо свято. Так і на селі, шодня роблять в артілі. Коло дому нічого, крім будівель, а ти податок із дому дай за те, що робили в колгоспі, самообладання віддай, позику підписався в колгоспі на 40 крб. – віддай із дому. Третій рік в колгоспі усупільнено все, та ще й хлібозаготівлю дай за ту землю, що здав у колгосп [за] 3 роки. Не йди до колгоспу за хлібом, бо ще й сам здай пудів 45 з 3 дес. поля, ну і пай у кооперації 28 крб., аванс і будівництво теж до 15 крб. здай з дому, а [за] продукти за три роки – копійки грошей, отаке життя.

Село виконало план на 65 %. Колгосп вивіз весь хліб до фунта, всі культури. Зараз коням ні в зуб, лише пшенична січка і кроплять мелясом, вже загинуло 56 коней. На селі щоденно гине з голоду 3-4-6 коней, нема ні зернини. Свиней було розвели 500 штук, вже подохло з голоду 184 штуки, ідять жом за січку. Лише мається 60 корів, з яких в м'ясо йде 46 штук, а на все село лишається на 1932 р. 14 штук.

Оце вам розплід скота, бо район буряково-скотарський і є передбачення, що протягом двох місяців погине вся худоба. І починають вмирати з голоду люди, пухнуть, діти кажуть – “хліба, хліба”. Не думайте, шановний керівник, що не робили люди (і вдарно), але [був] недорід, який до уваги ніхто не бере. Прошлий рік урожай був середній і то ледве прожило населення і план був 38 тис. пуд., а зараз 57 тис. пуд. Зараз буксир над буксиром, бригада 86 осіб ходить 3 місяці і нічого не зроблять, день у день ходять під кожну хату. Від початку кампанії уже перешпарили разів 60 кожну хату. Забрали до фунта всі городні [культури], в колгоспі, в колгоспників [залишили]

*Йдеться про III Всеукраїнську конференцію КП(б)У, яка відбулася 6-9 липня 1932 р.

**В.А. Строганов – другий секретар ЦК КП(б)У.

***Дата надсилки листа Пастушенка з секретаріату Сталіна до ВУЦВК.

на душу 2 пуда картоплі, а всю до фунта – в заготівлю. Ніякого передбачення на весняний посів, насіння ні фунта [немає], ніякої культури – ні картоплі, ні фасолі, ні віки, ні чечевиці, ні гороху, ні гречки, ні проса, ні ячменю, ні вівса, ні сої – все до фунта. І буряки, і капусту квашену забрали, і забирають курей. І здають селяни, бо нічим годувати, іде таємний забій кролів. Оце таке, товаришу Сталін.

Трудодень обійшовся 37 коп., [а] пара чобіт – 36 крб., пара черевиків – 26-22 крб., костюм – 80 крб., який був 25 [крб.] прошлий рік. Ви розумієте, що і пачка папірос 35 коп. розкурочних. Отак, тов. Сталін, сто день на одну пару чобіт, урівнялка, довели владу рад. Керують [не] робітники і селяни. [а] поміщики та буржуї, тому що робітник не буде висисати останньої крові й серця, тому що він розуміє голод і холод. Фунта соломи не дають, в хатах холод, розкуркулюють бідняків, колгоспників викидають з колгоспу за те, що хліба не дають. Зажим – не дають селянові балакати на зборах, садять в БУПР. [Кажуть], ми тюрем не будемо, а руйнуємо”, а в нашому районі уже 9 кулацьких хат повних. З будинка збудували нових, садять і судять нізащо. Що захотіли активісти, то й зроблять, а маса ні при чому. Сільраду вибрали, але й жодного члена вибраного, всі нові й нові чужі люди, не вибрані, і та ж кооперація, і все.

Маса населення підбурена проти радвледи, немає ніякої культроботи, одна хлібзаготівля й годі, сільбуд закритий, ніхто не йде, чекаючи з дня на день смерті. Робітникам, які працювали колись у колгоспі, а зараз пішли на промисловість, їх дітям і дружинам нема спокою. Пайок, який привозять, забирають голодні. Вечором не можна вийти в село, б'ють каміннями, зкидають чоботи, в кого є, населення босе, голе, голодне, діти не відвідують школи, тоже босі, голі і голодні, [без] гарячих сніданків [не] один місяць і хліба, лише чай без цукру. В селі ні гасу світить, ні мила, про жири, то й не згадуй, нема соняшника, ні фунта з 40 га не залишилось, все в заготівлі.

Отак-то, про те, що нема й не говори, бо стільки розікрали, не шукай ніде, щоб купити хліба, бо звуть опортуністами. Отаке-то на селі, хоч суди і кажи, що опортуніст. Ні, я радянський, сам щодня по хліб хожу.

Комсомолець, секретар осередку, член бюро РКМ Пастушенко. Відповідь персонально на адресу: Бабанський р-он УРСР, Полонисте, секретар осередку ЛКСМ.

З оригіналом згідно

Голова Бабанської райКК-РСІ [підпис] Максименко*

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 1, оп. 8, спр. 117, арк. 473-747. Засвідчена копія.

№5

Повідомлення Христинівської райколгоспспілки до ВУЦВК про перерахування в план хлібзаготівель частини заробленого колгоспниками хліба в колгоспі “Незаможник”

13 березня 1932 р.

До приймальні голови ВУЦВК.

На ПР від 20.02.1932 р.

Розслідувавши справу забезпечення сім'ї тов. Замороки, члена Івангородського колгоспу “Незаможник”, Христинівська райколгоспспілка повідомляє, що тов. Заморокою [в] минулому році до 1 вересня вироблено в колгоспі 357 трудоднів, на які видавався колгоспом хліб, і тов. Замороці належало одержати 357 кг озимого

*Засвідчено печаткою Бабанської райКК

хліба. Тов. Заморокою одержано всього лише 211 кг та його дружиною 16 кг, а разом 227 кг. Останні 130 кг залишилися в колгоспі та здано в рахунок плану хлібозаготівлі, поскільки план хлібозаготівлі по колгоспу “Незаможник” остаточно і до цього часу не виконаний і в колгоспі, крім насіннєвих фондів, нічого не мається.

Додаємо, що не один лише тов. Заморока недополучив належний йому на трудодні хліб, а більш як 30 членів колгоспу недополучили, що разом складає 73,17 ц та здано в рахунок плану хлібозаготівлі. Тов. Заморока до 8 листопада 1931 р. у колгоспі “Незаможник” займав посаду члена правління і 8 листопада з колгоспу виїхав, не повідомивши про це правління колгоспу.

Голова правління [підпис]

Секретар [підпис]

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 1, оп. 8, спр. 113, арк. 123. Оригінал. Рукопис.

Колективізація і голод на Україні 1929-1933. – К., 1992. – С. 438.

№6

Заява селянина О.А. Мельниченка з с. Білашки Тальнівського району до органів державної влади про реквізицію майна, продовольства та голодування сім'ї

15 березня 1932 р.

До Генерального прокурора України
До Народного комісара РСІ УСРР тов. Затонського
До Тальнівського прокурора
До Білашської сільради на Уманщині
Гр-на с. Білашки Тальнівського району
на Уманщині
Мельниченка Олекси Антоновича

Заява

Я, гр. с. Білашки, проживаю в цьому селі зі своєю сім'єю, яка складається з мене – 60 р., дружини – 58 р., дочки – 16 р., сина – 12 р., дочки – 8 р. і дочки – 7 р. Майно у мене таке: хата, клуня і землянка. Є один лошак, півтора роки. Садибною землею маю 0,37 га та невдобної – 0,73 га. Під посівом було в 1931 р. 1,71 га. На вказаній садибі я мешкаю з 1930 р., а тому куркульського хазяйства я не мав і не маю.

Не дивлячись на моє сімейне та масткове почти бідняцьке становище, при цьому порівнюючи кількість їдців з кількістю землі під зерновими культурами – мене обкладали великими податками.

Раніше, коли я мав корову для прокормлення непрацездатної сім'ї з 6 душ, то її 4 червня 1931 р. по розпорядженню сільради взяли у мене гр. Поліщук Матвій, Стригун Олександр і Хоменко Макарій. Документа про це сільрада, ні її представники (виконавці) мені на взятую корову не дали. За цю корову податок я платив раніш і коли її немає, то теж з мене сільрада його бере.

Я не можу собі весь час уявити, як це Білашська сільрада мене рахує? Чи куркулем? Але вона дала мені документ, як звичайному контрактанту, чи може середняком. Якщо середняком, то чому вона пристосовує репресії до мене, як до куркуля? Так, згадаю про те все, що крім різних державних грошових податків, у мене взято в різний термін за останній рік одежою та хлібом, а саме: 1 кожух, 1 свита, взято в грудні місяці 1931 р. гр. Стригуном Іваном і Мокровським Степаном.

13 березня 1932 р. взято 1 кожуха, 1 свита Литвинюком Владимиром і Кугаєм Антипом та ін.

Також взято хлібом: зерном пшениці 303 кг, гречки 80 кг та жита 40 кг громадянами Литвинюком Владимиром, Колісником Грицем, Остранем Іваном і Макодзбою Іваном.

Хліба в снопах взято: 5 кіп, вагою 683 кг зерна громадянами Роженком Фадеєм, Пашенком Іваном і Макодзбою Іваном.

Крім цього взято також: 7 мішків картоплі. До цього додаю, що я, як старик предельного віксту і непрацездатний, а також дружина моя як жінка хвора та стара, то ми в буряковому товаристві с. Білашки не стоїм, але воно теж обкладає мене податками, та через сільраду смикає зі всіх боків.

На підставі вищезгаданого та маючихся у мене документів і розписок різних, прошу розібрати по справедливості радянських законоположень мою заяву, звернути важливу увагу на моє сімейне становище та непрацездатність всіх членів сім'ї, маєтковий стан та в останній час мою з сім'єю голодовку за відсутністю жодного пуда хліба та дати сім'ї моїй порятунок, аби я і вони не загинули голодною смертю.

По маючимся в мене документам, та на мою думку, з мене в користь держави належало 560 кг хліба, а взято у мене 1210 кг, тобто на 650 кг більше. За корову та коня, яких у мене немає, податок сільрада бере, одержу теж забрали.

Ще раз дуже прошу розібратись з моєю заявою та по можливості повернути одержу та лишки взятого хліба у мене. Для з'ясування цієї справи до суду прошу призначити комісію з незацікавлених та непричасних до цього лиць, щоб вони зробили розслідування цієї справи на місці, провіривши моє становище та документи, маючіся у мене.

15.ІІІ.32 р.

с. Білашки

Просьте громадянин [підпис] О. Мельниченко

*Центральний державний архів вищих органів влади і управління України,
ф. 539, оп. 10, спр. 1357, арк. 18. Оригінал. Рукопис.*

№7

3 листа Златопільського райкому КП(б)У секретарям партосередків та кандидатських груп про надання допомоги голодуючому населенню району

5 квітня 1932 р.

До всіх секретарів партосередків та кандидатських груп

В додаток до надісланого листа РПК від 23.ІІІ. ц.р. № 14 „Про засоби по наданню допомоги нужденному населенню”, пропонуємо:

1. Ще раз перевірити все населення й при виявленні гостронужденних негайно подавати їм допомогу, а тих, що опухли чи охляли негайно шпиталізувати (помістити в окремі приміщення), де й надавати їм допомогу до повного видужання. Майте на увазі, що жодного з хворих на опухання чи не здатного рухатись не повинно бути нешпиталізованим, в 48 годин повідомте РПК про кількість шпиталізованого населення, чи забезпечені вони продуктами, чи потрібно Вам надіслати продукти, повідомте, яку кількість.

2. Ще раз підкреслюємо, що допомога повинна надаватись лише хворим, а решті в порядку трудово-виробничім. В першу чергу потрібно надавати посилену допомогу сумлінним колгоспникам, потрапившим в тяжкі продовольчі умови, щоб

вони були здатні до роботи, ледарям – лише до повного їх видужання.

3. Пропонуємо головну увагу звернути на слабих та малих дітей. Крім видачі їм молока проведіть роботу по забезпеченню дітей яйцями, м'ясом та жирами з місцевих ресурсів (колгоспних ферм, колгоспників та одноосібників). При відсутності м'яса в колгоспі, вживіть заходів до придбання скотини для годівлі дітей.

4. В тих батьків, що перебувають в тяжкому продовольчому стані й у Вас немає впевненості, що вони зможуть забезпечити утримання дітей, негайно забрати всіх дітей, помістити їх в стаціонарні дитячі установи (дитмайданчики, садки, яслі). На весь час видужання батьків (день й ніч), а в тих батьків, що зможуть забезпечити догляд за дітьми, діти повинні щоранку збиратись до дитсадка, майданчика чи ясель, а коли не можливо пускати додому, але з зобов'язанням батьків, або спеціальних визначених осіб, щоб кожний день діти були приведені чи принесені до дитустанови.

5. Зобов'язуємо Вас розгорнути активну роботу комісії по допомозі дітям та дорослому, хворому від недоїдання населенню, ввівши до сількомісії обов'язково уповноваженого РПК; для догляду за дітьми обов'язково притягніть комсомольців та інших активних осіб...

Секретар РКП КП(б)У

[підпис]

Зеленський

Державний архів Черкаської області, ф.П-466, оп. 1, спр. 207, арк. 96. Оригінал.

№8

**Скарга голові ВУЦВК Г.І. Петровському
від селянина Г.С. Базаля-Савченка
про незаконну реквізицію хліба, майна
та голод у с. Свердликове Бабанського району
20 квітня 1932 р.**

Председателю Всеукраинского Центрального
Исполнительного Комитета т. Петровскому
Гр. с. Свердликово Бабанського района
Уманского округа
Гната Степановича Базаля

Жалоба

Год тому назад мене сельская комісія вилучила з хати, забрала в мене мое хазяйство, заключавшееся з одной корови й лошади, якою я обробляв землю, а корова кормила мою сім'ю, три десятины і хата і три душі сім'ї. Больше ніякого імушества, як движимого, так і не движимого не мав [ні] побочними зароботками, ні комерціями не займався, так як був бедного состоянія, до революції землі совершенно не мав, а в революцію наділила мене земельна громада (трьома десятинами) і я став строїти хату. Не успів построїти і прожив з год, як мене по злобі самі ледачі люди, які привикли за революцію ограблять народ, якими грабежами не підняли государство, а розорили не только государство, но і весь народ – тепер вся земля стоїть необсіяною, бо сільські власті хліб весь забрали до фунта і ми погібаєм з голоду, народ падає от голода як солома, лошади погибли. І коли лошадь здохла, то за цею падаллю являється народ по 50 душ, і давить один одного, щоб захватить хоч кусочок дохлої лошади. А деж верховная наша власть, що не змилується над нещасним народом й не дасть нам ніякого помилювання. Нужно було б уже повернуть розграблені лошади і корови народу і

не довести страну до погибелі. Так наша сільська власть збирається ночью душ по десять, являється в дома і обдирає нас до голой рубашки й жалуваться нет куда. Я думаю, що верхованя власть совершенно не знає, що творять сільські власті, і я далі уже не нахожу другого вихода й винужден утруждать і просить зашити і покровительства у вашій милості, так як погибаю от голода й холода, й скитаюсь попід тини зі своєю сім'єю під откритим небом.

А тому прошю Председателя Всеукраїнського Центрального Исполнительного комітета тов. Петровського рассмотреть мою жалобу і по рассмотреніі таковой зделать распоряженіє допустить меня з сім'єю войти в мою собственную хату і разрешити обсеменить город, щоб він не пустував, і повернути мені забранную в мене корову й лошадей, які находяться в Свердловковському колгоспі і, еслі, окажется возможным вислать комісію із центра для осмотра, сколько погисло лошадей, скота, і сколько пустує необсіяної землі, так як народ после ограбленія не імеет чем обсеменять, й тем на одной Уманшине тисячі мільонів погибнет капітал от необсемененія землі [а] виновних привлечь к уголовной ответственности. О последующем прошу уведомить меня своєю резолюцією непосредственно через торговицьке почтове отделение, так як всі скриваються от нас резолюції сільськими властями.

20.IV.32 р.

Просить Гнат Савченко

[підпис]

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України, ф. 1, оп. 8, спр. 117, арк. 552-553. Оригінал. Рукопис.

№9

Постанова касаційної колегії Верхового суду УСРР про пом'якшення вироку середняку С.А. Лободі за агітацію проти колективізації в с. Острожани Жашківського району 11 травня 1932 р.

Ухвала

Іменем Української Соціалістичної Радянської Республіки

Найвищий суд в касаційній колегії кримінальних справ 11 травня 1932 р. у складі голови тов. Берновського, членів тов. Баранова, Зайчик та прокурора Розенберг, доповідач т. Баранов, розглянувши, в порядку нагляда, справу з вироком нарсуду Жашківського району з 05.XII.1931 р. про Лободу Севастьяна Андрійовича, 42 років, міцного середняка, несудимого, засудженого за арт. 67, ч. 1 КК до позбавлення волі в далеких таборах СРСР на 4 роки, з обмеженням в правах на 2 роки – за те, що Лобода восени 1931 р. проводив між селянами с. Острожани агітацію проти колективізації, хлібозаготівлі і інших політично-господарських кампаній, при чому говорив: “Не сьогодні, так завтра будуть вивішені чорні прапори на голодівлю, скоро настане такий час не ви нас, а ми вас (на адресу представників влади) будем мучить”. Селянам говорив: “Не йдіть в колгоспи, там з голоду подохнете, робить будете всю жизнь на лодирів і дармоїдів”, виявив: 1. Нарсудом зламано арт. 351-й КПК тим, що призначено до засудженого міру соцзахисту, яка не відповідає соцнебезпеці його. Лобода, як то видно з матеріалів попереднього і судового слідства, деякий час через свою недостатню свідомість був під впливом куркульні та проводив агітацію проти міроприємств радвлади на селі, хоч він за соцстаном і з'являється середняком, судиться вперше, тому соцнебезпека Лободи не вимагає ізоляції його від суспільства.

На підставі зазначеного, найвищий суд в порядку арт. 372-го КПК ухвалив: вирок нарсуду змінити. Вважати Лободу за засудженого до примпраці некваліфікованої на

один рік з зарахуванням терміну відбутого в ув'язненні, з обмеженням в правах за визначенням нарсуду. З-під варті Лободу звільнити. Зауважити головуючому тов. Яковлеву на припущення зламання арт. 351-го КПК

Берновський, Баранов, Зайчик [підписи]

Колективізація і голод на Україні. 1929-1933. – К., 1992. – С. 464

№10

Довідка інформаційного сектору оргінструктору ЦК КП(б)У про стан Уманського району на 5 травня 1932 р.* 16 травня 1932 р.

Катастрофічний стан тяглової сили

На 5 травня було засіяно лише 18,8 % площі ранніх яркових (треба посіяти 21301 га, посіяно – 3669 га). Незважаючи на героїчні зусилля колгоспників й на те, що в багатьох місцях району сіють руками, є загроза недовиконання плану сівби через катастрофічний стан тяглової сили.

З 9744 коней в районі 50 % непридатні до жодної роботи, бо в багатьох селах (Осітна, Черповоди, Колодисте, Фурманка) не було навіть грубих кормів й коні надто виснажені. Але й ті коні, що працюють, дають від 40 до 10 % норми (замість 10 га на коня дають ледве 1-4 га). В селах: Черповоди, Фурманка, Городниця, Колодисте, Коржова Слобідка, Краснопілка, Старі Бабани, Осітна коні так знесилені, що не можна знайти і пари з них, щоб привезти пального для тракторів. В с. Городниця запрягають у культиватор пару коней, які доходять до половини гін; тоді перепрягають їх і працюють на другій парі і т.д. Так працюють коні майже в усіх селах. В с. Рижавка для оранки під буряк запрягають в плуг 4 пари коней, але й вони його ледве тягнуть.

Завдяки добре налагодженому доглядові падіж коней припинився й стан коней набагато покращав. Але оскільки фонд фуражної допомоги вже витрачено (район одержав 794 ц кукурудзи та 330 ц у висівок), то тяглова сила може стати загрозою для виконання плану сівби.

Одноосібники теж тягла не мають. В с. Гереженівка 84 господарства має 16 коней й то частина з них непрацездатна.

Трактористи через шкідницький ремонт й несвоєчасну надсилку запасних частин почали працювати лише 4 травня.

ГОЛОД Й ПОЛІТИЧНІ НАСТРОЇ В ЗВ'ЯЗКУ З ЦИМ

Відпущених продуктів зараз вже в більшості сіл району не вистачило. Припинилось громадське харчування й паралізувало всю роботу. Знову збільшились захворювання від голоду, збільшилась смертність. В с. Фурманка лише з 1 до 5 травня вмерло від голоду 24 чоловіки. Є села (Дмитрушки, Фурманка, Ладжинка, Ропотуха), де смертність носить масовий характер. В с. Дмитрушках немає такого дня, коли б не вмерло 5-6 чоловік від голодної смерті. Недоїданням охоплені всі села району, за винятком с. Яроватка, де стан більш-менш задовільний. В решті сіл району голодування та смертність набрало масового характеру. За відсутністю продуктів їдять дохлих коней, забитих собак, викопують торішню гнилу картоплю, буряк, інші корінняки, домішують бур'яну, що

*Довідку 16 травня було надіслано секретарям ЦК КП(б)У.

появляється, і таким чином годуються. По полях ходять цілі групи людей, що збирають падаль, корінняки й вживають їх для їжі. Харчування дохлятиною, різними покитьками, гниллю носить масовий характер та призводить до захворювання й збільшення смертності (в с. Паланка виявлено випадки смертності від дизентерії, сибірської язви). І нарешті, в с. Степківці виявлено факт людодїства. Бідняк, колгоспник М. 34-х років, що довгий час недоїдав і годувався дохлими кіньми та ін., вночі 27 квітня убив свою дитину 2-х років, порізав на шматки, жінка варила і годувались вони два дні. Потім він хотів убити і другу дитину 4-х років, але жінка заперечила.

Опухлих від голоду, яким загрожує смерть, в кожному селі численна кількість. Збільшуються краді, грабунки, головним чином, скотини для їжі. Такий стан з харчуванням відбивається на посівкампанії: частина за всім непрацездатних; частина від'їжджає за купівлею хліба в промислові центри, до Ленінграду, Москви, при чому їдуть, головним чином, працездатні, в наслідок чого – плінність в бригадах, низька продуктивність праці, в деяких селах працюють замість дорослих діти.

В зв'язку з відсутністю продуктів харчування в більшості сіл збільшення захворювань від голоду, смертності, в зв'язку з незадовільним станом тяглової сили – політичний настрій колгоспників, подекуди й активу, незадовільний, в деяких селах контрреволюційний характер: в с. Синиця три колгоспники на роботі в полі почали підбурювати колгоспників, щоб ті залишили роботу. В с. Ксендзівці один день не дали їсти колгоспникам, а в цей час приїхала до села культестафета, поставила радіопримача, приступила до організації культвечора, але колгоспники незадоволені тим, що не дали їсти, почали ляяти Радянську владу, керівників, зокрема т. Сталіна, що його портрет висів на площадці культестафети. Культвечір зірвали. Виходять на роботу лише в залежності від задоволення харчуванням. Зовсім незадовільній настрої серед одноосібників. З них лише незначна частина сіє, решта – або ж зовсім відмовляється сіяти, або вимагає насіння, тяглову силу, харчування й лише тоді погоджується сіяти. Є частина, що зовсім вороже ставиться до посівкампанії, на збори не йде, в поле теж, сіяти відмовляється.

В с. Рижавці окремі одноосібники заявляють: “Не йдїть до мене, не зачипайте мене, дайте мені спокійно вмерти”. Куркуль та його агентура точить шалену боротьбу, використовуючи шалені труднощі, агітуючи проти посівкампанії та своєчасного закінчення.

МІРОПРИЄМСТВА РПК

РПК проводить велику роботу. До кожного села виїхало 2-3 члени партії. Мїські осередки надсилають шефські бригади. Дається рішуча відсіч спробам куркуля використати становище для своєї мети. Видаються багатотиражні газети, дві пересувні редакції видають газети на полі. Є великі досягнення в організації праці на засадах рішення ЦК ВКП(б) від 4 лютого, але без негайної допомоги концормами й продуктами харчування район обійтись не може.

(З інформації секретаря РПК т. Герашенко).

Інформатор оргінстру ЦК

Голод 1932-1933 років на Україні. К., 1990. – С. 163-165.

**З протоколу засідання бюро Київського обкому КП(б)У
про продовольчу допомогу районам області**

20 травня 1932 р.

Інформація т. Демченко про подорож по південних районах

...Вважати за потрібне надати харчову допомогу 30 районам області виключно для харчування дітей колгоспників, окремих одноосібників та службовців сіл і містечок.

Визначити райони першої черги: Тетіїв*, Володарка, Б. Церква, Рокитно, Тараща, Ставище, Жашків**, Богуслав, Лисянка**, Сквиря та райони другої черги***, з таким розрахунком, щоб районам першої черги надати допомогу для харчування 50 % дитячого населення, а районам другої черги – 25 % дитячого населення. З приводу цього зняти питання перед ЦК КП(б)У...

Секретар облбюро КП(б)У Демченко
Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990. – С. 167.

№12

Лист А.А. Річицького** секретарю ЦК КП(б)У С.В. Косіору
про голодування населення Уманського району**

20 травня 1932 р.

Ш.Т. Станіслав Вікентьевич

Зовсім таємно

Цим листом я хочу звернути в[ашу] особисту увагу на становище Уманського району. Таких тяжких районів, що вимагають особливої до них уваги, небагато, принаймні у Вінницькій області їх 2-3. В найтяжчому стані Уманській і Бабанській. Навіть Плисківський район, де були політичні ускладнення, кажуть, у кращому стані, ніж Уманський і Бабанський.

За чотири дні перебування в Уманському районі я об'їхав 13 сіл, бачив колгоспну масу, говорив з керівним активом села, бачив сотні дітей на дит[ячих] майданчиках, бачив громадське харчування й його організацію, говорив з лікарями, заходив в окремі хати і в окремі школи, говорив з лікарями. За ті п'ять день, що я, гадаю, згідно з визначеним в[ами] терміном відрядження пробути в районі, я об'їду майже всі 39 сел району, але думаю, що інформація мало чим зміниться.

Ще в районі мене поінформували, що в сімох селах, взятих на виборку, вмерло від голоду 216, перебувають при смерті – 586.

В м. Умані щодня підбирають 6-8 трупів. Охоплений голодуванням в більшій чи меншій мірі весь район. Значна частина студентства покинула учобу, розбігається кваліфікована робоча сила, були факти “волинок”. Але я не буду базуватися на цій інформації, а розповім лише про ті села, що я їх бачив. При чим мушу відзначити, що сільський керівний актив здебільшого неохоче говорить про тяжкий стан, число смертних випадів намагаються часто зменшити, накликаючись на те, що той, мовляв, вмер, бо старий, а то куркулі, або, каже, наприклад, що “я не лікар, хто знає, від чого вмер – той або той селянин”; говорять

*Тут і далі йдеться про райони

**Райони Черкащини

***Назви районів другої черги в документі викреслені.

****А.А. Річицький – заступник головного редактора Української Радянської енциклопедії, залучався як уповноважений ЦК КП(б)У по хлібозаготівлі.

лише про зареєстровані випадки, а часто смертні випадки не реєструються. Також, як загальне правило, слід відзначити дуже ревниве ставлення до засівного матеріалу, який бережуть, як зеницю ока. Все це дає мені підставу вважати мою інформацію за неперебільшену і сам намагаюсь бути обережним у висновках.

З 13 сел, що я в них був, 7 я відношу до тяжких, а шість до благополучних причим за благополучні я вважаю такі, де смертні випадки поодинокі, і де число опухлих людей не перевищує 3-4 десятків.

Охарактеризую кілька тяжких сел:

1. с. Гузьмина Гребля – смертних випадків – 45, щодня вмирає 4-5; опухлих – до 25 % села, цебто до 1000 чоловік (цифру вважаю за перебільшену). Актив розпадається, є смертні випадки серед активістів. Їдять жом, бур'ян, собак. На дитмайдані більше 200 дітей. Серед них нема ніякого руху: одні сидять, інші лежать, бліді, змучені, частина опухлих.

2. с. Рижавка – смертних випадків до 80, опухлих родин – 86, переважно колгоспники, але й є одноосібники.

3. с. Черповоди – смертних випадків 85, опухлих до 250, з них 150 вже не встають. На дитмайдані 50 % хворих дітей. Помер один бригадир – кажуть, що опухлим не був.

4. с. Городнича – вмерло до 100, щоденна смертність – 8-12 чоловік, опухлих до 100 дворів – на 600. Є окремі факти, що опухають колгоспники, які харчуються в їдальні. На все село є 10 свиней. На 200 одноосібних господарств всього 2 корови. На 450 дворів колгоспників 18 корів. Правда, колгосп має ферму на 81 корову (корови придбані колгоспом), з них 48 ходить у ярмі. Шість дітей лишилося без батьків.

5. с. Фурманка – смертних випадків 112 (всього в селі 438 дворів). Деякі двори вимерли зовсім. Опухання за останній час зменшилося, але з пів села є опухлих. 90 пудів засівного матеріалу з дозволу секретаря РПК з'їли. На 60 одноосібних господарств 10 коней, а 80 дворів вибули з села (з родинами).

6. с. Ропотуха – на 500 дворів села до 100 смертних випадків.

7. с. Максимівка – смертних випадків 30. Охоплено опуханням 70 колгоспних дворів і 35 одноосібних. Опухлих людей рахують до 25 %.

В с. Степківці був факт людожерства. Колгоспник убив і з'їв свою дитину. Сам він, узятий до лікарні, вмер. Його родина чинила йому деякий опір і в людожерстві участі не брала. Це разючий факт, але я вважаю за разючіший факт, коли на селі деякі двори вимерли зовсім. Сам я бачив одну родину, засуджену на повне вимирання. Одна дитина вже не ворухиться, друга опухла, але ще ходить. Мати опухла і вже говорить тільки пошепки (харчується в колгоспній їдальні). Батько вмер раніш. Лікар зробив висновок про безнадійність усіх.

Голодування поширено так у колгоспному секторі, як і в одноосібному. Серед колгоспників голодування абсолютно і відносно більше. Їдять кінське падло, гнилу картоплю (збирають на торішніх картоплищах), собак, силос, гнилі буряки, різні трави (крапиву) і навіть дощових червей.

Район одержав 11 вагонів харчової допомоги, з них шість вагонів кукурудзи в качанах. Дещо (понад 1 тис. ц) мобілізовано з внутрішніх ресурсів. Цим харчується робоча сила колгоспів, допомагають хворим. Скрізь існують колгоспні їдальні, де дають 300-400 грамів хліба на день і тричі куліш без жирів. Відкрито їдальні платні при кооперації, харчування в дитмайданчиках, по школах. На цім тримається засівна кампанія. За останній час в зв'язу з цим становищем поліпшилось, зменшилась смертність, зменшилось опухання. Але допомога настільки спізнилась, що багатьох хворих вона вже не може врятувати. Один лікар (зав. лікарнею) говорив мені, що симптоми гострого недоїдання почалися з грудня. Внаслідок організм настільки виснажений, що часто з'являються опухолі у колгоспників, які працюють і харчуються в їдальні.

З тими запасами, що їх зараз має район, він може стабілізувати становище і поволі його поліпшувати, але не зліквідувати голод, ще протягом 10-15 днів. Але без відальшої допомоги зовні становище може гостро погіршати.

Не в кращому стані тяглова сила. Від зими з 12 тисяч коней в районі здохло 3 тисячі. Крім січки і подекуди малясу, ніякого фуражу нема. Підживлюють коней лише випасом. Пасуть вночі, пасуть вдень. Частину коней знято з роботи на випас. Загалом стан тягової сили поліпшується, але робота її мізерна. Приклад: 16 коней за день обробили один га. Звичайно, що крім фуражу на стан тягла діють і поганий уклад, хиби в організації праці, відсів і плінність бригад, прикривання станом тягла хиб роботи і т.д.

Я ще не бачив району з такою слабою сільською парторганізацією, як Уманський (а я знаю з десятків районів, де перебував місяцями). В половині сел немає партосередків, а села, де немає жодного комуніста (за наявності тисячної райпарторганізації, на 46 % студентської). Для Уманської організації встановлено невідповідне співвідношення категорій в зрості організації. В прийомі до партії їй визначено 85 % для робітників, що не дає їй змоги рости коштом колгоспників. Наслідки сіви на 15 травня:

	всього посіяно	в т.ч.ранніх	в т.ч.цукровий буряк
Радгоспи	46%	59%	97%
Колгоспи	21-//-	51-//-	6-//-
Одноосібники	5%-//-	11-//-	-
	18%-//-	37-//-	

Неправильний розподіл тракторів між районами зле відбивається на Уманському районі, близько до степу, наприклад, у Христинівському районі (де я також був чотири дні і де загалом сіва забезпечена) вдвоє меншому від Уманського, є 63 трактори, а в Уманському 43, з них сім знято й перекинуто в Бабанський район, отже працює 36 (організація роботи тракторів незадовільна).

Для Умані зняряджено 30 тракторів ХТЗ і 25 – допомога з інших районів. З них 19.V. і 20.V. прибуло десять. 55 тракторів – це є мінімум того, що може ще так сяк урятувати сівбу. Але нема певності в їх одержанні, а головне в своєчасному одержанні.

Надзвичайно тяжке становище Уманського району вимагає заходів державного масштабу. Воно нам сигналізує, що без відповідних заходів також державного масштабу таких районів, як Уманський, через деякий час може збільшитися у смузі районів, пошкоджених слабких урожаєм.

С комуністичним привітом, Річицький

20 травня 1932 року

м. Умань

Зубанич Ф. Чорна книга України. – К. – 1998. – С.173-175.

№13

З телеграми ЦК КП(б)У Вінницькому обкому партії про надання продовольчої допомоги Бабанському, Монастирищенському, Уманському, Христинівському районам

21 травня 1932 р.

Вінниця облбюро Алексеєву

Повідомляється постановою ЦК 21 травня:

Вважати за потрібне надати допомогу в першу чергу таким районам, що

перебувають в найбільш тяжкому стані. По Вінницький області восьми районам: Бабанському, Уманському, ... Монастирищенському, Христинівському...

Відпустити для організації громадського харчування колгоспників в районах і селах, що найбільш потребують допомоги: Вінницький області 4 вагони тюльки.

Зобов'язати обкоми всю допомогу, що їй буде надаватись для районів, що перебувають в найбільш тяжкому стані, розподіляти: 80 % визначеним за списком та 20 % селам і колгоспам інших районів, що потребують на допомогу.

Секретар ЦК КП(б)У С. Косіор

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990. – С. 171.

№14

Телеграма ЦК КП(б)У

Київському обкому партії про надання продовольчої допомоги окремим районам області

21 травня 1932 р.

Київ облбюро Демченко

Повідомляється постанова ЦК 21 травня:

Вважати за потрібне надати допомогу в першу чергу таким районам, що перебувають в найбільш тяжкому стані: по Київській області тринадцяти районам: Ставищенському, Жашківському*, Рокитнянському, Богуславському, Тальнівському*, Володарському, Буцькому*, Лисянському*, Петровському*, Сквирському, Тетіївському, Шполянському*, Звенигородському*.

Відпустити для організації громадського харчування колгоспників в районах і селах, що найбільш потребують допомоги: Київській області 6 вагонів тюльки.

Зобов'язати обкоми всю допомогу, що їй буде надаватись для районів, що перебувають в найбільш тяжкому стані, розподіляти: 80 % визначеним за списком та 20 % селам і колгоспам інших районів, що потребують на допомогу.

Секретар ЦК КП(б)У С. Косіор

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990, – С. 172.

№15

Спецповідомлення Київського обласного відділу ДПУ секретарю обласного бюро КП(б)У про факти людодійства в Буцькому районі

Не раніше 28 травня 1932 р.

Копія
Сов. секретно
Серія "К"

28.V. в с. Молодецьком у гр. Гуцаленко пропав 3-х летний мальчик. Несмотря на принятые меры к розыску как со стороны Гуцаленко, так и со стороны сельсовета, мальчик в селе не обнаружен. У отца Гуцаленко явилось подозрение, что его сосед, крестьянин Сиваченко, часто заманивал мальчика себе в квартиру, угощая его. А также и то, что указанный Сиваченко в последнее время резал и употреблял для питания собак, кошек и других животных, смог заманить мальчика

*Райони Черкащини.

и убить с целью употребления его для питания, о чем им и было заявлено в сельсовет.

Сельсовет для проведения обыска 28.V. послал комиссию, но последняя обыска не производила ввиду отсутствия Сиваченко, который по сведениям уехал в г. Умань на базар, квартира его закрыта на замок.

30.V. Гуцаленко, помимо сельсовета, с понятными сельисполнителями Бонадаренко Мефодием и Гуцаленко Прокофием приступили к обыску, и поскольку Сиваченко еще из Умани не возвратился, последние вынуждены были взломать замок квартиры Сиваченко. При обыске были обнаружены человеческие кости, остатки человеческой крови на косе и топоре, принадлежащих Сиваченко, а также маленький кусочек человеческой кожи с ладони. После обнаружения упомянутого было сообщено в сельсовет, и с прибытием представителей сельсовета обыск продолжался, как в квартире, так и во дворе. Обыском в двух саженях от квартиры Сиваченко в земле найдена голова ребенка, с которой был снят череп и вырезаны из головы мозги.

Лицо повреждено не было, что дало возможность установить, что обнаруженная голова и кости действительно были пропавшего мальчика, сына Гуцаленко Онисима.

Сиваченко по соц. имущественному положению бедняк, не член колхоза. Семья состоит из него и жены.

Задержанный в г. Умани и препроводженный в Буки Сиваченко 03.VI. при допросе заявил, что он совместно с односельчанами Кузьмиком Иосифом, Пугач Федосием, Аксентьевым Василием, Кузьмик Натальей в разное время последних месяцев зарезали и съели семерых человек. Отдельные характерные выдержки из протокола допроса приводим: «В конце мая м-ца мы в пятох сидели у меня на квартире. Аксентьев Василий сказал, что мы уже ели мясо коровье и лошадиное.

Давайте попробуем мяса людского. Во время этих разговоров в квартиру вошла семилетняя девочка, которая попросила кусок хлеба. Я ее спросил, из какого она села, она ответила, что из села Вокобное, звать ее Оксана. Я ей было отдал блин и лук. Когда она выходила из хаты я и Пугач Федосий вышли за нею в сени и я ей сказал, что могу найти ей работу. Этим я хотел ее заманить, чтобы завести в огород. Дорогой я ей сказал, что поеду в с. Бабаны. Я шел вместе с ней, а Пугач Федосий шел за нами сзади с косой. Когда пришли в огород в кустарники, я схватил ее за руки, и ко мне в этот момент подбежал Пугач Федосий с косой. Девочка испугалась и начала вырываться из рук, спрашивая, что мы хотим сделать. Пугач ей сказал «что мы хотім їсти і тебе заріжемо». После этого я бросил ее на землю, связав веревкой ноги, а Пугач косой перерезал ей горло, и когда она была уже мертва, мы оба занесли ее в мою хату, сняли с нее одежду, которую забрала Кузьмик Наталья, а тело порезали и сложили в кадущку. Легкие и печенку сварили и съели. Голову закопали у Аксентьева в погреб. После чего через недели две под вечер в моей квартире были Аксентьев Василий и Пугач Федосий. В это время зашел к нам в хату неизвестный человек лет 38-ми, который сказал, что он из Вольни, просит хлеба, и так как хлеба у меня не было, я ему об этом сказал. Когда неизвестный выходил из хаты, за ним вышли в сени Аксентьев и Пугач. Через некоторое время Пугач Федосий позвал меня, чтобы принести ведро воды. Когда я вышел из хаты в сени, то Пугач держал в руках косу и вся рука была в крови. Я принес ведро воды, позвал к себе Кузьмик Наталью и сказал, чтобы она взяла с собой корыто, чтобы было во что пересолить и сложить в кадущку мясо. Когда она пришла, пересолила указанное мясо и сложила в кадущку мясо, печенку сварила, голову положила в погреб, а мозги были забраны из обоих, которые сжарили и съели. После этого недели через две я был в селе и встретил

неизвестную для меня девочку около 15 лет, которая спрашивала меня, где бы купить картошку. Я сказал, что можно купить у меня, чтобы она пошла со мною в мою хату. Когда мы проходили мимо хаты Аксентьева Василия, я ему махнул, чтобы он зашел ко мне. Когда я вошел с девочкой в свою хату, то вслед за нами пришел Аксентьев Василий, который остался в квартире, а я сказал, что пойду искать картошку, но я картошку искать не пошел, а пошел за Кузьмиком Иосифом. Когда мы пришли, Аксентьев Василий ее уже зарезал. Указанная девочка была из с. Косеновки Бабанского района. Мясо зарезанной девочки поделили между собой, после чего недели через две Пугач Федосий и Аксентьев Василий из с. Косеновки Бабанского района ко мне на квартиру принесли двух детей, девочку 3 лет и мальчика 7 лет, которых зарезали и головы закопали у меня в сених, а мясо поделили между собой.

Через 6 дней после этого я пошел в с. Бабаны и вечером в этом селе на улице я встретил одного мальчика, который пас гусей. Я его позвал к себе, бросил ему на голову мешок, задушил его и принес его домой в с. Молодецкое. Когда я нес указанного мальчика, встретился с Аксентьевым Василием, который позвал к себе на квартиру и сейчас же отрезал голову этого мальчика, а потом пошел за водкой. Пупутно с этим позвал Кузьмик Наталью, которая пришла и начали готовить для пищи указанное мясо, а голову осмалили и сделали холодец.

28-го мая я был у себя на квартире и ко мне пришел Аксентьев Василий. Это было около 12 часов дня и сказал: «Як би підхопити Ониськового хлопця», которому от роду 3 года и зовут его Владимир. Я сказал: «Хотя мы его и подхватим, но я его резать не буду». Аксентьев сказал: «Я зарежу сам». После этого он взял большой камень, подошел к квартире, ударил его камнем по голове, и он упал. Аксентьев подхватил его на руки, принес его ко мне в сени, перерезал ножом горло, потом отрубил топором голову, выбрал из головы мозги, а череп обернул в тряпки и закопал у себя под хатой, а руки и ноги закопали у меня в сених, которые я закапывал сам. Мясо порезали, позвали Кузьмик Наталью, которая пришла и начала указанное мясо варить, а я пошел за Пугачем Федосием и сказал, чтобы он взял с собой бутылку водки и пришел кушать свежее мясо. Когда он пришел и принес бутылку водки, мы все четверо сели кушать указанное мясо.

На второй день, когда я заметил, что Гуцаленко Онисим ищет своего мальчика, я побоялся, чтобы он не узнал, что указанного мальчика в моей квартире съели и бежал в город Умань».

Соучасники Сиваченко скрылись. Приняты меры к их задержанию.

Зам. нач. Киев Облотдела ГПУ [підпис] Каминский

Начальник СПО [підпис] Навольнев

Верно

Зубанич Ф. Чорна книга України. – К. – 1998. – С. 167-168.

№16

3 листа секретаря Христинівського райкому КП(б)У т. Жука про продовольчі труднощі в селах району

Травень 1932 р.

...Щоб перевірити справу з дійсним станом у селах, недоїдання або голодування – виїхали на села всі члени бюро РПК, члени президії КК і відповідальні керівники в кількості 30 осіб (це незалежно від постійних уповноважених, що є в кожному селі на весь час засівкампанії). На додаток до інформації постійних уповноважених (які, до речі, в багатьох випадках умовчали

про дійсний стан і негайну потребу допомоги), було виявлено: що з наших 30 сіл району, з них 40 колгоспів, потребують негайної допомоги: колгоспники – 939 господарств, або 4000 душ; одноосібників – 298 господарств, або 1405 душ. Разом 1237 господарств, 5405 душ.

Отже, коли врахувати, що на кожну душу треба 300 грам допомоги, то це складає 17 ц на добу, а до нового врожаю маємо 80 діб – значить, потрібно допомоги з розрахунку 1360 центнерів.

Секретар РПК Жук

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990. – С. 165-166.

№17

Лист секретаря Київського обласного бюро КП (б)У М.Н. Демченка секретарю ЦК КП(б)У С.В. Косіору про економічні труднощі і голодування населення м. Жашків і Жашківського району та надання допомоги

6 червня 1932 р.

Дорогой Станислав Викентьевич

В Жашкове, где я нахожусь, очень напряженное положение. Здесь три дня тому разобрали на станции часть овса, прибывшего для Ставищ. Насколько я сейчас убедился, райком, конечно, выпустил руководство из своих рук и этот разбор явился результатом всеобщего похода района на Жашков для разбора семян, о чем велась по колхозам систематическая работа. На станции все время бродят и теперь группы людей, главным образом, женщин, оживленно что-то обсуждающих. Когда я круто повернул к одной группе, она рассыпалась. С оставшейся женщиной я начал разговор, она сейчас же начала плакать, что двое детей умерло с голоду, а теперь и им умирать с двумя детьми. Из СОЗа, говорит, получили всего 6 пудов. Работы нет. Тут же на станции группа женщин и детей, человек 30, из грязи вылавливают зерна кукурузы, дети сильно измождены, некоторые с явно обрюзгшим лицом, очевидно, припухлость. Одна женщина, заявившая, что семья имеет 740 трудодней, ведет самую отчаянную агитацию. Когда я заговорил с одним мальчиком, другая женщина говорит мне: «Не чіпайте його, він чотири місяці не бачив хліба».

По группам один разговор, может быть, в связи с тем, что видят приезжих, – партия ободрала, обманула, пока были хозяева, было что есть.

К сожалению, исключительное бездорожье, и в самые угрожающие села, где были «вольники», я не мог попасть, а в село в четырех километрах попал только вечером.

Просил собрать бригаду, собрали третью бригаду. Бригадир уехал на ст. Дно за хлебом. Председатель сельсовета заявил мне, что бригадир после его избрания заявил: «Какой я без хлеба бригадир», а второй бригадир, говорят, уехал за хлебом.

В этом колхозе с семьями уехало не много. Колхозников, мужчин нет почти. Говорят, уехали за продовольствием – маршрут Белорусия, Ленинградская область. После открытия собрания и небольшой вступительной речи председатель колхоза вместо речей и вопросов сплошной гул и реплики, продолжавшиеся не меньше часа: «Мы голодны, будет хлеб, будем работать, как и работали, мы все равно свалимся в поле, на этих конях все равно не посеешь». Собрание, длившееся четыре часа все вертелось вокруг хлеба. Разошлись злые, неудовлетворенные. Резко выступал один колхозник, по заявлению местных руководителей – бедняк, ударник, – единственный на собрании с явно припухшим лицом, изможденным. Лейтмотив

выступавших – «Як ми хлібороби, і у нас все-таки вродило, мусимо терпіти, з голоду й вмирати».

Руководители заявили мне, что три семьи не встают, со вздутыми животами, было уже 11 часов вечера, и я не пошел их посмотреть, по их же заявлению, значительная доля питается суррогатами.

Никто и никому никакой помощи не оказывает и колхоз никаких мер, чтобы добыть продовольствие, тоже не делает, кроме безнадежных попыток собрать у колхозников в порядке займа до нового урожая.

Характерно, что в Жашкове, который имеет семена, более тяжелое продовольственное положение, чем в Ставицах, которые не имеют почти ни фунта семян. Это потому, что Жашков роздал гораздо меньше и сохранил семена. Ставище роздали по едоками много и выполняли план за счет семян. Там же на собрании выяснилось, что этот сравнительно небольшой колхоз не имеет денег потому, что ему должны разные организации 12 тыс. рублей. Оказывается, что в районе должны колхозам не менее 100 тыс. рублей, а вследствие этого в этом колхозе должны колхозникам даже за 1930 г., уже не говоря за 1931. Интересно, что никакой сукин сын, даже секретарь РПК, несмотря на то, что происходят такие «волынки», даже не вспомнили, чем можно разрядить атмосферу. Я отдал распоряжение расплатиться, но есть организации, которые безнадежны. Местный сахарный завод банкрот, должен один сорок тыс. руб., нельзя ли было бы как в прошлом году покрыть эту задолженность за счет хозорганов.

Этот колхоз тем интересен, что в «волынках» не участвовал и несмотря на то, что он к Жашкову один из самых близких, не участвовал в походе на станцию, говорят они, что другие села обещали им это попомнить. Политической заостренности нарочитой не было, но у большинства выступающих наворачивались слезы, в чем вина руководства района и области, нужно было категорически толкнуть приобрести картошку, гречку, просо и даже жито за те ресурсы денежные, которые у колхозов есть, голодающим помочь и начать накапливать фонд общественного питания, если бы правление колхоза проснулось от этой спячки, можно было бы и у более имущих колхозников мобилизовать.

Хлеба у них действительно нет, – я тут выдал району из наших резервов соцзаимопомощи 1500 пуд., но ведь у нас и в других южных районах такое же положение.

Я думаю, что я дал правильную директиву, чтобы колхоз где угодно купил картошки и семян, лежащим дал продовольствия, нельзя же в самом деле, чтобы ударник-колхозник приходил на собрание опухшим.

Мне кажется, что при некоторой помощи и предоставлении колхозам этих районов провести заготовку картошки и круп можно наладить питание детей, может быть, в форме горячих завтраков, в школах и яслях, и фонд общест[венного] питания в колхозах.

Без самозаготовок или госпомощи выйти из положения им будет трудно.

Из-за полного сейчас бездорожья проникнуть в Ставищенский район не смогу. Богуцкий подтверждает, что ряд колхозов семян не везут и даже фуража. Здесь ссыпано для них 22 вагона, мы решили применить грузовики.

Мне кажется, что ликвидировав задолженность и выдав причитающиеся колхозам и колхозникам авансы, толкнув колхозы на активную политику самозаготовок прод[овольствия] и фуража, можна взять колхозам инициативу и выбить оружие у врагов, которые факты голода и отсутствия каких бы то ни было фондов к посевкампании использовали здесь положение, а наши товарищи растеряны.

Сегодня пошли опять в бригаду в Жашкове, после сообщения бригадира и

нескольких реплик ему, женщины плачут, мужчины потупились и некоторые тоже плачут: “Дадут хлеб будем работать, дети умирают с голоду, опухли”.

Выясняется, что колхоз тоже с 1930 г. должен колхозникам, но колхозу никто не должен. Ему не дают бурякового аванса. Такое положение вышло у него – все вбухали в строительство. Причем колхозники за весь год получили по 15 по 20 рублей на руки. Еще выяснилось, что согласно какого-то пункта Устава правление с каждого, кто обобществил в свое время лошадь, требует за необобществленный фураж большие деньги – 70 руб. за лошадь, когда этот же колхозник за год от нас получил в три раза меньше. Оказывается, что в этом колхозе существует общественное питание за счет выданных отрубей для свиней, так как свиней кормят конскими трупам.

Я в этом колхозе уже говорил твердо о помощи, которую мы из средств области даем, сказал, что колхоз должен поехать заготовить. Немножко приободрился народ.

Поехал посмотреть семьи. Нужно прямо сказать, что я видел голодающую семью. Других я не смотрел, чтобы задержаться в этой хате. Семеро малых детей, восковые лица, выпяченные животы, ручонки плетями, немигающие глаза, типичный вид голодающих детей. Что за семья? 12 душ – четыре трудоспособных – 880 трудодней, вступил в колхоз в прошлом году, обобществил пару лошадей, 7 десятин земли – середняк, имел две коровы, теперь одну – яловая. Получили все на свои трудодни 30 пуд. хлеба, после его заявления все работают в артели, на стороне совсем не работают, по книжке формально получил 470 руб. деньгами, все они получили 45 рублей. Этот расчет – это заем, страховка, газета, полова, солома и товары. Я не успел сделать всего анализа. Причитается ему с колхоза 220 рублей. Говорит, что усадьба маленькая, и огород у него был в поле, на теперь обобществленной земле. Между прочим, очень аккуратная хата с покрашенными окнами. По заявлению соседей, берет домой конину, которую варят свинье и собирает “лушпайки” картошки. Бригадир мой, ректор ВУЗа, Мущенко, в соседнем селе видел, наоборот, батрачку, которая голодает вместе с семьей. Между прочим, сегодня на вокзале кроме сбора кукурузы, выбирают на грязи провонявшиеся бурячные корки, обмывают старательно в лужах и кладут в чистую марлю.

В этом колхозе и в колхозах, которые видал этот товарищ, также приехавший Богущкий, в общем, настроение подавленное, но говорят только об одном, если будет хоть картошка в колхозе и поддержат в яслях детей, посеем хорошо и дружно.

Богущкий передает, что в Ставищенском районе издохло 480 лошадей, за последнюю декаду возле Ставищ на салотопке Госторга скопилось более тысячи лошадиных трупов, не переработанных, которые теперь начали разлагаться.

Ну, я не помню, когда я писал так длинно. Сейчас перебираюсь в Тальное. Пидгаец по проводу сообщил мне, что получена помощь овсом, я надеюсь, нас не забудете. Я не пишу о мероприятиях, мною предпринятых.

Н. Демченко

После приезда Мущенко выяснил, как кулаки подстроили голодный поход, напишу в следующем письме.

Зубанич Ф. Чорна книга України. – К. – 1998. – С. 175-177.

З листа члена ЛКСМУ Г.І. Ткаченка
секретарю ЦК КП(б)У С.В. Косіору
про економічні труднощі на Уманщині та політичний
настрій населення

18 червня 1932 р.

Шановний т. Косіор!

Я, комсомолец, весь час відстоював політику і заходи Радянської влади та партії на селі, а після, від'їхавши в місто в 1930-31 р., став студентом, і, здобуваючи знання, для мене обрїй робиться ширшим і більш світлішим, я вивчаю дещо з марксистсько-ленінської теорії і послідовно стежу за пресою, починаючи ще з 1926 р.

Походженням я селянин (бідняк), комсомольський стаж з 1928 р., а фактично з комсомольською роботою зв'язаний ще з 1927 р. В технікумі, де я вчуся, вже рік секретарем осередку ВЛКСМ, але ще позапартійний...

На селі народ весь час зберігає в собі старі традиції і не вірить в перемогу соціалізму над капіталізмом, так само й серед міського пролетаріату в більшій частині, не говорю вже про сьогоднішні наміри всього трудячого людства. Стоїть тільки зайнятися – зацікавитись і вивчити життя міста й села і все стане ясно. Я вперто і без кінця вів роз'яснюючу роботу, різко доводив, що партія і її мета вірна й здійснима, не раз вступав у дискусії, але, різно обґрунтовуючи, переконував, не раз посилаючись на кінець п'ятирічки і досягнення її в побутово-культурному відношенні.

А тепер, шановний Станіслав Вікентійович, доведіть мені, чим пояснити таке безглуздя, яке ми маємо сьогодні, й врешті решт, коли досягнемо своєї мети і якими методами та чим ентузіазмом (бо цей ентузіазм, що давали ми, самі далі не зможемо).

Ви уявляєте, що зараз діється на... Уманщині... і т. інш. Великі площі незасіяної землі, а врожайність посіяного не більше 25-30 % відносно тієї, що була в 1925-1928 рр. В колгоспах, в яких було коней 100-150, зараз тільки 40-50, та й ті такі, що падають. Людство страшенно голодає. Я просто не розумію, і коли б мені хто авторитетний доводив, хоч як десь в 1927-1928 рр. про те, що при Радянській владі можуть помирати на роботі з голоду, я не повірив би, висміяв би, або і зовсім нагнав би його, вважаючи ідіотом, контрреволюціонером і як завгодно.

Ну, а що ж ми маємо зараз? Десятки і сотні випадків, коли колгоспники виходять в поле і зникають, а через декілька днів знаходять його аж провонявшим, й так його без жалю, наче це цілком природньо, заривають в яму й квіт, а на другий день цього ж, що заривав, попереднього, знаходять труп, – мруть з голоду.

Хіба це можливо йти на тяжку роботу і нахльобатись якогось бур'яну з звичайною макухою? А "начальство" виголошує красноречиво: "За темпи, за соціалізм". Куди ж к чорту годиться такий соціалізм, коли людство з дня в день пауперизується – в Києві скільки завгодно попід углами сидять цілими сім'ями селяни і просять – плачуть кусок хліба, вже поопухали з голоду. І хто це? Колгоспники, що мають сотні трудоднів. Скрізь по студентських їдальнях, де гасло за гаслом наклеєно: "Борімося за якісні та кількісні показники громадського харчування", студентів харчують раз в день таким обідом – H₂O і декілька зілинок, а хоч би картоплина і жиру теж нічого немає і одержуєш хліба до нього 20-25 г.

На друге каші або сої, так коли взяти з водою як воно є, то буде 100 г теж без ніякого жиру. "От і живи, Гаврило". Так у Київській їдальні СЗК № 2-3 і т.д. Хоч

би сої дали наїстись – так каже зараз майже кожний студент. Отримує в місяць він 40-30 крб. та різні відрахування з них і так чистою одержує 15-20 крб., от і проживи місяць, коли в студкоопі (закритому): 400 г хліба – 2 крб., сало 100 г – 3-3,5 крб., масло – 2 крб. 85 коп., ячки – 60 коп. штука і т. інш. А де появляться які соєві коржики, такі що раніш і собака не їв би, то зараз черга в 500 чоловік. Студенти один за одним дістають туберкульоз. Зараз з нашого технікуму чоловік 5 пішли в лікарню, то там їх і залишили – кров'ю плюють.

Так живуть всі люди: студенти, робітники, селяни і т.інш. і я не знаю, чого народ з голоду і словами скільки завгодно розмов різних, а ділом мовчать.

ЦК, мабуть, не бачить цього, або не уявляє. На цей рік може бути надія не на краще, а ще й гірше, бо великий неврожай, як видно буде, а плани хлібозаготівель ще більше навалено на колгоспи.

Тепер, шановний Станіслав Вікентійович, скажіть, хіба це шляхи до соціалізму – це шляхи до гноїні і згубств, хіба так можна будувати соціалізм?.. Хіба у нас буде здорове покоління – воно буде хворе, кволе й безсиле та й того залишиться живим 50 %.

Ну й чим я тому селянину чи робітнику, що раніше пояснював вірність політики партії, зможу довести, що ми соціалізм будуємо й збудуємо, коли в нього цілком зникла віра в перемогу соціалізму, а я не маю на що вже тверде стати, бо все рівно обірвуся.

На мій погляд, все це залежить від головоотяпського керівництва. У нас зараз скільки завгодно є таких політиків, що навчилися тільки виступати і кидати красномовні фрази, а вони зараз зовсім безцінні, бо на практиці зовсім інше.

Мені здається, що наскільки партія була авторитетна, все ж таки серед широких мас зараз все менше. І тільки внесеться іскра в селянство, то спалахне всюди. Ми під носом не бачимо, а цілий ряд виголошуємо фраз про пауперизацію і зубожіння по капіталістичних країнах.

Зараз набирає сил і авторитету теорія т. Бухарина.

Я сам за соціалізм безперечно, але проти цілком такого ідіотського шляху.

Може, я помиляюсь, то я ще не маю великого стажу в роботі, але в останнє я мислю так, я з 1912 р. народження.

Прошу дуже: дайте мені здорову відповідь.

З комсомольским привітом [підпис] Ткаченко

На адресу: м. Київ, вул. Ж. Революції, 12

(Рибоводний технікум) Ткаченко Гр.І.

або краще, поскільки їду у відпустку, на адресу:

с. Карабачин Брусилівського району

Київської області Ткаченко Гр. Ів.

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990. – С. 183-186.

№19

З протоколу позачергового засідання Христинівського райпарткому КП(б)У про організацію медичної допомоги під час прополочних робіт у селах району

19 червня 1932 р.

Слухали:

Про організацію меддопомоги під час прополочних робіт у селах, особливо

беручи до уваги харчові утруднення (тов. Жук).

Тов. Жук інформує, що в цій справі було домовлено з головою РВК і позачергово скликано фракцію 14/VI, на якій посилили керівництво Червоного Хреста, мобілізували всіх лікарів та медикаменти й лікарні, а також виділили 400 кг пшона і 400 кг кукурудзи і цілу низку заходів.

Ухвалили:

Інформацію прийняти до відома – вжити заходи – схвалити. Райпартактиву, особливо сільським партійцям, взяти до уваги, що в цій роботі треба приділити особливо увагу й оказувати максимальне сприяння та допомогу.

На черговому засіданні бюро заслухати інформацію тов. Курченка про наслідки проведеної роботи.

Секретар РПК [підпис] О. Жук

Державний архів Черкаської області ф.П – 1498, оп. 1, спр. 2, арк. 61. Оригінал.

№20

З додатку до протоколу Політбюро ЦК КП(б)У про додаткову продовольчу допомогу районам Черкащини

21 червня 1932 р.

Киевская область*

Букский...

Жашковский...

Лисянский

Звенигородский

Тальновский...

Винницкая область*

Умань

Бабанка...

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990. – С. 188.

№21

З протоколу засідання бюро Христинівського райкому КП(б)У про голодування населення району, стан тваринництва та хід м'ясозаготівельної кампанії

2 липня 1932 р.

Слухали:

Про стан м'ясозаготівлі, інформує тов. Царук та представник облпарткому тов. Лавренківський

Ухвалили:

Виходячи з катастрофічного стану району понад 4 тис. колгоспників, бідняків, середняків-одноосібників опухлих [від голоду], на ґрунті чого є тенденція масового виходу з колгоспів (в с. Пеньожкове подано заяв про виключення з колгоспу – 40, Мала Іванівка – 30, Велика Севаст'янівка понад 60 заяв). Цей рух розповсюджується майже по всьому району. Зараз неможливо орієнтувати та

*Подаються назви центрів районів

мобілізувати партійну масу на цілковите виконання плану м'ясозаготівлі на II квартал в кількості 64 тонни.

На підставі настановлень Голови Раднаркому УСРР тов. Чубаря, фракція РВК надіслала до області доповідну записку про перегляд наданого плану м'ясозаготівлі по Христинівському району в бік його зменшення, але відповіді до цього часу не одержано.

Ураховуючи кепський стан тваринництва, зменшення його поголів'я в порівнянні з 1929 роком на 68,9 % та, що стан району с кожним днем погіршується і тим самим стає серйозна загроза для виконання політично-господарських робіт, особливо обробітку буряка, – категорично просити бюро облпарткому зняти з нашого району план м'ясозаготівлі.

Стан продуктивної худоби

	1929 р.	25.VI.1932 р.	% зменшення
Велика рогата худоба	11065	5572	49,6
Вівці	13410	1929	86,0
Свині	2330	733	70,0
Разом	26805	8234	68,9

За секретаря РПК

[підпис]

Гохтель

Члени бюро

[підпис]

Курченко

[підпис]

Авдеев

[підпис]

Нежінський

[підпис]

Янчук

Державний архів Черкаської області, ф. П-1498, оп. 1, спр. 2, арк. 64. Оригінал.

№22

Відповідь Жашківського райвиконкому ВУЦВК про продовольчу допомогу голодуючим колгоспникам артiлі "Нове життя" с.Житники й сім'ї П. Сидорука за його листом із США

11 липня 1932 р.

Тасмно

До ВУЦВКу

На Ваш лист, надісланий нами з листуванням гр. с. Житники Жашківського району Сидорука Павла, перебуваючого зараз в Америці в м. Гамільтон, що звернувся до Вас з скаргою на неприпустимий стан колгоспу та голодування його родини, Жашківський РВК по суті цієї справи повідомляє слідує:

В березні місяці ц.р. у Житницькому колгоспі дійсно було виявлено хибний стан в керівництві та господарюванні. Правління колгоспу невмілим керуванням та господарюванням частково сприяло занепаду господарського стану колгоспу, загинілі кіньського поголів'я та збільшило загальні труднощі в справі забезпечення харчами колгоспників та інш. Своєчасно РВК та РПК було вжито заходів до виправлення припущених правлінням колгоспу хиб і винуватців було з керівництва знято і передано до суду.

При наявності загальних труднощів у справі відсутності харчових ресурсів в нашому районі та в додаток припущених хиб в керівництві, були випадки масового голодування, в тому числі і голодування родини гр. Сидорука. Але лист сестри

гр. Сидорука – Зіньки Іванько при перевірці містить в собі явно перебільшені факти, які в дійсності не мали такого жадливо-гострого характеру і писані були під диктовку ворожих колгоспному будівництву елементів, що стверджується прикладеною довідкою в копії Житницької сільради про соціальний стан Зіньки Іванькової та її роль в розвалі колективізації.

В сучасний момент положення виправлено і гострі моменти минули як в справі загальних труднощів в господарчій стані колгоспів, так і зокрема в Житницькому колгоспі “Нове життя”, наприклад, керівництво колгоспу поновлено новим працездатним складом, колгоспові зроблена допомога посівматеріалом та харчовими продуктами, а також проведено поновлення кінського поголів’я, що сприяло до зміцнення господарства, успішного проведення весінньої посівкампанії і своєчасного готування до збиральної кампанії.

Зокрема, враховуючи, що гр. Сидорук, бувший червоноармієць, учасник громадянської війни та зараз політробітник [в] капіталістичній країні, РВК видав дружині Сидорука одноразову допомогу, окрім того зобов’язав сільраду та правління колгоспу провести з свого боку допомогу, як в сучасний момент, так і продовити таку і надалі, про що свідчить довідка копії Житницької сільради.

Приложення: Дві довідки в копіях Житницької сільради

Голова РВК [підпис] Тімкин

Зав. спецчастиною [підпис] Березовський

Колективізація і голод на Україні, 1929-1933. – К., 1992. – С. 482-483.

№23

Лист Звенигородського дільничого прокурора Київському обласному прокурору про факти людоїдства в с. Тарасівка

Не раніше 11 липня 1932 р.*

В останніх числах червня ц.р. у громадянки с. Тарасівки Звенигородського району П. зник невідомо куди син, 11 років. Розшук хлопчика, прийнятий з боку матері, результатів не дав, про що вона 3 липня на полі під час обробітку цукрового буряку заявила голові сільради. Останній перевів розшук у гр. Х., 19 років, парубка, члена колгоспу, бідняка, судимого на 5 місяців примусової праці за крадіжку колгоспного зерна, батько якого помер років 9 тому, а мати недавно.

В льоху Х., було знайдено декілька людських черепів, які розкладаються, з них один з довгою косою та рештки кісток. В коморі знайдено петлю, скривавлену сокиру, різний одяг на ночви (коритце) з густим слідом крові.

Під час обшуку Х. дома не було, але увечері його міліцією затримано під час спроби втекти з села.

Одержавши означені відомості, я вкупі з міліцією та агентом ДПУ виїхав на місце, причому на попередньому допиті Х. останній розповів наступне:

Місяць тому до нього прийшли до хати, де він жив з сестрою Оленою, 9 років, його два односельчани – С., 29 років, одружений, бідняк, член колгоспу, на роботу ходив рідко, та Д., 29 років, одружений, бідняк, на роботу ходив рідко, та під загрозю забити Х. примусили його дати згоду забити його сестру Олену.

На другий день Д. та С. прийшли до хати Х. Схопили сонну Олену (сестру) і затягли її в комору при хаті, де і зарізали ножем, зняли кожу, мозок та печінку зварили там же в глечуку, поїли наварене, давали їсти Х., але він їсти з сестри відмовився, кожу, кишки та череп викинули в погріб, а м’ясо понесли з собою.

*11 липня 1932 р. копію листа було надіслано до ЦК КП(б)У на ім’я С.В. Косіора.

Після цього С. наказав Х. заманити до себе ще якусь дівчину. Наказ Х. виконав і наприкінці червня 1932 р., будучи на полі, сказав дівчині Любці, 11 років, аби та зайшла до нього в хату і посиділа з його сестрою Оленою (що була вже зарізана). Коли одного вечора дівчина Любка зайшла в хату Х., то гр. С. та Д. зтягли Любку до комори та зарізали ту по приміру Олени. З Люби гр. Х. куштував печінку, одержав шматок ноги. Де діли Д. та С. м'ясо з Любки те Х. не знає.

Гр. Х. мав кролі, щоб заманути гр. П., 11 років, Х. пообіцяв йому подарити кроля, та коли хлопчик Іван зайшов в хату Х., то на хлопчика накинули петлю і зтягли в комору, де й зарізали. Але за браком солі м'ясо пролежало в хаті гр. Х. одну добу й стало розкладатись. Тому м'ясо до вжитку стало непридатне, та С. та Д. взяли це м'ясо та загребли його в погребі. Під час скоєння злочину С. та Д. випивали горілку. За те, що Х. буде мовчати про утворений ними злочин, вони пообіцяли Х. купити чоботи та костюм. При обшуку у хаті С. знайдено ключицю недолітка, ребро та кістки.

На очних ставках Д. та С. злочини заперечують. Всі три вони затримані і тримаються під вартою в Звенигородській міліції, а також й затримана дружина гр. С., яка приймала активну участь в утворенні цих злочинів.

По цій справі слідство переводиться наслідчим Звенигородського району т. Дудником й по закінченні буде спрямовано до Київської обласної прокуратури.

Дільничий прокурор

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990. – С. 203-205.

№24

Повідомлення Вінницького обласного прокурора Прокуратурі України про випадки людодства в с. Нове Місто Монастирищенського району

Не раніше 17 липня 1932 р.*

Повідомляємо, що в останніх числах червня в с. Нове Місто Монастирищенського району гр. Г., 36 років, зі своєю дружиною по майновому стану маломіщні середняки, порізали та з'їли своїх дітей – хлопця, 9 років, і хлопця 2 років.

Сам Г. знайдений на печі вмерший, якого труп розкладався, бо нікому не було відомо.

Дружина його зараз непритомна і не можна з нею говорити. Від зарізаних дітей знайдена одна голова, відрубана по шию, та закопана в землю, також знайдені кістки ребер.

Слідство по справі провадиться. Дільничому прокурору запропоновано простежити, щоб слідство переглядалось також в частині притягнення до відповідальності керівників села за нечуйне ставлення до сім'ї Г.

Обласний прокурор

Чернін

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990. – С. 210.

№25

Лист Шполянського райкому КП(б)У до ЦК КП(б)У про факти людодства у селах району

25 липня 1932 р.

До протоколу бюро Шполянського РПК з 21 червня в справі людодства додаю таке:

*17 липня 1932 р. копію листа було надіслано до ЦК КП(б)У на ім'я С.В. Косіора.

1. Як з'ясовано слідством районної прокуратури (матеріалів при мені нема), випадків людоїдства було два по с. Станіславчику та по с. Матусіву.

По с. Станіславчику з доповіді народного слідчого жінка, колгоспниця у минулому, й зараз була зареєстрована разом з своїм чоловіком як учасниця різних карних дій (карний бандитизм), призналася на слідстві, що вона дівчину 13 років, безпритульну, яка ходила до неї в хату і однієї ночі заночувала, зарубала сокирою й м'ясо продала на другий день на ст. Цветкове. Пояснює вона свої дії тим, що нібито їй не було чим годувати своїх дітей, бо чоловік виїхав кудись на заробітки. При перевірці в колгоспі з'ясовано, що вона в колгоспі одержала все, що їй належало, й колгоспники заявили, що ні вона, ні діти не голодували, навіть під час слідства був у неї хліб і картопля. Колгоспники були настільки обурені, що хотіли вчинити самосуд, знаючи, що вона та її родина були харчами забезпечені не гірше, а краще, ніж інші колгоспники, та розцінювали цей ганебний факт, як факт куркульської провокації.

По с. Матусіву факт слідства був незакінчений. Але попередні дані говорять про те, що жінка-біднячка, що має троє чи четверо дітей дійсно була дуже в скрутному становищі, сама хворіла від недоїдання, діти теж в розпачі, рішилась на те, що позбавила свою дитину життя для того нібито, щоб спасти останніх дітей. Так вона заявила слідчому.

Бюро РПК доручило слідчим органам закінчити слідство по цих фактах та виявити співучасників, бо аналогічні факти по інших районах (Златопільський) супроводились за участю куркульської агентури, які штовхали на подібні жажливі злочини. (По Златопільському району колишній жандарм подав таку думку одному хлопцеві, щоб він зарубав свою сестру меншу, що він і зробив.) Як закінчилось слідство, не знаю, бо з 24 липня фактично виїхав з району, повернувся на конференцію лише і більше повних даних не знаю.

[підпис] Шулькевич

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990. – С. 220-221.

№26

Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про заходи по боротьбі із спекуляцією хлібом

9 серпня 1932 р.

Решением партии и правительства колхозная торговля хлебом разрешена только после 15 января 1933 г., после полного выполнения хлебозаготовок по Союзу.* До этого срока продажа хлеба на базарах воспрещена. Это мероприятие должно облегчить борьбу с разбазариванием колхозного хлеба, создать необходимые условия для борьбы с разбазариванием хлеба. Единоличными хозяйствами, и тем самым способствовать успешному выполнению плана хлебозаготовок и сохранению максимальных натуральных фондов, подлежащих распределению среди колхозников.

Продажа хлеба на рынке до установленных правительством сроков на деле является потаением кулака и спекулянту, облегчает им работу по срыву выполнения основного обязательства колхозов, единоличников-бедняков и середняков перед пролетарским государством, ведет к разбазариванию натуральных фондов, подлежащих распределению среди колхозников, а тем самым направлено против организационно-хозяйственного укрепления колхозов, против колхозов.

*Йдеться про Союз Радянських Соціалістичних Республік

Борьба с торговлей хлебом до полного выполнения плана хлебозаготовок во всем Союзе (до 15 января) должна стать делом широчайших масс, составной частью всей нашей работы по выполнению плана хлебозаготовок.

Обеспечение этой задачи является важнейшей обязанностью районных партийных комитетов, сельских парторганизаций, всех передовиков-колхозников. В первую очередь необходимо ударить по перекупщикам-спекулянтам, кулацко-заститочной верхушке и единоличникам, злостно уклоняющимся от выполнения плана хлебозаготовок.

На общих собраниях колхозов и бригад необходимо обсудить вопрос о хлебозаготовках и торговле хлебом колхозов и колхозников и разъяснить колхозникам действительный смысл решений партии и правительства и провести постановление, категорически воспрещающее правлениям производить продажу колхозного хлеба до 15 января 1933 г., призывающее колхозников не продавать до этого срока хлеба на базарах.

Необходимо на общих собраниях раз'яснить, что за продажу хлеба на базарах (зерно, мука) до выполнения плана по Союзу (до 15 января) виновные будут привлекаться к судебной ответственности.

Провести такие же общесельские собрания единоличников-бедняков и середняков.

Наряду с массовой работой необходимо умелое, твердое проведение судебно-репрессивных и административных мер. Репрессии необходимо направить в первую очередь против перекупщиков хлеба – спекулянтов, против кулацко-заститочной верхушки села. В то же время необходимо применять репрессии и против правлений колхозов, а также единоличников-контрактантов, невыполняющих свои обязательства по сдаче хлеба государству, и продающих уже теперь хлеб (зерно, мука) на базарах.

Для этого:

1. Обязать советские органы ГПУ и милицию обеспечить полное устранение с рынка перекупщиков зерна и муки.

2. Против кулацко-заститочных хозяйств (твердосдатчиков), продающих хлеб, применять меры административной ответственности по закону 3 июля 1929 г., а также судебные репрессии.

3. Правление колхозов, продающие хлеб на базаре, должны быть привлечены к судебной ответственности, при чем репрессии прежде всего направить против председателей и зав. хозяйством колхоза.

Во всех случаях привлечения к ответственности колхозная система должна обеспечить общественное осуждение и постановление о привлечении виновных к суровой судебной ответственности со стороны колхозов, правления которых допустили незаконную продажу хлеба.

Все случаи привлечения к ответственности правлений колхозов, торгующих хлебом, необходимо широко освещать в прессе, сообщая одновременно, как реагировали колхозники того колхоза, где правление допустило незаконную торговлю хлебом.

4. Единоличников-контрактантов, продающих свой хлеб на базаре, привлекать к судебной ответственности, и прежде всего тех, которые, не выполнив контрактационных обязательств, злостно уклоняясь от выполнения контрактационных договоров, продают свой хлеб.

Борьбу со спекуляцией хлебом, работу по выполнению единоличников и колхозников, незаконно торгующих хлебом, необходимо проводить так, чтобы ни в какой мере не ударить по колхозной торговле и торговле трудящихся-единоличников другими сельскохозяйственными продуктами своего производства,

чтобы эта борьба никоим образом не отражалась на развертывании колхозных базаров.

Репрессивные меры должны применяться так, чтобы никоим образом не скатиться к массовым репрессиям против колхозников и единоличников, середняков и бедняков. Репрессии должны применяться с тщательным выбором объектов, с таким расчетом, чтобы, решительно ударяя по кулаку-спекулянту, по злостному срывщику-контрактанту-единоличнику, этим самым воздействовать на остальных продавцов хлеба – колхозников-единоличников.

В отношении колхозников, единоличников (бедняков и середняков), должны быть применены товарищеские суды, осуждение бригадой и т.д. Партийные организации должны помнить, что методы общественного воздействия должны явиться основной формой борьбы в отношении колхозников и единоличников, бедняков и середняков.

Репрессии (арест, конфискация) не должны производиться на базарах. Но на базарах мы должны в первую очередь через фининспектуру устанавливать фамилию продающего хлеб и с какого он села и колхоза.

Райпарткомы, райколхозы, сельсовет, колхозы должны обеспечить, чтобы не один вскрытый факт торговли зерном и мукой не остался не доведенным до колхоза, колхозник, которого торгует хлебом, до сельсовета, единоличники, которого продают хлеб.

Обязать ГПУ и НКЮ в соответствии с настоящим решением дать указание по своей линии.

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990. – С. 227-230.

№27

Постанова Наркомюсту УСРР про заборону продажу колгоспникам лишків хліба до виконання плану хлібозаготівель

15 серпня 1932 р.

В окремих районах наявні випадки продавання ринкові хліба нового врожаю досить значними партіями. С цим треба боротися.

В боротьбі зі спекуляцією хлібом органи юстиції повинні додержуватися такої лінії:

1. За постановою РНК СРСР та ЦК ВКП(б) з 6 квітня 1932 р. колгоспи та колгоспники, виконавши свої завдання з хлібозаготівель та утворивши насінньові фонди, мають право цілком вільно продавати на ринкові зайви свого хліба після 15 січня 1933 р., себто після того, як плани хлібозаготівель буде виконано по цілому Союзу. Отже, продавати хліб на ринкові до 15 січня 1933 р. не можна. Жодних відступлень від цього припускати не можна. Продаж хліба на ринкові до встановлених від уряду реченців є на ділі потуранням куркулеві та спекулянтові та полегшує їм роботу щодо зриву виконання державних заготівель.

2. В першу чергу треба вдарити по куркулях та перекупниках-спекулянтах. Перекупників та спекулянтів, що скупають для перепродажу хліб на ринкові, чи спекулюють хлібом, повністю усувати через відповідні органи з ринку та притягати до кримінальної відповідальності за арт. 192-м КК. Справи перекупників та спекулянтів розв'язувати найбільше за декаду та вживати до них тверду репресію.

3. Куркулів та заможників, що продають на ринкові хліб, треба притягти до кримінальної відповідальності за законом від 3 липня 1929 р. чи до кримінальної відповідальності куркулів за ч. 2-ю арт. 58-го КК, а заможників – за ч. 1-ю арт. 58-го КК. Треба, одначе, стежити, щоб застосування закону від 3 липня 1929 р. до

заможників не призводило до ліквідації господарств заможників. Якщо куркульсько-заможницькі господарства, виконавши поставлені їм тверді завдання, продають хліб на ринкові, то їх треба притягати до відповідальності за арт. 129-м КК.

4. Якщо одноосібник, не виконавши умов контрактації, продає хліб на ринкові, то це є одна з основних ознак злісного його ухилення виконати контрактацію. Не припускаючи масовості, не підмінюючи репресією масово-громадською роботою, треба таких одноосібників притягати до кримінальної відповідальності за арт. 119-м КК.

5. Якщо одноосібник-середняк чи бідняк, виконавши повністю контрактацію, продає до 15 січня 1933 р. хліб на ринкові, то до таких одноосібників треба в першу чергу і в основному застосовувати заходи масової роботи та громадського впливу, передаючи такі справи до сільських судів. Лише в окремих випадках, якщо одноосібник продає хліб систематично більш-менш значними партіями, винних притягати до відповідальності за арт. 129-м КК.

НКЮ ще раз підкреслює, що методи громадського впливу до середняків і бідняків, що, виконавши контрактацію продають до 15 січня 1933 р. хліб на ринкові, повинні бути основною формою боротьби.

6. Якщо управа колгоспу, не виконавши планів хлібозаготівель та не утворивши насінньових фондів, продає хліб на ринкові, то винних в цьому осіб, в першу чергу голів правлінь таких колгоспів та зав. господарствами, притягати до кримінальної відповідальності за арт. 97-м чи 98-м КК УСРР. Про такі факти треба обов'язково ставити питання перед колгоспспількою та на загальних зборах колгоспників, щоб залучити до цієї боротьби колгоспників.

7. Якщо управа колгоспу, виконавши плани хлібозаготівель та утворивши насінньови фонди, всупереч законів продає хліб на ринкові до 15 січня 1933 р., то про це треба ставити питання перед масою колгоспників даного колгоспу, домагаючись громадського засудження таких фактів. В окремих випадках найбільш характерних, якщо управа колгоспу продає хліб і після того, як це засуджено колгоспною масою, винних притягати до кримінальної відповідальності за арт. 129-м КК УСРР.

8. Треба найрішуче боротися з продажем краденого хліба, додержуючись директиви НКЮ з 13 серпня цього року про охорону громадської власності, а також продажем хліба, перекупленого чи переданого куркулем. Треба звернути особливу увагу на боротьбу з організаторами та натхненниками такої спекуляції.

9. З продажем колгоспником на ринкові хліба до 15 січня 1933 р., одержаного в колгоспі, треба боротися заходами громадського впливу, передаючи такі справи до сільських судів, доводячи про такі факти до відому колгоспу, що його колгоспник продає хліб, та домагаючись засудження такого колгоспника.

Якщо колгоспник продає хліб значними партіями, то треба ставити питання перед колгоспспількою про перевірку лінії даного колгоспу у виданні авансів (постанова РНК СРСР та ЦК ВКП(б) з 6 липня 1932 р.)

10. Органи юстиції повинні забезпечити, щоб про всі випадки продажу хліба одноосібниками було доведено до відома сільради.

11. Застосовуючи заходи судового впливу до членів управ колгоспів, середняків та бідняків, треба твердо пам'ятати, що лише правильне сполучення широкої агітаційно-масової роботи з репресивними заходами може дати потрібний ефект.

12. Боротьбу зі спекуляцією хлібом на ринкові треба проводити так, щоб в жодній мірі не перешкоджати розвитку колгоспної торгівлі іншої с/г продукцією. Всілякими способами провадити боротьбу – такими методами дати рішучу відсіч. Зокрема, треба забезпечити, щоб репресії (арешт, конфіскація хліба) не здійснювали на ринкові. На базарах треба в першу чергу через фінінспектуру встановлювати прізвище того, що продає хліб, та з якого він села і колгоспа.

13. Обласні прокуратури та суди повинні забезпечити максимальну активність

в цій справі та повне додержання революційної законності.

Харків, 15 серпня 1932 р.

Заст. НКЮ та ГПР

А. Приходько

Згідно: [підпис]

Орловецька

*Центральний державний архів вищих органів влади і управління України,
ф. 24, оп. 13, спр. 81, арк. 18, зв.-19. Засвідчена копія. Склограф. прим.*

№28

Постанова і інструкція Раднаркому УСРР про застосування репресій до одноосібників за нездачу хліба під час голоднечі

11 листопада 1932 р.

Постанова Ради Народних Комісарів УСРР

“Про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі”

Рада Народних Комісарів УСРР ухвалює:

1. Затвердити нижченаведену інструкцію про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі.

2. Доручити районним виконавчим комітетам забезпечити негайне проведення в життя цієї інструкції, вживши заходів до широкого ознайомлення й правильного її роз'яснення.

3. Наркомюсту, на підставі цієї інструкції, протягом доби видати й надіслати своєю лінією на місця відповідні роз'яснення про порядок її затвердження.

11 листопада 1932 р.

Заст. Голови РНК УСРР

О. Сербиченко

Т.в.о. керівничого справ РНК УСРР

А. Блєєр

Оголошенню в пресі не підлягає

Інструкція

про організацію хлібозаготівель в одноосібному секторі

Щоб забезпечити безумовне виконання плану хлібозаготівель в одноосібному секторі сільрадам додержувати такий порядок:

1. Насамперед, треба домогтися швидкого виконання плану всіма членами сільрад (одноосібниками) і членами комісії сприяння хлібозаготівлям і куткових комісій. Тих, що не виконують своїх зобов'язань, виключити зі складу сільради, з комісій сприяння, з членів управ сільСТ тощо і застосувати до них репресії, як до злісних нездавачів.

2. До одноосібників, які мають виконати даний їм план, але злісно ухиляються від виконання планів хлібоздавання та саботують хлібозаготівлі, треба негайно застосувати репресій. Насамперед, безспірне стягнення хліба відповідно до договору контрактації з одночасним притягненням за потрібних випадків до суворої відповідальності /Арт. 5 Постанови ВУЦ ВК та РНК УСРР з 5 березня 1930 р. “Про порядок, як земельні громади мають укладати й виконувати договори про контрактацію с/г продукції”. Зб. зак. УСРР, 1930 р., № 8, арк. 89/.

3. До одноосібників, що злісно не виконують плану хлібозаготівель, та про яких сільраді відомо, що вони продавали хліб за спекулятивними цінами на ринку, – додатково до заходів безспірного стягнення застосувати штраф розміром риночної вартості незданого хліба (без звільнення зобов'язання здати хліб). (Стосовно до ВУЦ ВК та РНК УСРР з 3 липня 1929 р. “Про поширення прав місцевих рад щодо сприяння виконанню загальнодержавних завдань і планів”. Зб. зак., 1929 р., № 18, арт. 153).

Штрафи накладають та стягують за постановами сільради та уповноваженого РВК з наступним затвердженням від райвиконкому.

4. Щодо тих одноосібників, про яких доведено, що вони не тільки злісно ухиляються від виконання планів хлібозаготівель, але й проводять пряму підривну роботу проти заготівель, припускати позбавлення їх земельних наділів, втім числі і садибної землі з виселенням цих господарств поза межі області. В цій справі сільрада ухвалює постанову, що набирає чинності після затвердження від райвиконкому, а в частині, що стосується виселення після затвердження від обласних органів. (Стосовно до п. 6 Постанови ВУЦ ВК та РНК УСРР з 15 березня 1930 р. "Про порядок, як земельні громади мають укладати й виконувати договори про контракцію с/г продукції". Зб. зак. УСРР, 1930 р., № 8, арт. 89).

5. До господарств, що в них виявлено закопаний в ямах хліб, за навмисне псування хліба, що рівнозначно шкідництву, треба застосувати суворі судові репресії. Найзлішніх слід виселювати поза межі району та області.

6. Органи суду та прокуратури повинні розглядати позачергово судові справи з хлібозаготівель і закінчувати судовий розгляд протягом 5-8 днів з моменту порушення справи у виїзних сесіях нарсудів на місці безпосередньо в оселі. Застосування судових репресій проводити диференційовано до окремих соціальних груп, застосовуючи особливо суворі заходи до злісних куркулів, спекулянтів-перекупщиків. Кожну судову справу ретельно перевіряти. Судовий розгляд справ і ухвали суду треба супроводжувати широким розгортанням масової роботи (повідомлення на загальних і куткових зборах, висвітлення в районній та стінній газетах та ін.) та мобілізацією громадськості навколо цих прикладів, щоб посилити хлібозаготівлі.

7. Всім одноосібним господарствам, що ухиляються від виконання плану хлібозаготівель, треба негайно припинити відпуск промтоварів аж до повного виконання ними хлібозаготівель. Списки таких одноосібників треба вивісити в крамницях сільСТ, держторгівлі й громадських організаціях села. Треба додатково пояснити всім одноосібникам – якщо не буде забезпечено сумлінну та акуратну заду хліба, всі товари буде з цих сіл перекинено до тих сіл, де одноосібники і колгоспники сумлінно виконують свої зобов'язання щодо хлібозаготівель.

8. В районах, де контракцію не проводили (райони технічних культур), і де плани хлібозаготівель прийнято порядком самозобов'язань, треба поруч широкої масової роботи застосовувати перелічені репресії такою ж мірою, як і до контрактантів. Самозобов'язання треба розглядати так само, як і зобов'язання з контракцією.

9. Одночасно до одноосібних господарств, які ухиляються від своїх зобов'язань щодо задачі хліба, треба рішуче посилити роботу коло стягнення обов'язкових грошових платежів, як то сільгосподаток, держстрахування, самообкладання, платежі з сільськогосподарського кредиту тощо застосовуючи в подібних випадках безспірного стягнення.

10. Всі зазначені в цій інструкції заходи, запроваджені зі всією твердістю до тих, що злісно ухиляються від задачі (продажу) хліба, і до тих, хто підриває хлібозаготівлі, не повинні проте аж ніяк набирати характеру масових огульних репресій, масових трясів та інше.

Ці заходи треба застосовувати диференційовано до кожного окремого одноосібного господарства після ретельної перевірки справжнього стану, враховуючи соціальне обличчя кожного, що його притягується до відповідальності, а також твердо переконавшись у тому, що притягнений має або має змогу виконати наданий йому план хлібозаготівель. Всі ці заходи в кожному окремому випадку треба сполучати з широким розгортанням організаційно-масової роботи, мобілізуючи всі одноосібні господарства як найскоріше виконання плану хлібозаготівель, порівнюючи сумлінні господарства з господарствами такої ж спроможності – злісних нездавачів тощо.

До організаційно-масової роботи серед одноосібників треба залучити колгоспний актив і широкі маси колгоспників, особливо з тих колгоспів, що вже виконали або

закінчують виконання плану хлібозаготівель.

11. Щоб рішуче подолати опір куркульських господарств хлібозаготівлям, в усіх випадках невиконання ними твердого завдання хлібоздачі, треба негайно застосовувати найжорстокіші та найсуворіші з перелічених тут заходів, в тому числі продаж усього майна, арешт і виселення за межі області.

Т.В.О. керівничого справ Ради Народних Комісарів УСРР [підпис] А. Блеер
Колективізація і голод на Україні 1929-1933 рр. – К., 1992. – С. 545-547.

№29

З оперативних зведень Златопільського районного уповноваженого ДПУ секретарю райкому КП(б)У про настрої та відношення населення до сільськогосподарських кампаній* 1932 р.

26 лютого 1932 р.

...с. Пастирське

Свинарник Шевченко Анифат, оброщаясь к члену правления колхоза села Луццо Прохору, сказал: «Смотри, в каком плохом состоянии находятся у нас свиньи», на что Луцц прохор ответил: «Нехай би не забірали всього хліба, а тепер мене нехай сажають і що хотять, то нехай і зроблять, нехай знають, як забірати останній хліб, а про мене нехай ще і подохнуть, то мені все одно»...

с. Будо-Макіївка

Бедняк-колхозник на собрании по хлебозаготовке высказался: «Для чего вони оці плакати чіпляють на стіни? Кого вони цікавлять, коли хліб забирають і залишають людей голодними»...

с. Лип'янка

Учитель Максимович Павел Иванович в разговоре с учителями о низком уровне знаний у учеников школы говорил: «Якість знань учнів в великій мірі залежить від того становища, в якому зараз перебуває селянство, коли дитина приходить до школи голодна через те, що хліб геть чисто вивезли, то ясно, що навчання їй не в голові». Присутствующие его поддержали...

Райуполномоченный ГПУ

[підпис]

Лещинский

Державний архів Черкаської області, ф.П-446, оп. 1, спр. 191, арк. 116-117.

Оригінал.

15 червня 1932 р.

...с. Лип'янка

Учительница Максимович О.И. заявила: «До чего мы дожили и что делать с детьми. На наших глазах умирают люди, пухнут от голода и мы не обращаем никакого внимания, было ли когда-либо так?..»

Продавец кооперации Вербовый Дмитрий, будучи недоволен запрещением поездок за хлебом по железной дороге, заявил: «И кто это распорядился, чтобы прекратили поездки в Россию по хлеб. Когда ездили за хлебом, кто хотел, то хлеб можно было купить по 80 руб. за пуд, а теперь, когда запретили, надо платить 120 руб. за пуд ржаной муки, а дальше еще дороже будет...»

Райуполномоченный ГПУ

[підпис]

Лещинский

Державний архів Черкаської області, ф.П-446, оп. 1, спр. 191, арк. 257-258.

Оригінал.

* Дані відомості по селах Черкащини

...с. Лип'янка

Колхозник-бедняк Криворучко Степан, будучи недоволен на правление колхоза, виконуюче план по хлѣбозаготовкѣ, заявив: «Правление говорило нам, что в этом году мы голодать не будем, и если вывезем озимые хлѣбозаготовки, то у нас останется вико-мешанка, а теперь вывезли озимые, да и вико-мешанку уже половину вывезли, а ржи осталось немного – и в этом году будем сидеть без хлѣба и голодать».

Колхозник-середняк Добровский Лаврентий, будучи недоволен на общественное питание, заявил среди ряда колхозников: «Ходи на работу, и тебе дадут один фунт хлѣба и работай за них, а придешь домой, то дома нечего кушать. Семья голодная. Так голодным ложишься спать. На следующий день снова иди работай, а семья остается голодной, и кормить ее нечем».

Колхозница-беднячка Проценко Мария в присутствии ряда колхозников заявила, что «раньше лучше было. Когда мой муж ходил до дядькив на работу и когда он возвращался с работы, то домой приносил и хлѣб, и молоко в горшке. Он был сыт и семья не голодала. Работал и нас кормил, а теперь и на работе работаешь голодным, а когда придешь домой, то и дома нечего кушать и семья голодная. Вот до чего довела нас коллективизация»...

Райуполономоченный ГПУ

[підпис]

Лещинский

Державний архів Черкаської області, ф. П-466, оп. 1, спр. 191, арк. 144. Оригінал.

№30

З довідки Київського облвиконкому про райони Черкащини, що голодують* [1932 р.]

...Уманський район:

а) по підприємствах: завод «Труда» – 20 випадків опухання робітників, фабрика взуття – 6 випадків опухання, швацька фабрика – 10 випадків опухання.

б) по селах району є 20 випадків опухання...

Бабанський район:

Село	Господ[арств] колгоспн[иків]	з них	
		опухших	одноосібн[иків]
Покорилове	10	–	–
Володимирівка	6	3	6
Сушківка	15	–	–
Легедзине	9	1	–
Оксанина	32	12	–
Танське	30	–	–
Розсохуватка	20	–	–
Свинарка	2	–	–
Тальянки	3	–	–
Девківка	1	–	–
Перегонівка	37	–	50
Торговиця	13	–	7
Кам'янське	60	–	–

Разом – 233 колгоспників

Шполянський район: Недоїдання виявлено в Шполі та Лебедині

*Складена на підставі перевірки відомостей про голодування населення.

Буцький район: Голодування відмічено в с. Тимошові...

Бабанський район:

с. Підвисоке – 3 родини.

Уманський район:

с. Житомире – 13 родин робітників...

Буцький район:

с. Харківка – 10 чоловік

с. Маньківка – 12 -//-

с. Нестеровка – 30 -//-

Зубанич Ф. Чорна книга України. – К. – 1998 – С. 159-161.

*Нема хліба, нема сала,
Бо радянська влада стала.
Ні корови, ні свині,
Тільки Сталін нат стіні.*

*В тридцять другому году
Усі їли лободу
В тридцять третьому году
Всі падали на ходу.*

*(Із спогадів про голод 1932 – 1933 рр.
жителя м.Городище Труш П.Г.)*

1933 рік

№31

Повідомлення ДПУ УСРР КП(б)У про незадовільне постачання продовольством населення м. Умань

29 січня 1933 р.

Уманський апарат ГПУ отмечає крайнє неудовлетворительное положеніє с хлебоснабженієм трудящихся города.

В январє хлеб получали только лица, проходящие по первому списку: рабочие местных предприятий, научные работники, учителя, студенты, служащие почты. Эти категории получали по 300 г, их иждивенцы хлебом вовсе на снабжались.

16-17 января хлеб совершенно не выдавался; 18 января рабкооп одолжил в райсоюзе 2,5 тонны хлеба и в этот же день раздал его; 19 января хлеб опять не выдавался.

Уманський апарат ГПУ через спеціально виділеного врача-коммуниста виявил 9 случаев опухания рабочих на почве голода.

В связи с тяжелым материальным положением, плохим продовольственным снабжением, – бросило учебу и выехало из Умани по предварительным данным до 700 студентов местных техникумов.

В течении последнего месяца уехали самовольно, оставив работу, 12 лекторов различных уманских учебных заведений.

Среди рабочих местных предприятий отмечаются резкие антисоветские реагирования; на работе, в цехах, рабочие только и говорят о своем тяжелом материальном положении, об отсутствии хлеба, об ухудшении положения рабочего класса и т.п.

Настроения недовольства отмечается также среди имеющих в Умани до 300 бывших красных партизан; последние получают по 300 г хлеба на семью, независимо от количества членов семьи.

В последние дни бывшие красные партизаны начали собирать деньги среди партизан с тем, чтобы послать в центр делегацию с просьбой об оказании им помощи в снабжении хлебом. С этой же целью они написали докладную записку в обласную партизанскую комиссию.

Для проверки приведенных выше материалов о хлебных затруднениях и отрицательных явлениях на этой почве, возникших в г. Умань, командирован оперативный работник Киевского областного отдела ГПУ.

Заместитель председателя ГПУ УССР [підпис] Карлсон

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990. – С. 348-349.

**З доповідної записки Київського облвиконкому Раднаркому УСРР
про тяжкий продовольчий стан населення Смілянського, Уманського
районів та міст Черкаси, Сміла, людоїдство і необхідність надання їм
допомоги у постачанні продовольством**

Не пізніше 15 лютого 1933р.

За перевіреними даними випадки масового недоїдання мають місце в 16 районах і за даними районів (неперевіреними областю) в 5 районах...

В Уманському районі в с. Кочержинцях громадянка О., 47 років, забила та з'їла свою дочку 7 років. В тому ж селі колгоспник О., 50 років, харчувався м'ясом своєї жінки, що померла від голоду. Двоє дітей. О. теж померли від голоду...

У Смілянському районі у с. Носачів в помешканні члена колгоспу громадянина С. було забито У., що завітала туди. Труп її було порубано на дрібні шматки та засолено. Цим трупом харчувались два тижні.

Наведеними фактами не вичерпуються всі випадки людоїдства, що мали місце у Київській області за останній час.

Президія обласного виконавчого комітету з метою боротьби з цими явищами 15 лютого ухвалила відповідну постанову.

В усі небезпечні райони відряджено уповноважених обласного виконавчого комітету, які на місці організують дитячі харчові пункти та допомогу колгоспникам і односібникам, що голодують. Харчові пункти організовано на 9350 дітей та щоденно видається допомога в розмірі по 200 г хліба 6600 дорослим.

Грошові кошти та харчові фонди мобілізовано з внутрішніх ресурсів Київської області, але ці фонди абсолютно недостатні для цілковитої ліквідації явищ масового недоїдання колгоспників та односібників.

Мобілізувати значні додаткові ресурси, особливо хліба, крупи та рослинних жирів, немає жодної можливості тим більш, що постачання робітників та службовців у області надто незадовільне і останнього часу є випадки масового голодування та жертв від голоду серед робітників, особливо дрібних підприємств, що розташовані по районних центрах та містечках області. Робітники цих підприємств недоодержали по нарядах внаслідок незадовільного надходження мірчука лише в лютому 265 т хліба. І по таких районних центрах міського типу, як Біла Церква, Житомир, Сміла*, Черкаси*, Фастів, Коростень, Умань*, в лютому місяці порівняно з вереснем фактичне постачання робітників хлібом зменшилось з 442 т до 161 т.

Отже, не тільки немає можливості утворити фонд для допомоги тим селам, що голодують, за рахунок внутрішніх обласних ресурсів, але конче треба допомогти робітникам дрібних підприємств додатково до щомісячних нарядів у розмірі 545 т хліба.

Київський обласний виконавчий комітет просить Раду Народних Комісарів подати харчову допомогу області для ліквідації явищ голодування серед робітників дрібних підприємств щомісяця в розмірі 545 т. Для харчування голодуючих колгоспних родин та односібників по тих розмірах, що є зараз, не менше 100 т хліба, 400 т крупи, 60 т цукру, 20 т олії.

Голова Київського обласного виконавчого комітету М. Василенко

Секретар Київського обласного виконавчого комітету А. Глинський

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990. – С. 376-378.

*Районні центри Черкащини

Лист студента І.Є. Товкача Й.В. Сталіну про виключення з колгоспу с. Байбузи Черкаського району його батька Є.С. Товкача і прохання допомогти його голодуючій родині

24 лютого 1933 р.

Й.В. Сталин!

С первых слов Вам покажется нелепа суть постановки данного вопроса. На вопрос, касающийся жизни, жить или нет, поэтому разрешение этого вопроса чрезвычайно важное.

Для того, чтобы постановка вопроса Вам была ясна, я охарактеризую следующее положение:

я 19-летний юноша, сейчас студент II-го курса Московского института (МТИ) – получил от родных сообщение о том, что их выкинули с колхоза.

Мой отец Товкач Евдоким Сидорович, проживающий в Киевской области Черкасского района с. Байбузы, колхоз «Искра», по социальному происхождению крестьянин, вступал в колхоз в 1930 г. с хозяйством, в котором было: земли – 3 га, лошадь, корова, 8 едоков, сложных машин и никаких других источников дохода не имел. Хозяйство по мощности можно приравнять к середняку, но отец зараженный алкоголизмом, и это способствовало тому, что семья жила в проголодь. Наемной рабочей силы как до революции, так и после революции в хозяйстве не было, с/х податку за 1930 г. платили 12 руб. Будучи членом колхоза, со стороны отца не было замечено никакого разложения колхоза изнутри, так само не было замечено никакого хищения общественного имущества. Единственная причина, которая способствовала изгнанию отца из колхоза, это следующее: отец с 1924 г. по 1927 г. был в сельской церкви каким-то «псаломщиком», не как штатный, а временно замещающий.

Но ведь это неправильно. Именно руководящий актив нашего колхоза неправильно оценил это обстоятельство, ведь отец малограмотный, в этом он не виноват, а виновато то религиозное обстоятельство деревни. Сейчас, когда церковь закрыта, то он, конечно, не пойдет «молиться Богу».

Я прочел Вашу речь на колхозном съезде, из которой видно, что политика классового врага к моему отцу не верна, он должен быть членом колхоза. Вы поймите, если отец останется не восстановленным обратно членом колхоза, какая остается доля моих младших 4-х нетрудоспособных братьев и сестер, а в том числе и моя, будучи студентом II-го курса института? Вы как вождь партии стойкий и неподвижный, а я Ваш помощник-комсомолец должны разрешать правильно вопросы, касающиеся жизни в колхозе. Мой короткий вывод заключается в том, чтобы моего отца и семью восстановили обратно членом колхоза, потому что если они останутся жить индивидуально, значит, будут все мои родные стерты с жизни, как мельчайшие песчинки.

Убедительная просьба к Вам, посодействуйте моему создавшемуся положению.

Вам, конечно, подумается, что действительно классовый враг в моем лице чувствует слабость и идет на последние компромиссы, но действительность это может подтвердить, что руководящий актив нашего колхоза неправильно оценил религиозную деятельность моего отца, которая не способствует тому, чтобы не быть членом колхоза.

Я дуже прошу, дайте короткий ответ, как мне быть, что делать!

адрес: Москва 71, 2-й Донской проезд, № 7, Товкачу Ивану Евдокимовичу

Буду благодарен.

[підпис]

24/II-33 года

Державний архів Черкаської області, ф. Р-143, оп. 1, спр. 36, арк. 59-60 зв. Оригінал. Рукопис.

Із записки по прямому проводу Київського обласного відділу ДПУ УСРР
про кількість голодуючих районів та населених пунктів Черкащини
Не раніше 1 березня 1933 р.

Найменування районів	Коліч. насел. пункт.	Коліч. голод. семей	Голод. взро сл. (душ)	Голод. дітей (душ)	Коліч. больных	Коліч. опухлих	Коліч. умерш.	Случаев людоедства	Случаев трупоедства	Оказанная помощь (из центр. ресур.)
2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Черкаський	23	767	1354	1612	187	782	123	2	3	17 т зерна
Чигиринський	25	429	660	1050	—	283	—	—	—	—
Золотоношський	26	1122	2766	2541	72	91	47	—	—	—
Каневський	21	550	895	1680	97	—	150	—	—	—
Корсунський	18	270	560	520	50	250	20	—	—	9 т зерна
Гельмязовський	19	1498	2523	2010	1430	576	288	2	—	36,5 -/-
Городищенський	12	1056	2226	1829	32	506	71	—	1	—
Чернобаевський	12	500	1200	2300	700	500	70	—	—	—
Златопольський	—	264	—	140	40	60	10	—	—	—
Звенигородський	19	960	2273	3880	703	703	189	5	6	44,5 т зерна
Шполянський	10	365	581	900	—	286	—	—	—	17,5 -/-
Каменський	11	609	1192	1470	—	2188	176	1	—	—
Уманський	29	1866	2770	4000	—	506	—	16	2	110,5 т зерна
Христинівський	6	575	905	995	377	554	134	—	—	37 -/-
Монастирщинський	23	3292	1710	1582	743	2549	283	—	—	50 -/-
Жашковський	8	1021	1723	3280	342	326	167	1	—	40 -/-
Бабанський	29	115	3164	2054	—	—	—	1	4	81,5 -/-
Букський	22	—	4366	5854	—	—	841	1	2	60,5 -/-
Лысянський	10	391	624	856	—	—	—	—	—	33,5 -/-
Тальновський	38	—	225	379	—	2604	188	—	—	—
Богуславський	38	—	5549	8054	—	—	—	—	—	120 -/-

Начальник Киевского областного отдела ГПУ [підпис] Розанов

Центральний державний архів громадських об'єднань України,
ф. 1, оп. 1, спр. 2191, арк. 96-97. Оригінал.

Из довідки ДПУ УСРР про продовольчі труднощі в Уманському районі та смертність від голоду

12 березня 1933 р.

... Уманский район. Из 39 сел района продзатруднениями охвачено 22 села, где голодает 1076 семей с общим количеством 3336 человек, из них: колхозных семей – 678, единоличных – 398.

Среди голодающих отмечены массовые заболевания безбелковыми отеками.

В Умани имеется свыше 100 семей красноармейцев, которые находятся в тяжелом положении, так как совершенно не получают продуктов питания. Красноармейские семьи целой делегацией посетили командира дивизии, расположенной в г. Умани, с просьбой об оказании помощи.

По городу и селам значительно увеличилась смертность на почве голода. За февраль месяц умерло от голода 230 человек. Кроме того, в больницах умерло 103 человека, подобранных милицией на улицах в совершенно истощенном виде.

Также увеличилась беспорядочность, налеты и кражи продуктов питания. Зарегистрировано 10 убийств, произведенных исключительно для грабежа продуктов питания.

Президиумом райисполкома создана специальная комиссия для изыскания средств и оказания помощи голодающим. В г. Умани организованы 2 столовые на 300 человек – одна для детей рабочих, другая для неорганизованного населения. В с. Текуча открывается детдом на 150 детей с обслуживанием 6-ти близлежащих сел. Этому же селу намечено оказать единовременную помощь голодающим колхозникам и единоличникам...

Пом. начальника секретно-политического

отдела ГПУ УССР

[підпис]

Александровский

Центральный державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 1, спр. 2296, арк. 10. Оригінал.

№36

3 листа Київського обласного відділу ДПУ голові ДПУ УСРР про тяжкий продовольчий стан, посилення смертності у районах Черкащини і заходи по наданню допомоги населенню

12 березня 1933 р.

Продовольственные затруднения в Киевской области с каждым днем обостряются. Уже поражены 28 районов области в основном, районы бурьякосения.

Аналогичное положение с продовольственными затруднениями мы имеем в гг. Киев, Житомир, Белая Церковь, Умань*, Радомысль и др.

Большинство фактов голодающих, опухших, больных на почве недоедания, случаев людоедства и трупоедства падает на районы, ранее входящие в состав Уманского* и Белоцерковского округов.

Основная масса голодающих – это единоличники и колхозники, имеющие мало трудодней. Правда, в некоторых местах голодают и колхозники, имеющие 500 трудодней.

*Міста та райони Черкащини

Количество смертных случаев от голода на территории Уманщины* и Белоцерковщины по сравнению даже с прошлым годом сейчас резко увеличилось. В большинстве случаев умирают дети и старики.

Приведу несколько цифр о количестве голодающих, опухших и умерших от голода по отдельным районам.

Христиновский район*. с. Россошки. За первые несколько дней марта умерло от голода 13 человек, из них – 10 колхозников. Опухших 120 человек. С. Севастьяновка. Умерло от голода 7 человек, больных и истощенных от недоедания – 259 человек, в числе истощенных, больных большинство детей.

Букский район*. с. Коженцы. Опухло 286 человек, из них колхозников – 59 человек, умерло в январе – 8 человек, в феврале – 32 человека. Бригады сельсовета ежедневно в погребах обрануживают трупы умерших. За два дня изъято 16 трупов.

с. Маньковка. Опухших и истощенных на почве недоедания 400 человек, за два месяца умерло 30 человек, в том числе 23 колхозника. В селе свирепствует тиф.

с. Харьковка. Больных, истощенных на почве недоедания – 234 человека. Опухших 109 человек.

с. Берянка. Опухло 47 семейств, в том числе 3 семьи красноармейцев.

с. Помойки. Опухло 147 человек.

с. Полковниче. Опухло 269 человек, в том числе 94 ребенка...

Звенигородский район*. В с. Гудзовка с целью получить мясо для питания единоличник Б. зарезал своего брата А. 14 лет. До этого Б. вместе с убитым А. зарезал меньшего брата И. – 12 лет. В процессе следствия было установлено, что убитые И. и А. весной 1932 г. убили свою меньшую сестру – 4 лет...

г. Умань*. Зарегистрировано 120 случаев смерти на почве истощения. Отмечены факты опухания рабочих-ударников с большим производственным стажем. На кладбище ежедневно находят непогребенными трупы, вывозимые туда родственниками.

По городу имеются свыше 100 семей красноармейцев, остро нуждающихся в продуктах питания. Отмечены случаи, когда на улицах от истощения падают прохожие. Участились случаи нападения на прохожих, у которых из рук вырывают пакеты с продуктами, причем в некоторых случаях милиция не в состоянии вести борьбу с этим явлением.

В первых числах марта были отмечены 3 случая, когда голодающие набрасывались на улицы на лошадей, тут же их убивали и мясо разбиралось для пиши. Так были уничтожены лошади Пиловецкого завода, Кочержанского колхоза и кооператива.

На квартиры военнослужащих по ночам приходят голодающие и настойчиво требуют «дать хлеба», угрожая при этом «выбить стекла» и проч.

Беспризорность в связи с продовольственными затруднениями с каждым днем увеличивается как в городах, так и на селе. Родители, бросая хозяйства, уезжают из села и оставляют детей на произвол судьбы...

С комприветом Розанов

Голод 1932-1933 років на Україні. – К., 1990. – С. 433-437.

*Районы Черкащины

**З доповідної записки Наркомзему УРСР політбюро ЦК КП(б)У
про голодування населення Уманського та Шполянського районів,
факти людодівства і необхідність надання продовольчої
та медичної допомоги**

14 березня 1933 р.

Сов. секретно
Політбюро ЦК КП(б)У
т. Косіору

Політбюро разрешило мне сроком на десять дней поездку по Украине в связи с подготовкой к весенней посевной кампании. Я выехал на Одещину, как район раннего сева, а оттуда в Уманский, Шполянский, Белоцерковский районы Киевщины.

Считал необходимым лично ознакомиться с состоянием этих районов, имея ввиду поручение, которое было дано Наркомзему и Киевскому Обкому КП(б)У, разработать мероприятия по оказанию хозяйственной помощи группе Уманско-Белоцерковских районов.

Будучи ограничен сроком поездки, имел возможность находиться в трех названных районах только по одному дню. Кроме ознакомления с положением дел в районных центрах, лично посетил следующие села: Кочубеевка, Городецкое Уманского района, Бурты и Надточаевка Шполянского района; Озирна и Малая Вильшанка Белоцерковского района.

Положение в этих селах, а также и некоторых других сел (по материалам РПК и ГПУ) Уманского и Белоцерковского районов не только тяжелое, но нетерпимое и позорное – голодание, большая смертность, факты людоедства. Кроме сел, в городах – Умань, Шпола, Белая Церковь – значительное количество населения (кустари, рабочие, служащие, студенты) также голодают.

Перехожу к фактам, выявленным мною на месте:

с. Кочубеевка. В этом селе наиболее голодающих – 214 чел., в большинстве единоличники. Умерло с января 48 человек... Здесь, Олексеенко Тимофей, 25 лет, единоличник, посеял 3/4 га озимых, зарубил жену и успел съесть печенку, левую грудь, мясо на ребрах.

Лично посетил наиболее голодающие семьи: 1) Намитчена Яков, – имеет жену, двое детей 5-7 лет, единоличник, земли 3 1/2 га, озимых посеял 1/2 га, лошадь продал, корова слохла. Вся семья, особенно припухшие детки, живые мертвецы, имеют где-то раздобытый кусок гнилого кабачка, который варят в кипятке и этим питаются в день моего посещения; 2) Тарасюк Параска, – муж работает в Донбассе, имеет сына семи лет, единоличница, земли четыре га, корова продана, лошадь одна продана, а вторая украдена, лежит на печи припухшая, а измученный ребенок жует кусок засохшего буряка; 3) Щербатюк Устин, – 49 лет, единоличник, 5 1/2 га земли, в прошлом году продал лошадь, а три года тому назад продал корову; жена умерла семь дней тому назад, ребенок умер три дня тому назад; Щербатюк лежит на печи, не имея сил передвигаться, а возле него второй сын семи лет – опухший ребенок.

с. Городецкое. В этом селе наиболее голодающих колхозников – 76 дворов и единоличников – 83 двора. В большом количестве этих семей умерло от голода

* Районы Черкащины

по одному-два человека. Здесь, Рыбак Мина, колхозник, плотник, имел с семьей за 1932 г. 80 трудодней; вместе со своим сыном Павлом 16 лет зарезал и съел сначала жену, затем сына Михаила четырех лет, и, наконец, зачоченевшего нищего. Здесь же, Хриненко Агафья, колхозница, муж осужден за кражу колхозного зерна, имеет за 1932 г. 32 трудодня, вместе со своей сестрой зарезала свою дочь Анну двух лет; мясо зарезанной дочери не только сами кушали, но готовили холодец и продавали.

Лично посетил наиболее голодающие семьи: 1) Король Мария, – 60 лет, один сын умер, старшая дочь варит кипяток, трое опухших детей на печи. Наличная пища – плитка суррогата из корнеплодов и палочка хрена. 2) Единоличник Король Фома, – его жена и сын 14 лет недавно умерли от голода, осталась в живых только девочка девяти лет.

с. Озирна. В этом селе наиболее голодающих – 200 дворов, из них большинство единоличников. Умерло с 1 января по 10 марта 90 человек, а за весь 1932 год умерло 92 человека. Здесь Клицковский Петр, бедняк, исключен из колхоза за злостное отношение к имуществу, убил и съел мальчика 13 лет, который зашел в избу к его сыну – товарищу по школе. Здесь же, Пустовит Никифор, единоличник, убил топором зашедшего к нему односельчанина, единоличника Панченко Павла, вместе с семьей съел мясо. Кроме того, ранее этого съел два человеческих трупa. Здесь же, Бондарь Никифор, единоличник, убил топором случайно ночевавшую у него в избе женщину и ее 12-летнюю дочь. В течение двух дней в избе сам кушал и кормил своих двух дочерей восьми и 12 лет. Умер.

Лично посетил наиболее голодающие семьи: 1) Саражинская Пелагея, колхозница, дома ее не было, на скамье лежит труп 12-летнего сына Степана, умершего три дня тому назад, возле печи сидят два еще живых ребенка 7-8 лет – истощенные и растирают полову для приготовления пищи. Здесь же, от сопроводжавших меня местных людей, узнал, что в настоящее время в селе лежат непохороненные 15 трупов; 2) Стаховский Иван, колхозник, на днях умер, живые – мать, жена и четверо детей, которые близки к смерти; 3) Самалыный Кирилл, колхозник, имел с семьей 500 трудодней и получил 9 1/2 пудов хлеба, на днях умер, жены не было дома, в избе пять малых опухших детей; 4) Горбань Панас, колхозник, имел с семьей 400 трудодней и получил 6 пуд., жена и пять детей опухли.

с. Малая Вильшанка. В этом селе наиболее голодающих – 700 человек, из них половина единоличников. Умерло с 1 января по 15 марта 86 чел., а за весь 1932 год умерло 73 чел. Здесь, Бондаренко Ульян, единоличник, сварил вместе с семьей и съел умершую дочь Антонину пяти лет. Затем, заманил в избу своего племянника восьми лет, убил дубинкой, отрезал косой голову, приготовил мясо для пищи, но не успел съесть из-за ареста. Здесь же, Белоус Матрена, колхозница, муж арестован за хищническое отношение к лошади, съела своего ребенка, заявляла, что он умер естественной смертью и отрицала факт убийства.

Из-за вечернего времени не имел возможности лично посетить наиболее голодающие семьи этого села.

В с. Бурты и с. Надточаевка Шполянского района нет тех явлений, какие отмечены мною по селам Уманского и Белоцерковского районов.

К настоящему времени, по данным РПК и ГПУ, по Уманскому району имеем девять случаев людоедства и по Белоцерковскому району 13 случаев людоедства.

В ГПУ имел беседу с людоедами, которые спокойно, тупо и цинично излагали истории дикого преступления голода. Передаю суть их сообщения:

Умань (9/III)

1) Крачак Мария, 36 лет, колхозница с. Войтовка, зарезала дочь Нину семи

лет, сварила и съела. Говорит: «Сначала скушала свою кошку, потом скушала маленькую кошечку соседа, а потом Нину. Не знаю, что со мной случилось, а зарезала и скушала. Мясо Нины повесила на гвоздь в коморе (амбаре), брала понемногу, варила и кушала. Варила с бурячком. Мясо вкусное: як (как) курочка. Кушала с косточками. Я виновата, хочу идти куда-нибудь работать, дайте только кушать, я голодная, я очень хочу кушать».

2) Рыбак Мина, 49 лет, колхозник, с. Городецкое, говорит: «Жена была больна, несколько раз просила задавить ее, я пальцем притиснул за горло и она харкнула. Я с Павлом (сын 16 лет) вынес ее в другую хату, пролежала она там три дня. Дети мои голодные, плачут, один опух. Дочка 10 лет просит сварить с мамы мяса, чтобы покушать. Я отрезал с ноги мякину, посолили и сварил. Мясо было хорошее, и мы стали дальше варить и кушать. Потом мой мальчик Михаил (четыре года) начал умирать, я его придушил и мы его тоже съели. Когда нечего уже было есть, я откопал на кладбище мертвеца и привез его на санках домой. Из этого мертвеца сделали три колбасы: одну мы съели, а две продал; так как тяжело было на душе и захотелось выпить».

3) Драчук Акулина, 27 лет, колхозница с. Рыжавки, зарубила своего брата Арсения 15 лет, сварила с него холодец. Говорит: «Жили вдвоем с братом. Нечего было кушать. Продала свою одежду и купила харчей. Отлучилась из дому, а брат взял харчи и ушел неизвестно куда. Вернулся через три недели. Я стала его ругать и плакать. Потом, не помня себя, схватила качалку и ударила его по голове. Он упал, а я плакала. После того порубила его на куски и приготовила себе пищу».

4) Лысак Страдион, 21 год, колхозник с. Шарино, убил соседнего мальчика 12 лет и съел. Говорит: «Я был голодный, в хате находился только один Федор (мальчик 12 лет), я зашел и убил. Варил и ел. Очень сладкие ноги»...

Наряду со всем этим очень тяжелое положение в городах – Умань, Шпола, Беля Церковь. Здесь имеем большую смертность: по Умани в январе и феврале 1932 г. умерло 125 человек; в Белой Церкви в феврале 1932 г. умерло 48 чел., а в феврале текущего года 320 человек.

По данным РПК имеются сотни опухших (Белая Церковь – 500 чел., Шпола – 300 чел.)...

В городах, по данным ГПУ, на почве голодания, проявляются антисоветские, контрреволюционные настроения не только среди служащих, но и ряда рабочих.

По заявлению секретарей РПК сейчас требуется немедленная продовольственная помощь: Уманскому району на 6 тыс. человек, Шполянскому – 740 чел., и Белоцерковскому – 12 тыс. человек.

Должен сказать, что на местах (в районных центрах и селах) люди всячески изощряются, выискивая все возможности для оказания помощи, в первую очередь, детям. В последние дни из 60 т пудов, которые ПБ отпустило из резервного фонда на продовольствие Киевщине, получено Уманщиной 54 т, Шполянщиной 16 т и Белоцерковщиной 76 тонн. Самый факт помощи поднял настроение людей, но эта помощь ничтожна по сравнению с той огромной нуждой, которая имеется.

Политбюро известно, что эти районы и граничащие с ними (Уманско-Белоцерковская группа районов) и в прошлом году находилась в тяжелом состоянии. Но если в прошлом году резкие проявления голодания начались в апреле, то в этом году в феврале. Однако, если в прошлом году имели незначительное количество собранных семян и большое количество совершенно истощенных лошадей при массовом падеже их, то сейчас в колхозах этих районов имеем семян от 60 % до 100 % и лишь некоторое количество совершенно истощенных лошадей с ликвидацией массового падежа. Это говорит о том производственном переломе, который имеем в колхозах на основе их укрепления.

Размер необходимой помощи всей Уманско-Белоцерковской группе районов сообщу через два дня, имея ввиду завтра в Киеве, – ознакомиться с материалами состояния указанных районов.

До рассмотрения вопроса в целом, необходимо немедленно направить в голодающие места серьезную продовольственную помощь, а также и медицинскую помощь. Считаю, что нужно отпустить Правобережью пока примерно 1 млн. пуд. хлеба на продовольствие; диетпродукты для восстановления здоровья наиболее истощенных детей; постельное и другое оборудование для открываемых детских учреждений.

Нарком земледелия УССР [підпис] А. Одинцов

Зубанич Ф. Чорна книга України. – К. – 1998. – С. 178-181.

№ 38

Из записки Наркомзему УССР Центральному Комитету КП(б)У про голодування та смертність населення Черкащини

14 березня 1933 р.

В дополнение к моей записке от 12 марта о положении в Уманском* и Белоцерковском районах, сообщаю полученную мною сегодня информацию от начальника ГПУ Киевской области т. Розанова о положении в области в целом.

Голодание, с его последствиями, имеем в 32-34 районах. По 16 районам имеем 123 зарегистрированных случая людоедства и трупоедства (в том числе 64 случая людоедства)...

По Букскому* району голодает 3878 человек (в том числе лежит 3736 человек). За февраль и март умерло от голода 742 человека.

По Смелянскому* району остро голодает 404 человека (в том числе опухло 203 человека)...

В с. Песчаное Золотоношского* района голодает 639 семей.

В с. Севастьяновка Христиновского* района опухло 250 человек.

По Лисянскому* району голодает 57 хозяйств (в том числе опухло 96 человек).

Эти данные являются лишь иллюстрацией, собранной по разным материалам. Учета не ведется...

Нарком земледелия УССР [підпис] Одинцов

Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 1, стр. 2189, арк. 128-129. Оригінал.

№ 39

З протоколу засідання Бабанського райвиконкому про організацію медичного харчування для виснажених від голоду

19 березня 1933 р.

...4. Слухали: Про організацію медичного харчування по окремих селах Бабанського району (тов. Мамченко).

Висловились: Пінчук, Гехман, Кантаністий.

4. Ухвалили: Зважаючи на те, що по окремих селах Бабанського району спостерігаються хворі на брезки** і виснаження, які потребують раціональної годівлі та медичної допомоги, президія РВК постановляє:

1. Мобілізувати увесь медперсонал району вкупі з присланою бригадою лікарів

*Райони Черкащини.

**Брезкільсть, брезклий – набрякший, опухший.

від облздраввідділу на організацію медичної допомоги вищезгаданим хворим, в першу чергу, для обслуговування охопити села: 1) Кам'ячеч, послати туди бригаду лікарів тов. Кривуця та Лобко; 2) Підвисоке-Катаністого та Склярова; 3) Тальянки – Легедзине – Гехмана та Сінкевича; 4) Вишнопіль – Монастирського; 5) Доброводи – Мамченка, Шапака. Посилаємим товаришам вкупі з головами сільради та головами колгоспів:

1) організувати харчування під наглядом лікаря із продуктів, які надсилаються облвиконкомом, та зобов'язати сільради провести мобілізацію кормів із місцевих ресурсів як капуста, буряк та ін.;

2) харчування хворих проводиться в окремих приміщеннях дорослих, а також і дітей;

3) для цього потрібно виділити стаціонари із бувших куркульських хат, які відповідали б санітарним вимогам для дорослих окремо та для дітей окремо.

Поробивши поли, нари, хоча примітивного порядку, покласти відповідальність на голів сільрад за устаткування та мобілізацію ряден на матраси;

4) зобов'язати бригади через кожних 2 дні інформувати здоровінспектора та голову РВК про стан харчування;

5) райздравінспектору слідкувати за своєчасним одержанням актів та продуктів харчування, відпущених облвиконкомом, та розподіляти поміж селами, по мірі потребності погоджувати з головою РВК;

6) наряду з цим зобов'язати всі сільради негайно забрати занаряджені їм продукти, котрі ще не забрано, та використовувати їх за попередньою директивою та інструкцією.

Голова РВК

Пінчук

Секретар РВК

Лелека

*Центральний державний архів вищих органів влади і управління України,
ф. 1, оп. 9, спр. 150, арк. 114-145. Засвідчена копія.*

№40

Доповідна записка Уманського райкому КП(б)У Центральному Комітету КП(б)У про тяжкий продовольчий стан у місті та селах району і заходи допомоги населенню

20 березня 1933 р.

В нашому районі недоїданням і в зв'язку з цим опуханням охоплено 29 сіл та місто Умань. По селах нараховується 6411 чол. та по місту – 775 чоловік.

Для надання допомоги нами мобілізовано місцеві ресурси в кількості 3689 кг борошна і видано в села, 816 кг цукру, 412 кг цукерок, отримано для сіл першу допомогу – 9 т і розподілено по селах, отримано другу допомогу 45 т і теж 40 т розподілено по селах (розподіл допомоги по селах дивись табл.).

Допомога видається на руки сім'ї, тим, що не можуть ходити, заносять додому.

Для дітей по 25 селах організовано харчопункти, частково по школах, а в більшості в окремих приміщеннях, куди зібрані безпритульні діти, а ті, що мають батьків, приходять харчуватись. Дітям, що не можуть ходити, приносять піонери, школяри їжу додому. Крім того, організовано в місті додатковий дитбудинок на 100 дітей, для сільських в с. Текуче на 150 дітей, організовано 11 дитясел на 400 дітей, з них 5 ясел – Комітетом Українського Червоного Хреста.

Зараз приступили до організації стаціонарів в 14 селах на 300 чоловік. До кожного стаціонару надсилаються лікар та сестра, що будуть працювати в стаціонарах та надавати допомогу й поради хворим поза стаціонаром. Виділено для стаціонарів крім місцевих ресурсів 1 тис. пуд. гречки та 30 пуд. цукру.

Частина опухших і зовсім хворих одужує, стан їх кращає, але кількість не зменшується в деяких селах: Черповоди, Фурманка, Городецьке, навіть збільшується, бо опухають нові, що не мають харчів.

Смертність на ґрунті недоїдання зменшилась. Випадків людоїдства – 18, трупоїдства – 2.

В місті родин робітників опухших, яким надається меддопомога – 103, в них 412 душ, декласованої людності – 93, родини – 359 душ, хоч це не повні дані, бо не взято в рахунок поодинокі випадки, частково недоїдаючих та не перевірено все місто.

Серед школярів міста виявлено понад 400 дітей, що недоїдають, з них більшість опухлих.

Збільшується ввесь час безпритульність, що йде за рахунок міста й села як Уманського району, так і сусідніх районів.

Для допомоги по місту нами вжито таких заходів: організовано їдальню для видачі безкоштовних обідів на 400 осіб. Організовано їдальню на 250 дітей.

Робітникам з виробництва, недоїдаючим та опухшим, видано 100 пайків, кожний пайок: 10 фунтів борошна, 1 фунт цукру та 1 коробка консервів.

Підібрано з вулиці в дитбудинки – 200 безпритульних.

Відкрито лікарню для виснажених, в якій лікується 48 чоловік, всі робітники.

Розширено будинок грудних дітей до 28 осіб та будинок для дітей дошкільного віку на 65 дітей.

Видано допомогу за рахунок місцевих ресурсів і отриманих з області:

Мобілізовано внутрішніх ресурсів для міста

Крупи	500	кг
Толокна	100	--/
Картопляного борошна	30	--/
Печива	200	--/
Сахару	100	--/

Одержано з області та розподілено

Борошна	260	кг
Кукурудзи	5000	--/
Сахару	1000	--/
М'яса	30	--/
Повидла	212	--/
Печива	1	ящик
Консервів	495	коробок

Розподілено

Робітничих пайків	– 1 раз	120 x 10 фунтів борошна
--/	– 2	--/ 125 коробок консервів м'яса по 1 кіло
--/	– 3	--/ 100 x 10 фунтів борошна

Розподіл виснаженим

Борошна	300	кг
М'яса	30	--/
Консервів	75	коробок
Цукру	50	кг

Розподілено по школах

Консервів	170	коробок
Повидла	192	кг
Цукру	160	--/
Печива	30	--/
Борошна	400	--/

Декласованій людності

Борошняних пайків 25 x 10 фунтів – 100 кг
Цукру 25 x 1 фунт – 10 --/--
Консервів 125 коробок

Через лікарню виснажених пропущено з 25 січня – 173 чоловіка, з них виписали здоровими – 85 чоловік, померло – 47 чоловік, зараз на лікуванні – 41 чоловік.

Опухання по місту, незважаючи на надану допомогу, збільшується, воно йде за рахунок опухання нових, збільшується й смертність, так за лютий вмерло 243 чол., за 13 днів березня – 282.

Щоб ліквідувати опухання й захворювання як по місту, так і по селах, потрібно надати систематичну харчову допомогу, що дасть можливість при застосуванні медичних і профілактичних заходів зліквідувати опухання та смертність від недоїдання.

Про допомогу окремим селам (крім місцевих сільських ресурсів) прикладаються дві таблички.

Секретар РПК

[підпис]

Герашенко

Відомість місцевих ресурсів на видачу пайка по селах Уманського району для посилення харчування

№ з/п	Назва села	Борошна	Цукру	Цукерок
1.	Собківка	88	16	–
2.	Піківець	92	16	–
3.	Гереженівка	89	24	–
4.	Полянецьке	189	24	36
5.	Ропотуха	211	48	48
6.	Фурманка	178	32	32
7.	Паланка	156	16	–
8.	Синиця	111	24	–
9.	Кобринова Гребля	34	48	–
10.	Війтівка	212	24	40
11.	Ксендзівка	360	32	80
12.	Старі Бабани	196	32	–
13.	Краснопілка	133	48	72
14.	Черповоди	394	48	72
15.	Дмитрушки	312	48	52
16.	Антонівка	76	24	–
17.	Громи	100	16	20
18.	Стелківка	79	24	–
19.	Максимівка	107	24	–
20.	Текуча	152	32	–
21.	Кочержинці	150	48	–
22.	Кочубівка	100	48	–
23.	Посухівка	100	24	–
24.	Городецьке	150	32	–
25.	Передмістя	100	48	–
26.	Шарине	–	16	32
	Разом	3869	816	412 кг

Крім цього видано для дитячої оздоровчої кампанії по лінії здоров'їдділу цукру – 89 кг, крупи – 11 кг, олії – 7,5 кг.

Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф.1, оп.1, спр. 2190, арк. 21-24. Оригінал.

**Із зведення інформаційного сектора оргінструкторського відділу ЦК
КП(б)У про факти людодїства на Черкащині**

1 квітня 1933 р.

...Небывалый случай людоедства имеем по району им. Петровского на Киевщине.

Кулачка, 50 лет, раскулаченная, с. Зеленки Богуславского района, скрывавшаяся в 1932 г. на Кубани, возвращалась на родину вместе с дочкой (взрослой). По дороге с Городищенской станции на Корсунь заманила и зарезала проходившего 12-летнего мальчика. Внутренности и другие части тела сложила в мешок.

В с. Городище гр. Шерстюк, житель этого местечка, пустил гражданок переночевать. Обманным образом, выдав мясо мальчика за мясо телянка, старуха дала сварить и изжарить печень и сердце в семье гр. Шерстюка, накормила его семью и сами ели.

Ночью гр. Шерстюк, имея намерение воспользоваться частью мяса, которое находилось в мешке старухи, обнаружил изрубленное тело мальчика. Преступники арестованы...

Звенигородский РПК Киевской области сообщает о случаях провокации людоедства и выявлении в 20-ти селах контрреволюционных ячеек...

Информпосевгруппа

Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 1, спр. 2296, арк. 76-77. Оригінал.

№ 42

**Заява курсанта військової частини І.П.Красюка до Черкаської
районної робітничо-селянській інспекції про надання допомоги
його родині, яка голодує**

3 квітня 1933 р.

Голові райРКК-РСІ т. Кас'янову

Заява

От курсанта часті НКВМ п/я № 2600. Прохаю Вашого ходатайства взяти во вніманіє за мою сім'ю (за жінку і дитину).

Вони здихають з голоду, дайте допособію на сільраду, щоб дали хлебну допособію. Сім'я складається з 2-х душ, с. Березняки Черкаського району.

Прошу дати мені ответ чи заспокоете мою сім'ю, бо колгосп ни бیره вниманія.

Прохач [підпис] Красюк

3/IV-33 р.

*Державний архів Черкаської області, ф. Р-143, оп. 1, спр. 36, арк. 42. Оригінал.
Рукопис.*

**Заява робітника залізничної станції Черкаси І.Ф. Майбороди
до Черкаської районної робітничо-селянської інспекції про видачу
хлібних карток його голодуючій дружині**

17 квітня 1933 р.

До міської робітничої спілки РКІ для обслідування моїх
справ (хлібні картки моєї дружини) ул. Заводська, № 4.
Від робочого Майбороди Івана Федоровича,
що працює на Черкаській станції вугільщиком

Заява

Прошу вашого розпорядження розглянути мою справу про хлібні карточки моєї дружини. Я працюю на тяжкій і вредній роботі і одержую тільки на себе два фунти хліба, і зарплатню 58 крб. в місяць. Отже, я ні в якому разі не можу докупувати з ринку хліба за свій заробіток. А така робота, що я працюю, вимагає чимало калорій, а я від свого пайка відриваю і даю дружині. Я по відношенню цього потребування подавав декілька заяв до місцкому* Черкаської станції. Моя дружина від недоїдання має велику хворість і малокровіє. Вона була в лікаря, лікар визнав її дійсно хворою, “а довідок, – каже, ніяких не даю”.

А місцком требає справку від лікаря про стан здоров'я моєї дружини, і теж не дає ніякої бумажки до лікаря, щоб лікар дав довідку про стан здоров'я, мовляв, каже, що лікар сам повинен дати. Що в їх за політика свого роду? Для мене невідомо.

Отже, прошу вашого розпорядження як вищих органів спілки розглянути мою справу і потребувати з їх хлібну карточку для моєї дружини. Моє прохання до вас, шановні товариші, аби ви не відмовили.

Я коли подавав заяву, то вкупі з заявами подавав довідки в міськраду про свій маєтковий стан, рухомий і нерухомий. Я ще і вам підкреслюю, що я рухомого майна не маю нічого, а є тільки половина хати і огорог коло хати та годі. При чім місцком не звертає ніякої уваги.

Я працюю на Черкаській станції вугільщиком 12 років, за мій час перебування на роботі ніколи не мав і не має прогулів, запізньєв і даже не маю ніяких зауважень. Отже я прошу вас як вишого органа РКІ звернути увагу на мою заяву і витребувати для моєї дружини хлібну карточку. Прошу не відмовити.

Прохач [підпис]

17/IV-33 р.

Державний архів Черкаської області, ф. Р.-143, оп. 1, спр. 36, арк. 46-46 зв.

Оригінал. Рукопис.

*Місцевий комітет залізничної станції Черкаси

**Лист жителя с. Нечаївка Черкаського району П.Г. Куліш районній
робітничо-селянській інспекції
про виселення його з хати та голодування родини**

4 травня 1933 р.

До Черкаської районної робітничо-селянської інспекції

Заява

Я, гр. Куліш Петро Гордієв с. Нечаївки, до революції мав землі своєї пахотної 1,05 сотки та сіножатній 0,25 сотки. Сім'я складається із 8 душ, с перших днів колективізації я вступив у колгосп, все уступив майно – як худобу, так і інвентар і до цього часу був у колгоспі. У 1920 р. збудував хату, а останню постройку будував до 1926 р. С перших днів колективізації і до цього часу працював на громадських роботах. Із 1931 р. був уповноваженим від райзаготконтори. У 1932р. був уповноваженим від райзаготзерна на 2 села – Нечаївка і Думанці, і ніс обов'язність заготовача від плодокомбінату і від заготскоту. Все це виконував як слід. У последнее время був головою по хлібозаготівлі, сам її виконував на 100 відсотків. Сільрада за це і преміювала на пенумі у 50 руб., але я її не одержував. Крім того, маю поощрення за гарне виконання по хлібозаготівлі. В газеті від 23 жовтня 1932 р., а в грудні місяці мене викинули із хати моєї і помістили между куркулями, тими, котрих я сам викидав, за що – то не знаю. В настоящее время сім'я моя вся пухла до не возможности, маю красноарміяця, якому приходитья служити. Прохаю розглянути мою заяву і повернути мене у хату, а также забране майно.

Прохач [підпис]

4/І-33 р.

*Державний архів Черкаської області, ф. П-143, оп. 1, спр. 36, арк. 75-75зв.
Оригінал. Рукопис.*

З листа батьків червоноарміяця А.С. Міщенко, сину про свавілля колгоспного активу с. Руська Поляна Черкаського району та факти людоїдства
14 травня 1933 р.

1933 года 14 мая письмо написано от твоей матери, а также и отца своему дороговому сыну Андрею Семеновичу.

В первых строках нашего письма уведомляем тебя, что мы пока еще живы... Бьем тебе все низкий поклон и желаем тебе всего хорошего в жизни... Теперь спрашиваем, чего ты нам не пишешь, или тебя там нет? Может быть, пересхал в другое место.

Теперь сообщая, что тебя от нас отписали и записали в колхоз, как одна семья – ты, Христя и Николай. Они хитро сделали, у тебя нет ни огорода, ничего, а продналог налагается на нас.

Прошу тебя, сын, если можно, то побеспокойся, чтобы на нас продналог не накладывали. Сообщая тебе, что огородов нам дали 2. Один мы вспахали, другой нет, главное в том, что мы не имеем, что засеять. Поэтому я решила поговорить с Христей, чтобы второй огород засеять вдвоем, если она захочет. Если можно, то добейся, почему тебя от меня открепили, ибо это с целью в колхозе делают, ты напиши им письмо, чтобы они открепили тебя от меня для того, чтобы налог с тебя не брать, так как нечего, ибо у тебя ничего нет. Побеспокойся и дай знать поскорее.

Сообщаем тебе, что у нас следующие жуткие новости ходят по улице, Яхремиха съела Яхрема и двоих детей, не успела все поест, ибо обнаружили и пошли вытрусилы половину Яхрема и одного ребенка, одного ребенка она уже съела совсем. Ее арестовали и уже нет. Наверное, расстреляли, дом разрушили. Отец теперь около Хтедоськи в Белозерье, пашк которой есть-есть, а денег не получают...

Мы только от того и живем, что ожидаем, пока тетка пришлет посылку. В остальном, как дальше-будем писать, не знаю, вряд ли придется увидеться. Сообщаю тебе, что у нас люди сильно умирают, совсем мало осталось. До весны, т.е. до урожая, вероятно, никто в живых не останется. Еще прошу тебя, мой дорогой сын, чтобы ты побеспокоился и выслал мне документ.

[підпис]

Державний архів Черкаської області, ф. Р-143, оп. 1, спр. 36, арк. 40. Оригінал. Рукопис.

№ 46

Заява секретаря Хуторянської сільради Черкаського району А.Я. Коби до районної робітничо-селянської інспекції про голодування його родини
18 травня 1933 р.

До Черкаського райКК РСІ від секретаря
Хуторянської сільради Коби Андрія Яковича

Заява

Цим прошу райКК РСІ розглянути мою заяву в слідуючим. 17 травня цього року в моєї матері, яка живе в с. Бузукові, сільрада забрала корову за невиконання 11 кг м'яса. Зроблено це так: голова споживчого товариства Кожуляка Яків А. прийшов до моєї матері і говорив: т. Коба О.І. веди в колгосп корову, там прийхав ветлікар, який буде оглядати корови, то моя мати взяла корову і повела в колгосп. Привела в колгосп і говорив: де ж ветлікар, а Кожуляка говорив: прив'язуй корову і йди собі, твоя корова забрана за невиконання м'яса, і сказав: коли заплатиш 60 крб. за м'ясо, тоді забереш корову. Того ж дня мати понесла голові сільради гроші за м'ясо, але голова тих грошей не схотів брати. Отже, незважаючи на те, що моя мати не здала 11 кг м'яса, вона здає за м'ясо грішми, або ж може закупити у хуторянського уповноваженого по м'ясоздачі, яке рахується лишнім. А тому прошу Вашого розпорядження аби дозволили взяти моїй матері корову в Черкаській бойні, оскільки моя мати залишилась вдовою, яка поховала у цьому місяці мого батька, члена союзу, який працював у споживчому товаристві сторожем та брата комсомольця і залишилась на сьогоднішній день на точке голодної смерті.

Я дуже прошу аби не відмовили мого прохання.

18/V-33 р.

Прохав [підпис]

Державний архів Черкаської області, ф. Р-143, оп. 1, спр. 36, арк. 102-102 зв. Оригінал. Рукопис.

№ 47

Листівка із закликом проти радянської влади, хлібозаготівель, комсомолу, які сприяли голодомору*

20 травня 1933 р.

Товарищи всіх колгоспів, відгукнитесь на цей палкий заклик, що я Вас закликаю. Товарищи голодні, пухлі, доки Ви терпітиме це знущання. Треба повстати, комори з хлібом відбити, хліб забрати, поїсти, йти у світ правди шукати, й пухлі кайдани з ніг і морд скідати. Всім людям розказувати тим, що не в колгоспах, що керують пани, що це вони знущаються з нас. У світі більшого знущання нема, як совітська політика, [яка] всей люд довела. Пам'ятайте, що цих листів у нас багато та до жнив дожидаємо, а там розповсюдемо, щоб коли буде хліб, то треба дбати не про хлібозаготівлю, а про свою власну жизнь, щоб той, хто робе, той б й поїв, а не той,

*Листівка була розповсюджена у с. Каврай-П Гельм'язівського району Я.П. Резником. Обвинувальний висновок див. док. № 53.

що в городах в холодку сидів, а робили ми, крестьяне-колгоспники. Щоб це зробити, треба актив комсомола розбити, тоді тільки це буде, коли в нас комсомола не буде. Нехай буде в нас всей люд одинак, тоді тільки будемо ми всі в одній сім'ї. Ви ще молоді, сядьте, подумайте, які Ви дурні, народ притесняєте і разом з народом з голоду вмираєте, в одній ямі лягаєте. Покіньте це, діти, Ви ще молоді, та ще розпитайте, як жили в світі старі. Дурний комсомол з голоду вмирає, а буржуї яйця їдять й Вашою кров'ю запивають. Вставайте всі, прокидайтесь, в одну сім'ю весь люд збирайся.

*Державний архів Черкаської області, ф. Р-5625, оп. 1, спр. 5305, арк. 28.
Оригінал. Рукопис.*

№48

**Статистичні відомості Смілянської районної інспектури
народногосподарського обліку про смертність у районі**

травень 1933 р.

Міські селища за обліком 1931 р., сільради та разом по району	Померлих (крім мертвонароджених)		
	Молодших від 1 року (немовлі)	Старших від 1 року	Разом
Міські селища разом	3	85	88
з того (індивідуальне кожне)			
м. Сміла	3	76	79
Мала Яблунівка	–	9	9
Тернівка	–	8	8
Хацьки	1	63	64
Сільради разом	40	1453	1493
з того (індивідуальна кожна):			
Білозір'є	4	97	101
Балаклея	2	66	68
Березняки	2	73	75
Будки	–	19	19
Бузуків	–	14	14
Велика Яблунівка	1	35	36
Голов'ятине	–	38	38
Гречківка	–	11	11
Гуляй-Городок	–	6	6
Дубіївка	3	20	23
Ковалиха	–	9	9
Калинівка	2	66	68
Куцівка	2	58	60
Костянтинівка	2	51	53
Мале Старосілля	–	58	58
Мельніківка	3	56	59
Мала Смілянка	1	1	2
Миколаївка	–	6	6

Макіївка	4	41	45
Носачів	1	99	100
Попівка	–	13	13
Плескачівка	1	44	45
Ротмістрівка	–	149	149
Самгородок	–	52	52
Санжариха	1	26	27
Сердюківка	8	44	52
Сунки	1	145	146
Ташлик	1	105	106
Теклине	1	51	52
Разом по району:	44	1609	1653

Завідуючий райЦСУ [підпис не розбірливий]
Державний архів Черкаської області, ф. Р-79, оп. 1, спр. 66, арк. 31. Оригінал.

№ 49

Із заяви червоноармійця К. Дедика Черкаській районній робітничо-селянській інспекції про байдуже ставлення районного сільського та колгоспного керівництва с. Талдики* до тяжкого становища його родини
 26 червня 1933 р.

Вы извините меня в том, что я Вас беспокою, я не намерен был вам писать, но пишу, имея надежду получить от вас результаты.

Дело в следующем: я с осени 1932 г. служу в рядах Червоного казачества, поступил в армию добровольцем, как комсомолец.

Покинутая мною семья в настоящее время находится в очень тяжелых условиях. Не имеет никаких продуктов питания. До сего времени работали в колхозе «Розвиток» с 1929 г., но сейчас отец и мать опухли, что не дает возможности идти на работу и от этого могут получиться плохие результаты.

Со дня моего ухода в армию и до сих пор, моя семья не получает никакого пособия от колхоза, что положено как красноармейской семье, что идет вопреки всем законам и постановлениям Партии и Правительства... О чем я писал в Черкасский райисполком, Талдыкский сельсовет и правление колхоза, но должностные лица указанных учреждений, безчувственно отнеслись к моим заявлениям и допускают до того, что семья красноармейца должна пропасть с голоду...

С коммунистическим приветом, Кирилл Дедик
 26 июня 1933 г.

[підпис]

Державний архів Черкаської області, ф. Р-143, оп. 1, спр. 36, арк. 28. Оригінал.

*З 1958 р. приєднано до с. Худяки

**Статистичні відомості Смілянської районної інспектури
народногосподарського обліку про смертність у районі
червень 1933 р.**

Міські селища за обліком 1931 р., сільради та разом по району	Померлих (крім мертвонароджених)		
	Молодших від 1 року (немовлі)	Старших від 1 року	Разом
Міські селища разом	7	248	255
з того (індивідуальне кожне)			
м. Сміла	6	117	123
Мала Яблунівка	1	131	14
Тернівка	1	14	15
Хацьки	–	57	57
Сільради разом	34	2905	2939
з того (індивідуальна кожна):			
Білозір'є	2	155	157
Балаклея	2	116	118
Березняки	2	97	99
Будки	–	25	25
Бузуків	1	57	58
Гречківка	2	5	7
Гуляй-Городок	–	32	32
Дубіївка	2	89	91
Ковалиха	1	95	96
Калинівка	–	74	74
Куцівка	–	104	104
Костянтинівка	–	126	126
Мале Старосілля	1	57	58
Мельніківка	1	119	120
Мала Смілянка	–	8	8
Миколаївка	1	27	28
Макіївка	5	131	136
Носачів	3	219	222
Попівка	2	36	38
Плескачівка	1	77	78
Ротмістрівка	–	188	188
Самгородок	–	128	128
Санжариха	1	55	56
Сердюківка	2	154	156
Сунки	2	154	156
Ташлик	2	409	411
Теклине	–	97	97
Разом по району:	41	3153	3194

Завідуючий райЦСУ

[підпис не розбірливий]

Державний архів Черкаської області, ф.Р – 79, оп.1, спр. 66, арк. 30. Оригінал.

**Статистичні відомості Смілянської районної інспектури
народногосподарського обліку про смертність у районі**

липень 1933 р.

Міські селища за обліком 1931 р., сільради та разом по району	Померлих (крім мертвонароджених)		
	Молодших від 1 року (немовлі)	Старших від 1 року	Разом
Міські селища разом	2	103	105
з того (індивідуальне кожне)			
м. Сміла	2	91	93
Мала Яблунівка	–	12	12
Тернівка	1	19	20
Сільради разом	15	1212	1227
з того (індивідуальна кожна):			
Балаклея	–	111	111
Березняки	1	48	49
Білозір'є	–	71	71
Будки	–	18	18
Бузуків	1	29	30
Гуляй-Городок	–	–	–
Гречківка	–	14	14
Дубіївка	1	57	58
Костянтинівка	–	36	36
Калинівка	1	47	48
Куцівка	–	61	61
Макіївка	2	140	142
Миколаївка	–	10	10
Мельниківка	–	42	42
Мала Смілянка	–	4	4
Мале Старосілля	2	46	48
Носачів	1	99	100
Попівка	–	16	16
Плескачівка	–	–	–
Самгородок	2	33	35
Санжариха	1	14	15
Сердюківка	2	50	52
Сунки	–	180	180
Ташлик	–	37	37
Теклине	–	30	30
Разом по району:	17	1315	1332

Завідуючий райЦСУ

[підпис не розбірливий]

Державний архів Черкаської області, ф.Р – 79, оп.1, спр. 66, арк. 29. Оригінал.

3 протоколу засідання Бабанського райвиконкому про посилення покарання одноосібників за невиконання хлібозаготівель

19 вересня 1933 р.

...Слухали: Обговорення постанови президії Бабанської сільради від 16.IX.33 р. про оштрафування одноосібних господарств за невиконання ними завдань по хлібоздачі, а саме: Сновида К. за нездачу 52 кг – в 2-кратнім розмірі ринкової вартості в сумі 190 крб.; Сновида А. за нездачу 119 кг – в 2-кратнім розмірі 450 крб.; Мовчан М. за нездачу 99 кг – в 2-кратнім розмірі в сумі 360 крб.; Чернієнко М. (твердоздавець) за нездачу 212 кг – в 2-кратнім розмірі в сумі 700 крб. (внесено уповкомзаг РНК).

Ухвалили: Постанову президії Бабанської сільради про оштрафування одноосібних господарств за ухилення від виконання завдань по хлібоздачі 2-кратнім розмірі – відмінити, оштрафувати такі в 5-кратнім розмірі, а саме: 1. Сновида К. за нездачу ним встановленого урядом терміну оштрафувати в 5-кратнім розмірі в сумі 625 крб.; 2. Сновида А. – в сумі 1050 крб.; 3. Мовчана М. – в сумі 900 крб.; 4. На гр. Чернієнка справу вилучить і запропонувати сільраді негайно дати повну характеристику його господарства як до, так і після революції, по якій була б можливість судити, чи правдиво сільрада довела тверде завдання як кулацькому господарству. Протокол і довідку-характеристику доставити до РВК не пізніше 22.IX.33 р. на затвердження.

Голова РВК

Пінчук

Секретар

Лелека

*Центральний державний архів вищих органів влади і управління України,
ф. 1, оп. 9, спр. 150, арк. 50-51. Засвідчена копія.*

№53

3 обвинувального висновку Гельм'язівського районного відділу ДПУ по обвинуваченню жителя с. Каврай-ІІ Я.П. Резника* у розповсюдженні листівок із закликком проти радянської влади, хлібозаготівель, комсомолу

Не раніше 27 вересня 1933 р.

...Гельмязевському райаппарату ГПУ стало известно, что в с. Каврай-ІІ Гельмязевского района Киевской области, начиная с мая месяца 1933 г. неизвестно кем распространяются периодические контрреволюционные листовки, писанные от руки, призывающие колхозников государству хлеб не сдавать, разбивать с хлебом колхозные амбары, организовано начать борьбу против соввласти, в первую очередь начать расправу с активом села и комсомольцами.

В результате агентурной проработки установлено, что автором распространяемых листовок в с. Каврай-ІІ является гражданин того же села Каврай-ІІ Резник Яким Павлович** 1911 года рождения, член колхоза «Серп и Молот», бедняк, комсомолец (исключен из комсомола в июне месяце 1933 г.), в работе в колхозе симулировал, родственник, его дядя, в 1921 г. – эсер, – за контрреволюционную деятельность расстрелян соввластью.

*реабілітований 29 червня 1989 р.

**засуджений 23 жовтня 1933 р. Особливою нарадою при Колегії ДПУ УРСР на три роки виправно-трудоувих лагерей.

Див документи № 47 та № 58

Будучи арестованным, Резник Яким Павлович сознался в том, что действительно он писал контрреволюционные листовки и при удобных моментах распространял их в своем селе, начиная с мая месяца 1933 г. им было изготовлено в разное время пять таких листовок, при том Резник изложил ряд обстоятельств, побудивших его заняться контрреволюционной деятельностью, как то:

1. Будучи комсомольцем, совместно с активом села принимал активное участие в раскулачивании и выселении кулачества, а также в проведении хлебозаготовок..., когда село находилось в тяжелом положении, в последствии которого настал период острого недоедания, влекшее смертность от голода, переживал он и актив села, не получая продпомощи. На основе чего стало возрастать недоверие к соввласти, понимая так, что политика партии в конечном итоге не верна в отношении села, острое недоедание возросло лишь [из-за] специально проводимой политики партии, колхозы себя не оправдывают и в них село добиться для себя ничего лучшего не сможет.

2. Кулацкое влияние, внедряемое оставшимися кулацкими элементами, пользуясь продзатруднениями, особенно весной 1933 г., повело обработку актива, в т. ч. и его, указывая, что раньше актив раскулачивал и грабил кулаков, а теперь все вместе сдыхают с голода. . .

3. Что село находится в кабале, колхозы – это панщина для крестьян, крестьянство производит хлеб, но хлеба не имеет, умирают с голода пачками, валяются трупы по селам и городам...

В процессе соответствующей обработки Резника Я.П. установлено, что он, Резник,.. имеет крайне враждебное отношение к советской власти, исходным положением считает для себя вести борьбу против мероприятий советской власти и партии путем подготовки к этому населения, и что распространение контрреволюционных листовок является для него необходимым как метод к борьбе против мероприятий партии и соввласти на селе.

На основании вышеизложенного Постановил:

Следственное дело № 103 по обвинению гр. с. Каврай-ІІ Гельмязевского района Киевской области Резника Якима Павловича, 1911 года рождения, грамотного, безпартийного (бывшего члена ВЛКСМ), бедняка-колхозника, несудимого, обвиняемого по ст.ст. 54-10 и 54-11 УК УССР за изготовление и распространение контрреволюционных листовок на протяжении длительного периода времени, этим призывая колхозную массу вести борьбу против мероприятий соввласти – государству хлеб не сдавать, громить колхозные амбары и разбирать хлеб, начать расправу с активом села и комсомольцами, а также, усмотрев явно контрреволюционную деятельность Резника, как активного антисоветского элемента, – направить через Киевский облотдел ГПУ УССР на рассмотрение судтройки при Коллегии ГПУ УССР с ходатайством о применении к обвиняемому Резнику Якиму Павловичу заключения в концлагерь сроком на семь лет.

Справка: Обвиняемый содержится в Черкасском ДОПРе, с пречислением за Киевским облотделом ГПУ УССР.

Уполномоченный Гельмязевского райаппарата
КООГПУ УССР [підпис] Шигаев

Согласен: Райуполномоченный ГПУ
по Гельмязевскому району [підпис] Антошко

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5625, оп. 1, спр. 5305, арк. 33-34.

Оригінал.

**Обвинувальний висновок Шполянського районного відділу ДПУ
по обвинуваченню жителя с. Коротине І.М. Гонтара у вбивстві людей
ним та його матір'ю з метою людодства і торгівлі людським м'ясом
28 вересня 1933 р.**

Шполянському райотделению ГПУ стало известно, что гр. Гонтар Иван Мойсеевич зарезал комсомольца Кармалиту и ряд других лиц, мясом которых питались и продавали на базаре в с. Малая Калигорка Шполянского района.

Производством следствия установлено, что в апреле месяце 1933 г. возле колхозной скирды соломы был комсомолец Кармалита и Гонтар Иван, где брали полову, и с тех пор Кармалиты не стало и неизвестно, куда девался.

Когда предсельсоветом Перебейносом при участии Диденка Ивана на основании заявления (устного) сестры Кармалиты – Кармалиты Марии, был совершен обыск у гр. Гонтаря Ивана и его матери Пелагеи, то были обнаружены части черепа и ребра, принадлежащие возрасту старше 16 лет.

При отправлении Гонтаря Ивана и его Матери Гонтар Пелагеи, то не доходя до Шполы, Гонтар Иван и Гонтар Пелагея свалили сопровождавшего сельисполнителя Люльку Андеря, накинули на него веревку, перевязали шею, и, забрав от него охотничье ружье, скрылись, а Люлька, придя в чувство, снял с себя веревку и явился в раймилицию и об этом сообщил, причем при медицинском осмотре у него обнаружены побои и стремления к удушению, т.к. на шее был образован белый круг.

Неделя тому назад, т.е. 15/IX-33 г., Гонтар Иван вернулся обратно в с. Коротино, где был задержан сельсоветом и направлен в Шполу в ГПУ.

Гонтар Иван Мойсеевич в предъявленном ему обвинении полностью не признался, а показал, что приблизительно в конце апреля 1933 г. пришел домой с работы и застал людское мясо из женщины, которую мать зарезала, этим мясом они питались, причем это мясо и он ел, а в воскресенье мать набрала нажаренных кусков мяса людского и вместе с ним пошла в Малую Калигорку на базар, где она это мясо продала, заявляя покупателям, что мясо – конина.

В части совершения убийства комсомольца Кармалиты совершенно отвергает.

По отношению к сельисполнителю Люльке, что его душили и вырвали ружье, то полностью подтверждает, однако отвергает свое участие в этом, а что все это делала мать. После совершенного насилия над сельисполнителем Люлькой они переночевали в поле и утром отправились на ж.д. станцию и уехали в г. Керчь к отцу.

Учитывая, что данное преступление совершено не только по нужде, а с целью торговли людским мясом, и что, продавая мясо на базаре, как мясное мясо, этим самым подвергли людоедству ряд лиц посредством обмана

Полагал бы

Следственное дело № 241 по обвинению гр. Гонтаря Ивана Мойсеевича, 1915 г. рождения, уроженца с. Соболевки, житель с. Коротино Шполянского района, по профессии хлебопашца, середняк-единоличник, украинец, малограмотный, безпартийный, со слов не судимый обвиняется по ст. 174 п. 4 УК УССР.

Направить Киевскому облотделу ГПУ для дальнейшего направления в судебную Тройку при коллегии ГПУ УССР.

Справка: 1. Проходящая по делу Гонтар Пелагея, ввиду ее отсутствия, на нее выделено дело в особое производство и послано требование об ее аресте и доставлении в Шполу.

2. Арестованный Гонтар Иван содержится под стражей при Шполянской раймилиции и с сего числа числится за Киевским облотделом ГПУ.

Составлено: м. Шпола, 28 сентября 1933 г.
Уполномоченный СПО Медник
Согласен и утверждаю: начальник райотдела ГПУ Кучеренко
Верно:
Секретарь РО ГПУ [підпис не розбірливий]
Державний архів Черкаської області, ф. Р-5625, оп. 1, спр. 949, арк. 37-37
зв. Засвідчена копія.

№ 55

**З повідомлення Всесоюзного переселенського комітету при Раднаркомі
СРСР про переселення в Україну колгоспників з інших територій СРСР**
29 грудня 1933 р.

Срочно

Секретно

Нач. ГУЛАГ ОГПУ тов. Берману

ВПК при СНК СССР при сем препровождає оперсводку № 38 о переселении на Украину по состоянию на 28 декабря с.г. Одновременно ВПК при СНК СССР сообщает, что преподанный план переселения выполнен на 104,76 %*. Всего переселено 21 тыс. 856 колхозных хозяйств, 117 тыс. 149 человек, 14 тыс. 879 лошадей, 21 тыс. 898 коров и 38 тыс. 705 голов разного скота (в число последних входят телки, свиньи и овцы).

Зам. председателя ВПК при СНК СССР

Рудь

Коллективизация і голод на Україні, 1932-193. – К., 1992. – С. 642.

№ 56

**З оперативних зведень Златопільського районного уповноваженого
ДПУ секретарю райкому КП(б)У про настрої та відношення
населення до сільськогосподарських кампаній****

1933 р.

31 січня 1933 р.

...с. Лип'янка

При врученні індивідуальнику Холодюку обов'язательства по севу последний говорив: «Я сіяти не буду. Нехай Держава сама сіє, коли так зробили, що немає чого їсти, а не то, щоб сіяти. Це зроблено з ціллю, щоб народ загинув»...

Райуполномоченный ГПУ

[підпис]

Лещинський

Державний архів Черкаської області, ф. П-446, оп. 1, спр. 219, арк. 2. Оригінал.

20 лютого 1933 р.

...с. Лип'янка

В колхозе данного села собралась группа колхозников и говорила про [план] хлебозаготовки на 1933 г. Колхозник Бравинок Мина заявил: «Хіба вони будуть дивитись на те, скільки засіяно гектарів? Вони будуть дивитись, поки в коморі хватить хліба, і аж тоді перестануть брати, як в коморі не стане».

В группе колхозников в разговоре о новом методе сдачи колхозами государству

*Так у документі. Обчислення показує 104,076 %.

**Дані відомості по селах Черкащини

хлеба* и поднятии урожайности колхозник Колец Оксень сказал: «Це людей обманюють новим податком для того, щоб більше вродило та більше забрати, щоб нічого не лишилося ні в колгоспника, ні в одноосібника, тому, що люди голодні, а вони ще обманюють».

Середнячка Хименко Ярина в групі індивідуальників говорила:

“Обклали цим податком людей для того, щоб обібрать людей до гола. Нехай нас, ворогів, що живуть поза колгоспом, то вже не диво, а то й колгоспників обклали. Цей факт той, що яма всім”.

Середняк Баглюк Омелько в присутстві трьох індивідуальників говорив: «В мене сім'я така, що тільки іти робить в колгосп, но як мені іти в колгосп, коли і колгоспники сидять голодні. Так чого я піду? Так сидю голодний, то знаю, що я ворог, що не в колгоспі. Нехай дадуть хліба, щоб не було голодних, то я піду в колгосп робити, бо мені робота не страшна”. Присутствующие с ним согласились...

Райуполномоченый ГПУ [підпис] Лещинский

Державний архів Черкаської області, ф. П-446, оп. 1, спр. 219, арк. 13,14. Оригінал.

9 березня

...с. Рубаний Міст

Колхозник-бедняк Гусак Михайло и четверо [его] малолетних детей опухли от голода. Правление колхоза не принимает никаких мер по оказанию помощи продуктами питания. На почве чего сын кулака Стовповой Григорий в группе колхозников говорил: “Бачиш, що наробили. Захотіли колгоспа, а тепер люди помирають з голоду, а коли прийдеш до сільради і прохаш буряка або картоплі, то тобі не дадуть. Куркулів вислали, а біля них можна було жити...”

с. Кам'януватка

Возле сельсовета собралась группа колхозников 8-10 человек, где Ткаченко Иван говорил: «Готуються до посівкампанії, а про харчі нічого не думають. Хто ж буде робити голодний? Воно получится так, що колгоспники підуть робить туди, де будуть харчувать, бо кожний хоче врятувать себе від голоду, а як ждати в колгоспі того хлібоподатку, який зменшено на 2,5 ц/га, як би це воно так було, а то ще перемін буде багато, поки вродить. Коли гори почорніють, то всі ці бригади, що організовані, розбіжаться, як тільки в колгоспі не буде чим харчувать. Весна все покаже”. Присутствующие с ним согласились...

Райуполномоченый ГПУ [підпис] Лещинский

Державний архів Черкаської області, ф. П-446, оп. 1, спр. 219, арк. 26. Оригінал.

19 березня

...с. Кам'януватка

Индивидуальники Затирка Наум и Понура Кузьма умышленно обессилили своих лошадей, и 15 марта 1933 г. их зарезали, и мясо употребляли в пищу. Кроме того, продают его по 5 руб. за килограмм.

с. Лип'янка.

За последнее время отмечено увеличение убоя и краж лошадей у индивидуальных с целью употребления мяса в пищу. Так, например, на базаре обнаружено, что Титаренко Иван и Костенко Палашка продавали лошадиное мясо...

Бедняк Баглюк Григорий в разговоре об уплате налогов сказал: «Я зараз не поміаю ніякої оплати, тому, що я голодний. Мене держава зробила голодним, то нехай сама і виплачує, за мене сіє землю. Коли держава не дасть посівматеріалу, [сіяти] не буду, бо свого не маю”.

*Йдеться про постанову Раднаркому СРСР і ЦК ВКП(б) від 19 січня 1933 р. “Про обов'язкову поставку зерна державі колгоспниками та одноосібними господарствами”.

Присутствующие с ним согласились...

с. Пастырське

Сокур Мотря, по соцположению беднячка, индивидуальница, 11/III-33 г. зарезала своего мальчика восьми лет Сокура Ивана, которого разрубила на куски, варила мясо и кушала на протяжении трех дней.

В том же селе 11/III-33 г. умер старик 70-ти лет – Дахно Христофор, проживавший в одном доме с гр. Почтарь Мариной. Последняя по соцположению беднячка-колхозница, неоднократно обращалась с просьбой к председателю колхоза с. Пастырское за помощью, но, ничего не получив, воспользовалась случаем смерти старика Дахно. Отказав родственника похоронить его, начала кушать мясо старика. Голову и ноги отрезала и выбросила в яму.

Райуполномоченый ГПУ

[підпис]

Лещинский

Державний архів Черкаської області, ф. П-446, оп. 1, спр. 219, арк. 29, 31. Оригінал.

10 серпня 1933 р.

...с. Лип'янка

Колхозница Слободяник Варка в группе колхозников говорила: «Ото що говорять й пишуть, то того не буде, брешуть. В минулому році розпиналися, як що віддамо державі, то решту роздадуть на трудодні. Й тільки дали по кілограму, а потім в колгоспників й той хліб видрали на посівматеріал, а колгоспники почали помирати з голоду. А вони кажуть: “Нехай дохнуть, бо вони ледарі”. Оце, мабуть, дали аванс і більше давати не будуть”. Присутствующие с ней согласились.

Костенко Иван Филиппович, член колхоза, при встрече со священником Радченко говорил: «Я сильно стоял за советскую власть, а теперь вижу, что дело не туда идет. Народ пропадает с голода, власть никаких мер не предпринимает, хочет людей погубить. Москва старается украинцев задушить. Если советская власть будет существовать, то мы погибнем».

Полищук Макар, Шермет Семен в группе колхозников в разговоре о хлебосдаче сказали: «Это не власть, а грабители. Давай хлеб, давай деньги, а сам пропадай. Так лучше мы хлеб попрячем, а тогда пусть что хотят, то и делают».

Райуполномоченый ГПУ

[підпис]

Лещинский

Державний архів Черкаської області, ф. П-446, оп. 1, спр. 219, арк. 50. Оригінал.

1 листопада 1933 р.

...с. Лип'янка.

Колхозница Козакова Катерина в разговоре с колхозниками об уборочной кампании говорила: «Мабуть, Радвлада хоче, щоб уся біднота і колгоспники видохли з голоду, що й досі не дають хліба. А харчують так, аби не здох, бо від тих харчів, що варять на полі, роботать неможливо. Як то так, що по хлібові топчуться, убирають, молотять, а й досі ніхто не їв хліба. Цього ж не було в світі, щоб людина робила коло хліба, а не їла хліба. Самі керівники добре їдять, це все люди бачать, які нові радянські пани добродетелі селянам. Як так будуть давати хліб і далі, то на цей рік і останні подохнуть».

Махиня Сергей, член колхоза, говорил: “Работать в поле это – не жизнь, а рабство. Работаем день и ночь и ничего не получаем. Мы так и сеять будем. Нас много есть таких в колхозе, что с нетерпением ждут переворота»...

Титаренко Татьяна, колхозница, сказала: “Власть довела, що люди з весни пухлі і померли від голоду. Вони тільки і знають, що курулями називати, а дайте їсти робочим, бо голодний чоловік не може робити. Я своєму чоловікові казала: “Не пишись в колгосп”. Він не послухав, та тепер пухне з голоду день і ніч”.

Райуполномоченый ГПУ

[підпис]

Лещинский

Державний архів Черкаської області, ф. П-446, оп. 1, спр. 219, арк. 61. Оригінал.

Статистичні відомості про кількість померлих по населених пунктах Смілянського району

1933 р.

№№ п/п	Назва населеного пункту	Місяці												Всього попередні дані	Всього офіційні (уточнені) дані			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12					
1	Сміла	-	-	104	96	79	123	93	62	38	-	-	-	-	-	-	-	798
2	Балаклея	6	20	11	68	118	111	46	38	6	17	12	12	12	12	12	12	473
3	Березняки	5	11	27	37	75	99	49	33	13	3	7	11	11	11	11	11	370
4	Білозір'я	22	24	88	82	68	157	71	65	42	10	32	15	15	15	15	15	676
5	Булки	2	-	-	9	19	25	18	5	-	3	1	5	5	5	5	5	87
6	Бузків	2	2	4	13	14	58	30	3	2	3	2	3	2	3	2	3	132
7	Велика Яблунівка	4	5	2	10	36	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	57
8	Голов'ятине	4	22	34	23	38	-	-	-	-	1	-	1	123	519	-	-	519
9	Гречівка	3	7	4	11	11	7	14	6	3	1	3	8	78	79	-	-	79
10	Гуляй Городок	-	3	-	10	6	32	-	3	2	1	1	1	59	69	-	-	69
11	Дубівка	3	5	8	2	23	91	44	25	10	-	3	4	218	226	-	-	226
12	Зеленки	8	21	50	34	-	-	-	-	-	-	-	-	116	406	-	-	406
13	Калинівка	7	11	28	66	68	74	48	5	4	2	5	3	321	323	-	-	323
14	Каволеха	5	4	5	24	9	96	-	-	-	-	-	-	143	150	-	-	150
15	Костянтинівка	9	10	26	34	53	126	36	12	12	5	1	-	324	332	-	-	332
16	Купцка	6	8	16	32	60	104	61	100	11	7	24	11	440	446	-	-	446
17	Маківка	7	2	15	24	45	136	142	20	11	6	-	2	410	415	-	-	415
18	Мала Смілянка	5	6	1	1	2	8	4	5	2	1	4	-	39	43	-	-	43
19	Мале Старосілля	2	5	17	38	58	58	48	21	3	2	2	-	252	252	-	-	252
20	Мельниківна	3	14	30	30	59	120	42	11	5	2	1	1	318	320	-	-	320
21	Миколаївка	2	5	7	6	6	28	10	2	-	-	-	-	66	67	-	-	67
22	Носачів	7	7	24	32	100	222	100	20	6	7	4	3	532	572	-	-	572
23	Плескачівка	3	5	18	24	45	78	-	-	-	3	-	-	176	190	-	-	190
24	Попівка	1	3	5	11	13	38	16	4	2	2	7	4	106	111	-	-	111
25	Ротмистрівка	7	11	48	57	149	188	-	-	-	5	1	2	-	595	-	-	595
26	Самгородок	2	3	4	33	52	128	35	-	-	1	3	-	261	301	-	-	301
27	Сажарівка	3	2	7	19	27	56	15	6	19	2	5	2	163	174	-	-	174
28	Сердюківка	2	6	23	7	52	23	52	9	7	1	3	-	185	185	-	-	185
29	Сутки	12	15	69	95	146	156	180	26	10	2	3	4	718	729	-	-	729
30	Ташлик	14	9	45	57	106	411	37	75	7	8	6	4	779	793	-	-	793
31	Тешине	9	13	18	35	52	97	30	55	-	3	4	1	317	391	-	-	391
32	Тернівка	2	3	3	2	-	15	20	5	2	2	-	6	-	62	-	-	62
33	Ханьки	-	12	31	44	64	57	-	5	2	-	3	2	218	289	-	-	289
34	Яблунівка	-	-	5	4	9	14	12	-	-	-	-	-	-	197	-	-	197

Всього за рік:

10890

Державний архів Черкаської області, ф. Р-79, оп. 1, стр. 66. Оригінал.

**Листівка із закликом до боротьби проти Компартії, політика
якої призвела до голодомору***

1933 р.

Селяне

На сьогодні ми живем в смертельних пазурах компартії, яка безжалісно душить голодом все трудове селянство. Докази цього є. По нашій країні умірає з голоду щоденно близько 16 тис. трудового селянства, з них понад 9 тис. дітей. Ці цифри свідчать про те, як розгулявся голодний комуністичний комар над трудовим селянством (Сталін). Він травив свою партію безжалісно голодною смертю так, що навіть [комуністів] закопують в землю і цілі села, що полуживих називають ледарями. І хватає зверячого насильства голодну масу агітувати і казати, що з голоду мруть тільки ледарі.

Селяне, компартія веде до гибелі цілу величезну Україну, декілька сот мільонів людей.

Селяне, наша партія – це партія, що вміло може керувати країною, аграрно-національною країною, розвивати вільні ринки державного селянського значення.

Наша партія та, що вміє керувати і держати певний час життя на рівні.

Селяне, виступайте проти компартії, організуйте єдиний фронт, пишть, розвішуйте прокламації проти компартії. Листовка – це найголовніший організатор. Скрізь по всіх пунктах розклейте.

*Державний архів Черкаської області, ф. Р-5625, оп. 1, спр. 5305, арк. 23.
Оригінал. Рукопис.*

№59

**Відозва
Головної Еміграційної Ради
до міжнародних добродійних організацій
про утворення Комітету допомоги Україні**

1933 р.

Велике нещастя впало на Україну. Тисячі людей вмирає кожного тижня в Києві та по інших містах країни. На селі становище ще гірше: там вже їдять трупи. Епідемії косять населення.

В імені українських емігрантів, розкиданих по цілому світу, Головна Еміграційна Рада закликає гаряче всі міжнародні добродійні організації утворити Комітет для допомоги нещасній Україні

1933 р. Генеральний секретар Іл. Косенко

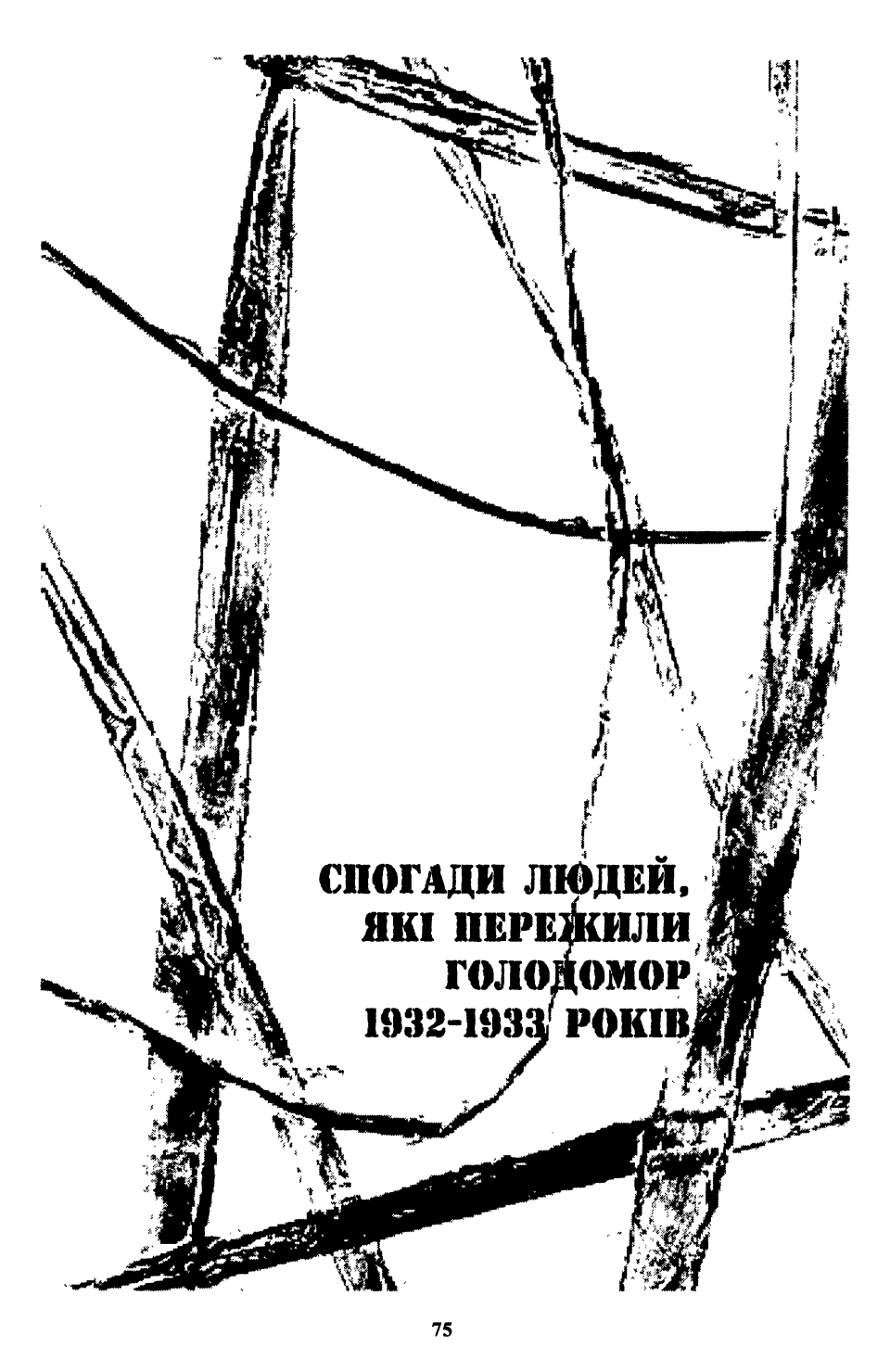
Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 14, арк. 3. Копія.

*Листівка була розповсюджена у с. Каврай-ІІ Гельм'язівського району Я.П. Резником. Обвинувальний висновок див. стор. 66, док. № 53.

“У нас є окремі випадки і навіть окремі села голодуючі. Однак це результат місцевого головоत्याства, перегибів, особливо по відношенню до колгоспів.

Всілякі розмови про “голод” на Україні треба категорично відкинути”.

| Станіслав Косіор, перший секретар ЦК КП(б)У.

**СПОГАДИ ЛЮДЕЙ,
ЯКІ ПЕРЕЖИЛИ
ГОЛОДОМОР
1932-1933 РОКІВ**

*Немає нічого страшніше голодної
смерті, і нехай буде проклятий той,
хто винний в мільйонних жертвах моїх
співвітчизників.*

*(Із спогадів про голод 1932 – 1933 рр.
жителя с. Сидорівка
Корсунь-Шевченківського району
Івана Дуплія)*

З автобіографії літературного працівника редакції газети “Українська думка”^{*} А.І. Хіменка^{} про голод 1933 р. у селах Чигиринського району**
30 січня 1942 р.

Народився 27 липня 1919 року в с. Адамівка Чигиринського району на Київщині (нині Кіровоградська область) в сім'ї селянина Хіменка Івана Дорошовича, що займався все життя сільським господарством.

В 1926 р. вступив в початкову школу села Адамівки, де провчився до 1930 р., закінчивши 4 класи.

В 1930 р. батька було розкуркулено з конфіскацією всього майна і взято в тюрму м. Черкаси, де він пробув до 1933 р.

Маги зі мною і трьома меншими сестрами, переїжджає на північний Кавказ, де поступає на польові роботи в німецьку концесію, що була тоді на Кубані.

В 1933 р. повертаємся в с. Адамівка, до хворого, виснаженого тюрмою, обезсиленого батька. Незабаром він умирає в чужій хаті, хвора малярією мати, лишившись з малими дітьми, втрачаючи останню надію на допомогу сім'ї, також умирає, лишаючи мене і двох менших сестер в чужій хаті.

Забуті родиною, голодні, безсилі, малолітні, ми зараз після смерті матері (якої, до речі, не було кому хоронити – сільрада відмовилась) були викинуті на вулицю власником хати.

Довелося жебрати під хатами, дражнити чужих собак. Через тиждень десь зникає 6-річна моя сестра. Наляканий цим, беру за руку мою єдину рідну сестру і йду на села, широкими дорогами, в степ, де вже шепотіла важким колосом надія на життя – хліб. Я щоденно бачив, як в мою душу заглядає голодна смерть, чув, як манить вона нас під чужий тин, забутих, чужих.

У відчаї я домігся улаштувати нянькою в однім селі мою, тоді 8-річну, сестру. Радий за сестру, я лишив зовсім колись рідне село, Чигирин, степ, якого я так любив, і пішов у “світ”.

В голоді, в холоді, без родинної ласки, тяжкою хмарою, ледве не роздушивши мене, пройшов 1933 р.

Появився хліб, ожили люди, покрила життєва радість їх обличчя, в надії на краще життя, на побачення з єдиною сестрою я повернувся з німецької концесії (з Кубані) в рідні села.

Довелося наймитувати, так як на утримання колгоспу мене не прийняли, як куркульського сина...

А.І. Хіменко [підпис]

Державний архів Черкаської області, ф. Р-51, оп. 1, спр. 4, арк. 7. Оригінал.

Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с. Степанки Черкаського району І.М. Хмільківського

17 липня 1988 р.

...Була з самого початку сталінських часів неправильна політика у ставленні

^{*}Видавалася у м. Черкаси в період німецько-фашистської окупації (1941-1943 рр.)

^{**}Хіменко Андрій Іванович (27 липня 1919 р. – 1 грудня 1991 р.) український письменник і поет. Літературні псевдоніми Андрій Чорний, Андрій Хімко.

до села. Замість того, щоб розвивати сільське господарство, його занедбали. А потім організували табори...

Запитайте у людей, які бачили все це власними очима, які буквально чудом вижили. Запитайте усіх нас, поки що живих свідків, що то за страшні часи були. У мене й зараз стоїть перед очима дорога, якою вже переростком ходив до школи в сусіднє село Степанки. І щодня бачив на дорозі мертвих людей – жінок, дітей, стариків, – як йшли від села до села в пошуках хліба, аж поки їх не наздоганяла в дорозі смерть. Вмирали цілими сім'ями, селами. Пухли з голоду, втрачали розум, в голодному божевіллі часто опускалися до жахливого канібалізму. І мерли, мерли – мовчки, з жертвовною покірністю долі.

Пам'ятаю, взимку 33-го року на хлібозаготівлі в с. Степанках працювала спеціальна комісія. Залучили до цього й мене.

Найперше зайшли до Наума Михайловича Недухи. В хаті знайшли лише його дочку – школярку Таню. Самого господаря і його дружини вдома не було – можливо, хтось попередив їх про заплановану “акцію”.

Ми зробили старанний обшук, але хліба не виявили – лише 10 кг проса знайшли. Забрали.

Потім пішли на інший кінець села. Тут, у невеличкій хатині, проживали старенькі дідусь з бабусею, а з ними – трирічний хлопчик, внук, батьки якого пішли з села шукати кращої долі.

Обшукали, але в хаті нічого не знайшли. Тоді взяли довгі металеві шпички – їх носили з собою – і пішли до хліва... Там і відкопали 20-кілограмовий мішок з житом. Дід, як побачив дорожочісний клунок, впав на коліна: “Синочки, залиште, бо дитина з голоду вмре...”

Дід той і баба, і внук їхній трирічний, як і дізнався потім, померли з голоду весною того ж таки року...

...Не могло, не повинно було бути обставин, які призвели до такого фатального кінця мільйони людей.

Людей, які піднялися на боротьбу за кращу долю. Які взялися будувати найсправедливіше і найгуманніше в світі суспільство.

В пам'ять про них, заради нинішніх і прийдешніх поколінь сьогодні в країні правдиво розкриваються сторінки нашої історії. І це сповнює оптимізмом.

[підпис] І. Хмільківський
17.07.88

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5792, оп. 1, спр. 19, арк. 1. Оригінал.

№ 62

Із спогадів про голод 1932-1933 рр. жителя с. Розсішки Христинівського району Чермериса

29 червня 1989 р.

Як ми залишились без хліба

Після суцільної колективізації 1930 р. урожай видався неважний. Обробіток по старій технології майже все вручну та ще й с'як-так. Облік “І” – чоловікодень. Оплата “І” = 0,12 крб. Та й ніхто ніякого заробітку не одержував. Все йшло на покриття боргів державі: податок за садибу, город; за кожне дерево на ній; за гужобов'язок, культзбір, на трактор, і за держпозику за 200, 500, 1000 крб. облігацій.

Так само в 1931 р. і ще більший натиск в 1932 р. Особливо зимою: постійний обхід дворів (нічний) бригадами по стягненню боргів і по виявленню прихованих

“лишків хліба”. Не лише в мішках, а чи в ямах, а у мисці; як знайшли квасолу – забрали, гладущик пшона – забрали, кілька качанів кукурудзи – забрали. Невідомо, чи попадало це збіжжя в державу, а намір залишити селянина без жодних харчів визначався ясно.

28 лютого 1932 р., рано збираючись з Умані на с. Рижавку підводою купив у столовці колективного будинку дві шклянки кип'ятку з двома цукерками, з ягоду завбільшки, і з надією через годин шість доїхати додому, вирушив у дорогу, бо більше нічого і ніде не було можна купити. А довелось їхати до трьох годин ночі до Гайдамацького лісу, а звідти до п'яти годин вечора другого дня (6 км) іти, падаючи через кожних 10-15 кроків. І сказав тоді: “Ідучи в дорогу май хоч кусочок (як палець) хліба!” Це повторюю й сьогодні.

Студентам Уманського педінституту на сніданок і вечерю давали суп з води і кормовій моркви, а на обід ще й з ложки смаженої харчової моркви і гр. 200 чорного липкого й колючого хліба. На Жовтневі свята порадили уступити хлібний цей пайок шахтарям, металургам. Уступили, і до урожаю вже більше не одержували.

Ще в 1932 р. в с. Рижавці були повідомлення, що чоловік забрав із скотомогильника загибле лоша і з'їв, а другий собачатиною сина вгощав, видаючи за баранину...

Приїздив у село В.Я. Губар, перевіряв, бачив, як вдова переморозяну картоплю готовила на оладки. Після того привозили були трохи пшона і кілька бочок тюльки.

Настала безхмарна весна 1933 р. Як тільки ґрунт розстав, почали вишукувати перемерзлу картоплю на оладки (то був делікатес!), а от млинці з мішаного цвіту, гіркі як полин, а з бурякового насіння – як з соломи. Пізніше лобода, хоч і варена, прискорювала опухання...

Ішла в їжу така живність, водяна, як раки, скойки (ракушки), жаби.

Десь у квітні, ідучи з Текучої, побачив із-за горба від ставка показався чоловік з сачком і мішком на плечах. “Е, – думаю, – молодець. Ще сонце не зійшло, а він уже риби наловив!” Зрівнялись, а в мішку: “Кр-кр”. Жаби. Аж наче волосся на голові мені картуз підняли.

Настали польові роботи. Щоб їх забезпечити, організували польові кухні. Якусь похльобку, баланду варили. Туди йшли всі, і черпак цієї лотури давали кожному. Але тим, хто вже охляв, це не допомогло. Вони з'їдали, але працювати не могли. Спали, пухли і помирали. Трошки краще підкормлювали дітей у яслах і в школі.

Як проривали буряки, то за виконання денної норми давали кіло муки (як недовиконав – не давали нічого).

Голова колгоспу “Передовик” с. Ладжинка організував був підпільну кухню на полі і підкормлював. Та за це його після голоду викликали в ЦК КП(б)У т. Постишев, пошкoduвавши двадцятирічного, не надав ходу справі порушника настанов Сталіна.

Чимало селян ходили іноді за сотні кілометрів у міста купляти “комерційний хліб, і по дорозі, а то і в чергах кількодобових гинули.

Літо 1933 року видалось тепле, дощове і забезпечило небувалий урожай. Природно, що як тільки появилoся молочко в зерні на поля рушили голодні і не рідко найвшись, тут же гинули.

На полях побудовані вишки, на них варта, яка відлякувала “стригунів” (тих, що зривали – стригли – колоски), навіть пострілами.

Багатий урожай 1933 р. збирали весь вручну. Снопи не тільки звозили в скирду десятками приватними коровами (стільки було в колгоспі “Нове життя”), а й зносили жінки ряднами.

А 64 колгоспних коней не привезли і одного снопа: були дуже виснажені. Як

тільки вмолювали, почали виконувати поставку і видавати аванс. А в останній розрахунок видали по 8, 10 кг на трудовдень (а в деяких колгоспах навіть по пуду – 16 кг).

Наприклад, я з жінкою одержав 15 великих мішків хліба, 7 мішків цукру, олії, крупи... Стали нечувано багатими...

Отак ми прийшли до соціальної перебудови села!

с.Розсішки [підпис] Чемерис

26.06.89

*Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 5, арк. 3-5 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№63

Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя м. Умань В.К. Білоуса

17 липня 1989 р.

Людомор-33

Великий голод

У моїй пам'яті чітко закарбовано ясний, літній день, поле стерні, яка коле мої босі, шістилітнього хлопчика, ноги. Колються і остюки пшенишних колосків, які я з бабусею збираю по стерні. Я складаю колоски в пучечки, як квіти, потім передаю бабусі, яка пакує їх в торбинку. Раптом над головою храп коня, білий оскал його зубів, крик об'їздчика і тяжкі, нещадні удари гарапника по моїй спині.

Чітко і сьогодні помню гнідого коня, молоде, перекошене люттю обличчя сільського "активіста", помню його прізвище – Заремба.

В ту осінь 1932 р. в нашу хату часто навідувались добре вдягнені, озброєні люди, які нишпорили, по всіх закутках і на подвір'ї, в пошуках зерна. Забирали все до зернини, висипали навіть і фасолу з горшків.

А весною 1933 р. люди почали вмирати з голоду. Вмерла трирічна моя сестра Ніна, залишився я без матері, не стало на світі інших родичів.

На цій благодатній землі споконвіку вважалося великою ганьбою вмирати з голоду. Тому в книгах реєстрації народження і смерті тих, хто вмирав з голоду, сільські грамотії записували: здох, здохла, здохло...

В ті роки на Україні загинуло від голоду сім мільйонів – ні в чому не винних чоловіків, жінок, стариків, дітей... Сім мільйонів! Їх убито штучним голодом.

7 серпня 1932 р. Сталін власноручно написав закон, який в народі отримав назву "п"ять колосків". Згідно з цим законом у першу чергу потрібно розстрілювати дітей, які збирають колоски... Отже, мені повезло. Відбувся кілька басаманами і гірким, на все життя, спомином.

А мільйони загинули... Вимерли цілі древні роди, опустіли села України.

"Ми пішли свідомо на голод, бо нам потрібен був хліб, але жертвами голоду були нетрудові елементи та куркульство". Так говорив Клим Ворошилов з трибун XVII з'їзду ВКП(б). Отже діти, на думку наркома, елементи нетрудові і достойні смерті. І при чім тут куркульство, коли воно разом з підкуркульниками було вислано з України ще в 1928-29 роках?

Приходиш в розпач, коли знаєш, що волею місцевого керівництва і сьогодні в Умані зберігається вулиця імені Ворошилова, убивці дітей, а його портрети прикрашають державні установи.

В 1932-33 роках над беззбройним, беззахисним народом вкосою злочин, назва якому – геноцид. Сталін і його поплічники фізично знищували українців так, як

пізніше гітлерівські фашисти знищували євреїв.

Яку тягу до життя має в собі наш народ, коли і в ті страшні часи масового знищення творив фольклор:

Устань Ленін, подивися,
До чого ми дожилися:
Клуня раком, хата боком,
І коняка з одним оком.
І корова без хвоста,
І комора пуста.
Ні овечки, ні свині,
Тільки Сталін на стіні...

Я їх і сьогодні, подумки, бачу... Босі, в простеньких спідничках, в біленьких хустиночках... наспівували...

Куди йдеш, куди йдеш,
Куди шкандибаєш?
У райком, за пайком,
Хіба ти не знаєш?
Або з гіркотою:
Батько в созі, мати в созі,
Діти бродять по дорозі...
Голодні, збідовані, віршом констатували злигодні життя...
Нема сала, нема кики,
Тільки кіно та музики...

Сторонні і збайдужілі до чужої біди спостерігачі твердят, що українці в холокостному 1933 році і євреї у гетто, під дулами фашистських кулеметів, вмирили покійно, мовчки. Такі твердження – не вся правда. І в тих і в других обставинах насильницької смерті знаходились люди, які чинили катам шалений опір.

Я не знаю, з яких міркувань і хто зруйнував у цьому році* надмогильний обеліск над останками начальника Уманського ОДПУ Літвинова, якого поховано по вулиці Радянській, проти швейної фабрики. Можливо, хтось уцілілий від голоду 33 року, бо ж убили Літвинова у квітні місяці того страшного року, коли по вулицях Умані лежали сотнями мертві і опухші від голоду, ще живі, а працівники ОДПУ були головними провідниками організації голоду.

Даремно зруйнували обеліск. Руйнувати могильні пам'ятники завжди було і буде нищим блюзнірством, а тим більш коли пам'ятник свідчить про опір народу своїй погібелі. Виходячи із цих міркувань, обеліск на могилі Літвинова потрібно реставрувати з усіма надписами, що там були.

Тема великого штучного голоду на Україні в 32-33 роках довгі десятиліття була під забороною органів, як для описування, так і для розмов. Усвідомивши величину і жахливість вкоєнного злочину, можновладні державні злочинці, як і всякі кримінальні злочинці, довгі роки ретельно, професійно ховали кінці, надіючись на коротку народну пам'ять.

Ні в одній сільраді, ні в одній, на той час, діючій церкві, ні в одному архіві України не знайти жодної книги реєстрації народження і смертей за 1933 рік. Злочинці, користуючись неконтрольованою народом владою, вилучили їх всіх і спалили. Знищено судові справи за 32-33 роки, в яких зафіксовано вбивства на ґрунті голоду і випадки людоїдства.

В час перебудови і гласності, коли назріла конча необхідність повернення народові його, втраченого, під впливом сталінської тиранії, морального здоров'я,

*1989 р.

без якого ніякі економічні зрушення немислимі. Нам, живим, необхідно відновити трагічні сторінки великого голоду 1932-33 років, по кожному селу, по кожній родині. Знайти і упорядкувати забуті, зарослі бур'яном могили. Шляхом опитування живих свідків голоду, підрахувати по кожному селі, по кожній сім'ї, по кожній родині, кількість закатованих голодом. По кожному селу окремо, як радят "Сільські вісті" від 16 липня 1989 р., скласти поіменні списки жертв сваволі і списки ці назвати "Білою Книгою". По пам'яті народній скласти списки уповноважених Уманського ОДПУ, місцевих сільських "активістів", що своїми нелюдяними діями прирікали людей на голодну смерть. Надати цим спискам назву "Чорна Книга".

Сьогодні все можна відновити. Свідків достатньо. Через десять років буде далеко важче. Навіщо ворухити старе, відболіле, трагічне? Для помсти? А кому мстити? Поодиноким виконавцям злочину, які на місцях виконували вказівки Сталіна і його поплічників? За віком вони уже непідсудні. Не для помсти! Для пам'яті. Для майбутнього. Хто втрачає пам'ять про трагічні події минулого, той приречений на їх повторення. Принишкли потенціальні злочинці майбутнього повинні переконатись – злочин не сховаєш, документи не горять, вчинене зло не зітреш з людської пам'яті. Імена злочинців будуть прокляті народом.

І друга мета висвітлення правди про великий голод 32-33 років – це, повторюю, повернення морального здоров'я народові, його життєвих, споконвічних добродійних засад. Саме трагічні 32-33 роки прямо підвели від природи працьовитий і чесний народ до думки, що красти не лише можна, а й потрібно. Якщо дозволено безкарно вбивати голодом ні в чому не винних людей, то одну людину покалічити чи позбавити життя начебто і не злочин.

Саме в ті трагічні роки голоду започатковано протиправні постулати життя: "Ніч мати, не поспиш, будеш мати"; "Що везеш, то гризеш"; "Не вкрадеш, не проживеш"; "Колгосп мішком не переносиш" і інша непритаманна нашому народові антимораль.

Хто візьметься за справу відновлення правди про великий голод 32-33 років в Уманському районі, складе Білі і Чорні книги?

Досить успішно і плідно діє в Умані неформальне об'єднання "Берегиня". На рахунок цих неформалів ряд гарних справ по відродженню добрих народних звичаїв, збереженню історичних пам'яток, виявлення і упорядкування могил репресованих за часів сталінського терору та інші патріотичні дії.

Функціонує в місті неформальна група "Меморіал", яка взяла на себе обов'язки викриття сталінських злочинів проти народу, виявлення і допомогу в реабілітації невинних.

Отже, "неформали" в співпраці з молоддю, яка прийме участь виключно добровільно під керівництвом місцевих парткомів і сприянню сільських рад, роботу по відновленню правди про великий голод 32-33 років можна провести в повному об'ємі, в стислі строки і без матеріальних затрат.

Хотілося б почути думку читачів "Уманської Зорі" по піднятому питанню та отримати з кожного села заяви людей, які дають згоду на участь у цій важливій вселюдській справі. Заяви можна адресувати у відділ листів газети.

Член товариства "Меморіал", учасник Вітчизняної війни [підпис] Білоус В.К.
17.07.89 р.

*Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 5, арк. 8-12.
Оригінал. Рукопис.*

**Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с. Ковалиха
Смілянського району Н. Буткевича**

5 лютого 1990 р.

Після молотьби, окремо на артіль і на колгоспників був накладений великий план обов'язкової здачі зерна в державу. Возили його кіньми в Ротмістрівку, Балаклію, Володимирівку, Сердюківку, Смілу, де були приймальні пункти. Коли план здачі виконали, наклали новий, так званий "Зустрічний план" хлібоздачі. Якщо ж одноосібник і після цього не згоджувався записуватись в артіль – хліб у нього забирався повністю. Крім цього, накладался також значний грошовий податок на кожне господарство, збиралися гроші на облігації. Щоб не бути вивезеним в Сибір і розрахуватися з податками, селяни вимушені були за безцінь продавати власний одяг, худобу.

Взимку 1932-1933 рр. на село довели план додаткового збору зерна та сільськогосподарських продуктів. Щодня до нас приїжджали уповноважені райвиконкому та райпарткому, під керівництвом яких на кожному кутку були створені спеціальні комісії в складі 10 осіб, які ходили по хатах. Вони робили старанний обшук на горщиках, по коморах, клунях, повітках, де міг бути схований хліб, і забирали зерно, квасолу, картоплю, буряки. Деякі члени цих комісій брутально поводитися при обшуках: перекидали горшки з їжею в печі, перевертали діжки з квашеною капустою та огірками в погребях. З настанням весняної сівби 1933 р. в с. Ковалисі почався масовий голод. Багато коней в артілі та одноосібників загинули з голоду, а які й залишилися – ледве трималися на ногах. 50 коней взяли з села з їздовими на будівництво залізниці біля Луганська (Ворошиловград). Хто працював в артілі – для тих варили двічі на день ріденький куліш, суп з вики, сої, сочавиці і давали по 100 г хліба, випеченого навпіл з просяними відвітками. Вдома пекли млинці з сушеного жому, різного лущиння. А пізніше їли лободу, макуху, бруньки, сушене й товчене листя, жолуді, цвіт акації.

В особливих умовах були індивідуальні господарства, в яких повністю відібрали всі продукти харчування. Вмириали цілими сім'ями, і в першу чергу чоловіки та діти. Жінки виявилися більш стійкими і витривалими в боротьбі з голодом, хоч як це важко і страшно, а слід сказати, що був один випадок, коли збожеволіла від голоду мати, і вона з'їла власну померлу дитину. Цю нещасну було розстріляно. Їздили попід хатами грабарки, збирали померлих і скидали в широку яму. Та були випадки, що в живих вже не було сили поховати мертвих, і їх пригортали землею в канавах, погребях, ямах.

В 1932-1933 рр. в зв'язку з голодом, знову, як і в громадянську війну поширилися скрізь крадіжки, розбій і насильство. Крали корови, коні, свині, зерно, картоплю, буряки, одяг – та інше. Викопували із землі посаджену картоплю і висадки. Коли на полі почав достигати хліб, і голодні люди пішли збирати колоски, – на них обрушився закон від 7 серпня 1932 р. – "Закон про колоски", як назвав його народ. За цим законом, за п'ять кг колосків засуджували на п'ять років далеких таборів, за 10 кг – на 10 років.

Та як не було важко, все ж землею засіяли. Йшли великі дощі, буряки дружно зійшли, та обробити їх було майже неможливо. Перед очима мерехтіло, розпливалося і знову з'являлися жовті кола, безсиліли руки і ноги. Багато помирало на бурякових плантаціях, і це в той час, коли хліб в державі був, і його за наказом бузувіра Сталіна вивозили за кордон в обмін на машини.

На Кавказі в той час було, що їсти: різне борошно, кукурудза, пшоно, печений

хліб, і ціни не високі. Наприклад, лантух кукурудзи коштував лише 12 крб., пуд (16 кг) пшона – 2 крб.

А в Смілі на базарі лише одна хлібина продавалася за 100-120 крб. Чимало чоловіків з Ковалихи привозили з Кавказу в ту весну борошно, кукурудзу, пшона, і цим спасли свої сім'ї від голодної смерті.

Всього від жахливого голоду у 1932-33 рр. у Ковалисі загинуло понад 400 чоловік. Для порівняння скажімо, що з фронтів Великої Вітчизняної війни не повернулося до рідних порогів 164 чоловіки.

Після жнив стало легше, хоч і були ще випадки смерті від того, що людина після довгого голодування вдосталь наїдалася. Осіми та ярі культури вродили не погано, і в артілі в 1933 році на трудодень видали вже по 2 кг 600 г зерна. На кінець року в селі було вже колективізовано 82 % господарств, а в наступному році лише 17 одноосібників залишилися господарювати індивідуально і вступили в колгосп уже після Великої Вітчизняної війни.

Нехай цей спогад буде моєю шапкою землі на олтар пам'яті жертвам голоду 1933-го.

Н. Буткевич, громадський кореспондент [підпис]

с. Ковалиха

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 18, арк. 1-2. Оригінал. Рукопис.

№ 65

Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с. Квітки Корсунь-Шевченківського району

24 лютого 1990 р.

Ціна трьох колосків

Прошло, прошуміло те лихоліття 1933-го. Багато забулося, витіснилося з людської пам'яті, але у старшого покоління в душі щеплять зарубцьовані рани. В думці одне питання: чому була така несправедливість, жорстокість серед людей? Чим викликана вона?

Не могу забути ось такого.

На нашому кутку – Новоселка, що у Квітках, жив на самому краю дід Каленик Собченко. Похилого віку ця людина була, проте ще трудився: сторожував біля скирди соломи. Голод прийшов і в його сім'ю. Коли стали забирати солому додолу трохи натрусилося зерно. Не буде ж воно пропадати. Назмівав натрудженими долонями від пилуки та землі, простудив губами, і зрадив, що буде, що хоч трохи стовкти в ступі і напекти млинців. Але не прийшлося йому їсти тих млинців, забрали діда в тюрму на один рік. Кривда, старість довели старого до смерті. Не повернувся додому.

А слідуючий випадок мене ще більше схвилював. Розповіла мені про нього жителька нашого села (нині проживає в Києві) Семиволос Діна Іванівна.

У їх сім'ї було дівчаток двоє. Старша Діна, менша – Галина. Голод мучив усіх, хоч жито й пшениця уже майже налили свій колос. Страшенно хотілося хоч жменьку нам'яти зерна і вкинути в рот. Але батько і мати застерігали дівчаток не дивитись навіть на колгоспне поле, бо то тюрма, смерть, скрізь всевидяще око охоронців, активістів. Галинка надумала всіх обхитрити. Не оглядаючись навкруги побіжить хуткенько у пшеницю, вирве декілька колосків і шугне прямо у собачу будку, тут безпечно. І охорона не побаче, і батьки не додумаються, що їх донечка така винахідлива.

М'яло дитя ті колоски у маленьких долонях і висипало зернята у рот. Так було приємно і смачно. Недовго вона харчувалася таким способом. Один активіст вислідив це дитя. Це Микитенко Петро Григорович. У народі на нього казали "Петро баша". Негайно забрали батька Галинки, виїзний суд судив і присудив чотири роки тюрми.

Чи міг викреслити, забути це горе майбутній ветеран Великої Вітчизняної війни, який в 1941-1945 рр. здобував перемогу на фронтах, громлячи ворога. Не забувалася ціна отим трьом колоскам, що врятували життя його Галинці.

Надходили масові жнива в Квітках. Поля, засіяні житом, пшеницею, обіцяли великий урожай. А як і хто його збере? Хто ще не вмер з голоду, були дуже виснажені. Не під силу їм була навіть коса.

Тараненко Яким ще був молодим парубком. Голодно було, але весна і молодість ще тримала його на ногах. Був ще живий і батько. Коли загадали їм іти на жнива, з радістю пішли. Надіялись, що вони на полі підтримають себе. В один бік косили батько з сином, а коли йшли назад, щоб знову зайняти ручку, підбирали колоски, які не лягали на покіс, виминали їх, на долонях провівали і висипали в рот живильні зернята. Сила прибувала щоденно. Раділи, що з голоду вони вже не повмирають. З іншого боку до них підкралася біда. Вислідили всюдисущі охоронці, що обидва Тараненки харчуються зерном. Не порахувалися з тим, що робота чоловіків така була потрібна в селі. І Яким Тараненко опинився у тюрмі. Судить, дорогий читачу, за що карали цю людину?

Не можу не розповісти і про таке.

Молодий хлопець Павло Коломієць був дуже слабкий цією весною 1933-го. Працювати не було сили. Одного дня ледве вийшов на поле, бо там працюючих підгодовували варевом. Не одержав Павло Ількович нічого, а незчувся, як очутився у великій силосній ямі. Пхнув його туди охоронець (Касяненко Василь Юхимович – брат тодишнього голови колгоспу Касяненка Максима Юхимовича. Василь – людина без совісті, без жалю і душі, без розуму, катюга). Пхнув Павла у яму з надією на те, що він ніколи з неї не вибереться, що на один рот в селі стане менше.

Марно хлопець намагався вилізти. Не було сили, земля на стінах цієї глибокої ями обвалювалася, ноги не слухалися. Втратив усю надію на врятування. Ніхто йому не подасть руку друга. Уже спокійно оглядав свою глибоку, довгу і широку могилу. А раптом погляд його зупинився на бурячку, який залишився якимось чудом в ямі. Тремтячими руками підніс до рота. Потім знайшов ще і ще. Прибавилось сили. Напрягши ці сили, вибрався з ями. А коли почалася війна, воював на фронтах.

Закінчити цю оповідь хочу тим, що розповіді про те, як квітчане вирішили відістити катам. Не можу дати повної оцінки такому випадку. Насамперед скажу, що за таку помсту прийшлося дорого платити.

Ось ця оповідь. У жителя с. Квіток Мефодія Сокирки активіст забрав поросля. У Мефодія облилося серце кров'ю. До яких пір буде таке творитись у селі? Позвав на допомогу молодих хлопців-квітчан Кивенка Івана та Ненько Афанасія. Виготовили обрізи і вночі пішли до хати катюги. Не вдалося з ним розправитися. Втік у вікно, яке не охоронялося.

На другий день в село прибула міліція з собакою, яка допомогла відшукати смільчаків.

Мефодій Сокирка відсидів у тюрмі 14 років. У Квітки йому повернутись довелось все-таки. Ненько Афанасій відсидів 10 років в тюрмі, але в своє село не захотів повертатися. Кивенко Іван відсидів 6 років. Його радувало там, підтримувало те, що його чекала наречена, писала, підтримувала і вселяла йому

в душу силу і віру. Після тих тяжких років вони створили чудову сім'ю. Виховали трудолюбивих 4-х дітей.

20/II-90 р.

[підпис]

с. Квітки

*Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп.1, спр. 1, арк. 18-21 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 66

**Спогади про голод 1932-1933 рр. жительки смт. Маньківка
Маньківського району Я.Р. Лисогора**

15 вересня 1990 р.

Голодовка 1933 р. не була для нас несподіваною. Я і мої рідні відчували про наближення страшного лиха. Адже все, що коїлося навкруги, вело до нього. Однак боротися проти цього ніхто з простих людей не міг, бо суворі випробовування насаджувалися владою, а всякий виступ проти жорстоко карався.

І хоча урожай на ланах і садках Маньківщини на початку 30-х років видався непоганий, селянам він не дістався. Під чоботом колективізації все збіжжя ми змушені були зносити на колгоспний тік. Крім того, важким ярмом легли різні податки. За все доводилося платити, навіть за кожне деревце, що росло на обійсті. А ще, наприклад, наша сім'я, згідно з доведеного зверху завдання, щорічно здавала безкоштовно 100 кг м'яса. Так, в 1932 р. ми вигодували спеціально для цього два підсвинка. Через кілька тижнів до нас завітали "комнезамівці" з документами про збільшення податку і забрали свиноматку, а пізніше і корову. Хлів залишився порожнім. Ми плакали, просили, відкуплювались, щоб корови не займали, бо в сім'ї малі діти, а як їм без молока? І нам її вдалося повернути. Замість неї здали кілька овець, яких купили у людей. Проте корова довго у нас не затрималась. Під час голодомору її хотіли вкрасти. Тож худобу тримали в сінях. Але і тоді не було спокою від злодіїв. Через голод доведені до відчаю, якісь люди п'ять раз намагалися вночі її вкрасти. І нам корову довелося продати. За одержані гроші купили трохи хліба. Тоді буханець чорного хліба коштував 10 крб. Та ще й проблема була, де його купити. І в 1932 р. після виконання плану заготівлі м'яса державі потрібен був хліб. Що ж ми могли дати, коли відразу весь зібраний урожай відвезли на тік Маньківського колгоспу "Перемога". То "комнезамівці" взялися самі шукати у нас різне збіжжя. І таки нашшли... У ямі ми сховали кастрюлю із зерном та ще трохи зерна під соломою на печі. Вигребли його, а також з ями картоплю забрали. Нам тільки п'ять відер дрібної залишилось. Заодно прихопили за собою з нашої хати рушники, скатерки, полотно... До цих пір не забуду сказане членом тієї комісії Кучержинкою: "Ми у вас все заберемо, тільки жаби залишимо." Розкуркулили. А наближалася зима. Запасів їжі не було. Таке саме робилося в кожному дворі. За скоєний злочин, тобто за те, що ми не хотіли добровільно віддати державі останній хліб, матір забрали у "штрафну". Там на неї і таких же "злочинців", як і вона поначіплювали рогожки (плетень з осоки рядна) і тиждень водили по селу, висміювали. А на ніч закривали в мокрому підвалі. Вимученою і хворою прийшла звідти мати. Вона стала однією з перших жертв голодомору 1933 р. Після неї з нашої хати віднесли на цвинтар ще двоє покійників. Не витримали голодування братові діти. Я також хворіла. Щоб якось вижити з сестрою Ганною їздила в Кам'янець-Подільській, де за одяг і намисто виміняли десять кг борошна та крупів і трохи квасолі.

Діждалися весни. Але стало ще важче. Людей вмерло ще більше. Знесилених їх гнали на “панщину” в колгосп. Як зараз бачу перед собою зелену гичку буряків, які омивають водяні потоки з неба, періщив дощ, а голова колгоспу Шакал із своїм заступником С. Манжолою кричить: “Не смей з рядків сходити”. Доплачу і гніву обідно з них. Вони їздили бричкою, я бачила, як одна жінка, йдучи з площі, просила їх підвести, а у відповідь прозвучало насмішливе: “Нащо тебе возити туди-сюди, як ти все рівно не сьогодні-завтра помреш...”

На буряковій площі, в урочищі Качка, багато ослаблених колгоспників, хто не зміг дійти додому, поробили собі курені і ночували. А було дуже холодно. Там розмістили і кухню. У велик [ому] казані нам варили баланду. Її раціон складав 10 відер води та 1 відро борошна чи крупів. Так їжу нам видавали три рази на день по черпаку. Нерідко своєю вечерю я брала додому, щоб їжа була гущішою, добавляла туди різні трави, які вже зійшли, коріння. Ще пекла із кропиви оладки. Для цього дану рослину парила, терла в макітрі, а щоб оладки не приставали до сковороди, то в ній замість жиру розтоплювала віск.

Страшне горе уже давно минуло. Але хіба можна його забути. Однак скільки років не дозволялось нікому про це говорити. І молоді люди не знають тих бід. Це добре, що вони їх не пережили. Голод 1933 не повинен повторитися.

Розповіла Ярина Романівна Лисогора, 1910 р. народж [ення] смт. Маньківка, записав її сусід Петро Качалаба
осінь 1990 р., 15.09.90 р.

*Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 3, арк. 1-3 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№67

Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с. Білоусівка Драбівського району П. Сергієнка

17 жовтня 1990 р.

Позбавлені дитинства

У Києві працював міжнародний симпозіум “Голодомор 1933”. Редакційна пошта чутливо відгукнулася на цю подію. Гортаєш листи-спогади і пересвідчуєшся, що це дійсно, як висловився голова оргкомітету симпозіуму поет І. Драч, “найболючіша рана народу”.

У 1932-му було мені п’ять років. А жили ми у с. Білоусівці Драбівського району. Перше, що відзеркалилось у моїй пам’яті, про ті важкі часи, це мертві люди, які лежали прямо на вулицях. Багато їх було. Відвезли на цвинтар і моїх бабуся та дідуся. Потім дворічну сестричку Галинку.

Настав 1933 рік. Спостерігаю я таку страшну картину. Лежить мій тато під чиїмось двором, розкинувши руки, і харчить. У цей час їде якийсь дядько. Зупинився, поклав на воза, де вже були мертві, мого батька, і повіз на кладовище. Хотів і мене посадити на підводу, та чужа жінка не дала цього зробити. Через багато-багато років я дізнався, що за кожного померлого, якого візники привезуть на цвинтар, їм нараховувались додаткові трудовні.

Залишились ми з матір’ю. Вона дуже плакала.

– А ти, мамо, мене не покинеш? – стривожився я.

– Ні, – відповіла вона, – я тебе не покину ніколи!

Але якось вона зникла. Я кликав матір, але її не було. Надвечір мене забрала якась жінка і повела в патронат. Як виявилось пізніше, моя мати навмисне покинула мене, щоб я потрапив до патронату і не вмер з голоду.

Патронат забезпечувався за принципом, хто що дасть. Одні селяни сьогодні приносили якийсь харч для дітей-сиріт, інші – завтра. Але що вони могли дати? Полову, лободу, рогіз болотняний, квіт акації, листя липи, кропиву.

Нас, діток, було 25 осіб, худих дівчаток і хлопчиків віком від 3 до 7 років. Ми страждали не тільки від голоду, а й від бруду, хвороб. Хто з нас міг, той уже і працював потроху. То дрова складав, то посльон збирав для меншеньких. Мені ж з дівчинкою Оксаною, старшою на два роки, почепили торбинки і послали по дворах жebraкувати. Ходили ми і по сусідніх селах. Тай що могли нам дати люди, які самі гинули з голоду? Бувало, відкриваємо двері якоїсь хати, а там самі мертві. Закриємо їх та йдемо далі. А були й такі, що не те що не пускали нас на подвір'я, а нацьковували на нас собак. Чули ми про те, що голодні, вони загризали діток. Але від недоїдання навіть почуття страху у нас притупилося. У спеку і дощ ми ходили і жebraкували. Від негоди ховалися у кушах. Там і спали, як наставала ніч, а до патронату було далеко. Все випрошене ми віддавали дядькові Кузьмі та тітці Ганні, нашим, так би мовити, вихователям.

Коли ж надійшли холоди, нам не дозволяли виходити з села. У селі залишилися одні мерці. Ми голодували. Не спасла і огудина з букарів. Ніжки у дітей були пухлими, животики роздутими. Немічні, вони лежали і тихо стогнали. Кожен день хтось із нас помирав...

Не набагато поліпшилися умови на селі і у 1934, 1935 і 1936 роках. Але страшний голод відступив. У 1936 році я приїхав до Черкас, до дитячого будинку, де вже жилося значно краще.

Я згадую про це не заради спогадів, а заради того, щоб всі люди задумалися і навчилися цінувати хліб, зрозуміли, що він – святий, що він – наше життя. Не можна поводитись з ним недбало, викидати його на смітники, згодовувати худобі. Не робіть цього в ім'я пам'яті мільйонів дорослих і дітей, що померли під час страшного голодомору 1932-1933 рр., в ім'я тих, хто вирощує його ціною важкої хліборобської праці.

П. Сергієнко, ветеран праці [підпис]

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5792, оп. 1, спр. 19, арк. 6. Оригінал.

№ 68

Спогади про голод 1932-1933 рр. жительки с. Ковалиха Смілянського району Я.О. Танцюра

5 листопада 1990 р.

Я, Танцюра Ярина Ониськівна, 1915 року народження, освіта початкова, пенсіонерка, перша комсомолка села, комуністка з 1939 р., учасниця ВОВ*.

Мій батько одним з перших добровільно в 1929 році подав заяву в артіль, а в 1932 р. чесно, нічого не приховуючи, здав майже все зерно, зароблене на трудодні. Коли прийшла весна 1933 р., харчові запаси в нас повністю вичерпалися. Батько до останнього свого дня ходив на роботу в артіль. Вручну копав траншеї для жому. Робота для голодного непосильна. Пам'ятаю якось ввечері він ледве прийшов з роботи і сказав: "Це вже все, більше не піду". Дав нам свої останні в житті розпорядження і до ранку помер. Мене призначили в ізолятор – доглядати пухлих дітей, батьки яких померли з голоду. Були й такі батьки, що ще жили, але відмовилися від своїх дітей в надії, що в ізоляторі вони виживуть. Я вдень і вночі не відходила від цих дітей. Якщо було що в артільній коморі, то давали в

* Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 рр.

першу чергу дітям: іноді по 100 гр хліба, варені буряки, картоплю, варену пшеницю. Хто помирав, відвозили на кладовище грабаркою. Мій рідний молодший брат дуже просив у мене: “Дай хоч кусочок хліба – я б не помер”. А коли він все ж помер, то й грабарки не було. Замотала в те, що трапилося, і на руках віднесла на кладовище. Ями не було викопано, її повинні були викопати ті, що чергували у сільській раді і мені прийшлося самій копати. Так і поховала його без домовини.

Але як не було важко, все ж землю засіяли. Посівматеріал дали з державних запасів. Смілянський цукрозавод (директором тоді був Сулім, якого пізніше було арештовано, як ворога народу) забезпечив насінням цукрових буряків. Кожному одноосібнику доведено було завдання: засіяти відповідну площу цукрових буряків і повністю обробити її. Сіяли кіньми, дехто власними коровами.

З Ротмістрівської МТС дали на допомогу 3 трактори. Цукрові буряки дали дружні сходи, але лили великі дощі і вони позаростали бур'янами. Обробляти було мало кому. Вийде на буряки і там помирає з голоду, а було так, що не було кому й відвезти їх на кладовище. Йшли із Сміли через Ковалиху незнайомий чоловік із сином. Обидва померли біля шляху. З сільради послали двох чергових, щоб закопали їх. Але в них вже також не було сили, то вони лише пригорнули їх землею. Ноги хлопця довго виглядали з під землі, поки інші чергові не викопали глибоку яму і не закопали їх. Це вже було перед самими жнивими.

Танцюра Я.О. [підпис]
с. Ковалиха Смілянського району
05.11.1990 р.

Державний архів Черкаської області, ф. Р.-5664, оп. 1, спр. 18, арк. 3. Оригінал.

№69

Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с. Макіївка Смілянського району М.В. Хижняка

14 грудня 1990 р.

Я, Хижняк Михайло Васильович, 1918 року народження, освіта початкова, пенсіонер, інвалід III групи Великої Вітчизняної війни, нагороджений медаллю “За відвагу”, медаллю “За перемогу над Німеччиною”, житель с. Макіївки Смілянського району Черкаської обл.

Ще задовго до голоду 1932-1933 рр. жителі нашого села жили порівняно непогано. Це, звичайно, ті, хто не лівився. В 1929 році розпочалася колективізація. Здали в колгосп тягло, худобу, реманент. І хоч голову обрали і непоганого господаря – Хижняка Івана Степановича, в селі заправляли члени комбіву, куди входили більшість сільських ледарів, п'яниць. В декого були навіть і прізвиська відповідні: “Дикар”, “Шекеря” і т. ін.

Не могу без хвилювання згадувати ті страшні роки. Батько мій Хижняк Василь Васильович в с. Макіївці був поважною, людяною, чесною людиною, за що його поважали односельчани. Крім того, відзначався незвичайною фізичною силою.

Коли появились перші ознаки голоду у 1932 р., батько допомагав ще сусідам, в кого була більша сім'я, хоч сам мав восьмеро дітей. Сусіди мали по 10-14 дітей.

Я стверджую, що голод був спланований. З кінця 1932 р. почали ходити по дворах, витрушуючи всі засіки. Особливо лютували в тих селян, хто не був членом колгоспу. Витрушували все: картоплю, буряки, квасолю, не кажучи вже про зернові. На протязі півтора року на нашому подвір'ї ці шукачі побували разів з 60. Батько повикопував ямки по дворі, куди поховав торбинки з зерном. Але поскільки

все подвір'я було проштрикане, перекопане, із захованого мало що осталося.

Найбільш запам'яталося мені кілька випадків таких обшуків. Це було вже в 1933 р. Всі засіки були вже кілька разів виметені, що навіть мишей не було. Обійшовши таке голе подвір'я, не знайшовши на ньому нічого, розлютовані “комбідовці” понапаскуджували у всі бочечки, які були в погребі та в коморі. Особливо старався “Дикар”. На печі була прихована торбинка квасолі кілограмів з п'ять. Мати дала ту торбинку, щоб я непомічений вийшов з хати і приховав її. Це зробити не вдалося. “Дикар” гнався за мною кілометрів за три і я вимушений був розтрусити в болоті ту торбинку квасолі.

Запам'ятався мені другий випадок. Взнявши деякий столярний інструмент, батькові вдалося виміняти борошна наполовину за висівками. Але ті висівки не вдалося нам поїсти. Коли батько побачив, що до них у двір ввійшли активісти, батько сказав матері, щоб “вони не забрали тих останніх висівок, візьми висип їх в макітру і залий водою”. Мати так і зробила. Коли вони робили обшук, в хаті найшли ж таки це тісто в макітрі, висипали його в матирину спідницю, яку зняли з жердки і забрали.

[підпис] М.В.Хижняк

14 грудня 1990 р.

*Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 18, арк. 8-9.
Оригінал.*

№70

Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя м. Жашків С.К. Їжка

12 березня 1991 р.

Вимирало село

Україна відзначає 60-річчя однієї з найбільших трагедій у своїй історії – голодомору 1932-1933 рр. Ця тема впродовж десятиліть була закритою, вголос про голод не прийнято було говорити. Проте люди старших поколінь не приховували від своїх дітей і внуків тих страхіть, вчили бережно ставитись до хліба, знати йому ціну.

Однак і зараз, коли відкрито доступ до архівних матеріалів, а та всенародна біда широко обговорюється в засобах масової інформації, знаходяться скептики, які твердять, що ніякого голодомору не було, ніби все це робиться для того, щоб очорнити наше минуле. Тому хочеться розповісти хоч про окремі факти, які колись зафіксувала чітка дитяча пам'ять і які стоять перед очима все життя.

Пам'ять про жертви голодомору не повинна канути в небуття. Мої земляки, жителі Чорної Кам'янки, ще восени 1989 року поставили пам'ятник тим, кого забрала голодна смерть. А це 887 моїх односельців – майже в чотири з половиною рази більше, ніж загинуло на фронтах Великої Вітчизняної війни. Пам'ятник простий – хрест на моноліті сірого граніту, а під ним напис: “Вічна пам'ять померлим від голоду 1933 р.”. Стоїть він якраз біля того місця, де були викопані траншеї для зведення трупів.

Говоритиму лише про свій куток, на якому виріс, називався він Чайківкою. Це тільки невелика частина нинішньої вулиці Шевченка.

У великій скруті опинилися напровесні 33-го наші найближчі сусіди Павленки – Лук'ян і Ониська та їхні діти Наталка, мій ровесник Ваня, Тетяна і Ялина. Голод доконував їх. Мій батько роздобув десь майже відро меляси, налив повну квартиру і велів мені віднести Павленкам. Частину того солоду вони розбавили в окропі і почаювали. Ото й усе. А ще ж рік-два тому Ванькова мама пригощала нас смачною

кашею з солодкою підливою із квасолі. І хліб смачний випікала, саджала його не на голу черінь, а на капустяний лист. Але то тільки спомин.

Коли цвіли вишні, Лук'ян уже не міг ходити, його, виснаженого, винесли і поклали на тапчані біля льоху. Як зараз чую його слова: “Садки цвітуть, соловейко шебече, а мені треба йти в могилу”. І невдовзі пішов. А ще пам'ятаю, як Наталка, вже доросла гарна дівчина, принесла з берега болотну черепаху. Як вона старалась розбити кам'яний панцир! Але нічого в неї не вийшло. Вся сім'я Павленків вимерла, крім старшого сина Деменя, який служив тоді в Червоній Армії.

Зараз на тому обійсті живе 87-річна Санька Оверківна Чмир. Вона сказала:

– Не всі вони на цвинтарі лежать. Тетяна і Ялинка в льоху прикопані. На тому місці, де був льох, я щовесни квіти сію.

Пам'ять людська невмируща.

А через вулицю навпроти Павленків жила багатодітна сім'я Петра Миронюка. Помер Петро на вулиці, під своїм хлівом... Я був очевидцем, як Савка Яременко підбирав його на підводу, на якій уже лежали мерці. Було в Миронюка шість синів. Найбільше в пам'ятку мені – Михтодь, який не раз запрошував нас у двір і показував свої діючі моделі віялок, млинків. Як ми заздрили його хисту. Ні одного з тих хлопців живих не залишилось.

Велика родина була і в мого дядька Андрія Михайловича Їжка. Не стало тоді його, жінки Марини, моїх двоюрідних братів Дмитра, Юхима, Івана, Петра і сестри Одарки. Така ж доля спіткала сім'ї Андрія Котика, Кирила Буртового та інші.

Зустрівся я недавно ще з однією довгожителькою – Горпиною Єфремівною Капелюшною. Голодний рік забрав у неї батька, матір, свекруху, трое дітей, чотирьох братів і сестру.

– Не встигали хоронити, – зітхає жінка. – Та й хіба то похорони... Як помер мій синок Вася, взяла я його на руки та й понесла на цвинтар. Бачу, несуть у рядюжці дочку Бориса Кравченка – Харитинку. Поки дійшли до цвинтаря, уже було четверо малих покійників. Всіх їх в одній ямці пригорнили.

Як багато їх, не обмитих і не оплаканих, лягло в землю не по-людськи. У дворі Григорія і Талимона Глущенків у погребі покояться не менше п'яти душ. А було й так, що в ровях прикопували землею.

Люди доходили до відчаю. Часто виникали скандали: хтось у когось вишпортав посажену картоплю, хтось у сусіда вирвав цибулю. Іноді чинили самосуди. Одного разу безвихідь завела в чужу комору і Самсона Кравченка. Знайшов він там лише півпляшки олії і випив її. Діти його помітили і здійняли крик. Позбігались чоловіки і почали розправу: били люто, істиком під ребра. Не довго протягнув Самсон, а за ним пішла і його дружина Федора.

Ходили чутки і про людоїдство. Старші нас щодня застерігали: “Не ходіть далеко від дому”. І ми знали чого.

Пухлих, виснажених голодом можна було зустріти на кожному кроці. Тим, хто працював у полі, час від часу варили баланду, в більшості ж виживали, хто як міг. З ранньої весни перекопували старі картоплища, і якщо щастило, знаходили перемерзлі картоплини, з них пекли клецьки. В багатьох дворах лежали купи перламутрових черепашок – молюски дарував Гірський Тікич. А бур'янів яких тільки не їли: пшінку, калачики, противнюшу лободу, коріння лопухів, цвіт акації.

Хто зміг приховати хоч трохи зерна, мололи його на залізних млинках з букші від колеса, варили затируху. Пригадую, що батько змолот торбину проса з лупою, мололи навіть клубочки бурякового насіння – виходила якась зелена маса. Мололи сухе листя. Їли все, хоч шлунки того й не переварювали. Сім'я наша складалася з шести душ, але чомусь найбільше дісталось мені – був пухлий. Відходили.

В злосчасному 33-му був не просто голод, а таки голодомор. Попередній рік

не можна назвати неврожайним. Призвели до кризи мета і методи хлібозаготівель. Як ми тепер знаємо, на XVII з'їзді ВКП(б) тодішній нарком оборони К.Є. Ворошилов говорив: "Ми пішли свідомо на голод, бо нам потрібне був хліб, але жертвами голоду були нетрудові елементи та куркульство". Називати "нетрудовими елементами" людей, які з діда-прадіда годували хлібом країну, та малолітніх дітей – кошунство.

Ось як проходило безумовне виконання плану хлібозаготівель. По дворах ходили групи активістів з шупами, залізними ковінками і шукали закопаний хліб. Ці штурмові бригади забирали все, що потрапляло на очі. Пам'ятаю, що у нас зняли з бантин розвішані качани кукурудзи, повисмикували із стріхи соняшники, висипали в мішок квасоллю з горшка. Ці труси ніби мали мету виявити розкрадене колгоспне зерно. Але ж квасолі в колгоспі не сіяли. Все це творилося під гаслами "ліквідувати куркуля як клас" та "зламати опір колективізації". Такими діями до злиднів і голоду були доведені сім'ї не тільки одноосібників, а й колгоспників. Застосовували "за невиконання" й інші санкції, наприклад, вигонили з хат. На нашу хату також нависили замок, а ми всією сім'єю перебравлись в сусідський хлів, бо наш уже був розібраний і вивезений, тільки мур залишився. Правда, через кілька днів до хати впустили.

Йшло масове розорення села. З дворів, де нікого не залишилось, несло пукто, навіть стежки позаростали бур'янами, що сягали стріх.

Прийнято вважати, що голод припинився влітку, але наслідки його для значної частини селян були відчутні ще довго. Зубожіння людей, антисанітарія були, мабуть, в числі причин того, що в Чорній Кам'янці, як і в багатьох інших селах тодішнього Буцького району (Добрій, Красноставці, Соколівці, Юстинграді, Молодецькому), взимку 1934 року спалахнула велика епідемія сипного і черевного тифу. Гасили її аж до кінця 1935 р. Я вже ходив до школи, і нас цілими класами водили в спеціальні пункти, де весь одяг обробляли в дезкамерах від гнид та вошей, які заїдали. Багато хворих подовгу відлежали в лікарні, в тому числі й моя мати. Для нас та весна була мало чим легше від попередньої.

Хто пережив те лихоліття, не позбудеться гірких спогадів до останніх своїх днів. Але й теперішня молодь, майбутні покоління повинні знати, що таке горе в житті їх предків було. І дай Бог, звичайно, щоб на їх долю такі випробування не випали.

258860, Черкаська область, м. Жашків, вул. Миру, 4, кв. 2, Їжко С.К.

С.Їжко [підпис]

12.03.91

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 3, арк. 8-10 зв. Оригінал. Рукопис.

№71

Спогади про голод 1932-1933 р. жительки м. Шпола Г.Г. Яценко

1 червня 1992 р.

Голод 1932-1933 рр.

Я, жителька м. Шполи, ул. Лисенка, 46 (пр. Терешківський № 28), Яценко Ганна Гнатівна (Чепур Г.Г.) рік народження 1924.

Прочитала в газеті статтю "Голод-33" і пишу вам спогади, сього минулого, яке без сліз не можна згадувать.

Сім'я в нас була немала – 4 дітей та батько з матір'ю. Весною 33-го року помер перший брат – Юра, пішов на поле шукать їжу, що осталась в ґрунті не викопана, та там і помер. Батько приніс його додому на плечах, похоронив без

труни. Потім поїхав в Тальне на роботу, там давали пайок борошном і хлібом печеним. Менший брат ждав його, але не діждався, помер вночі також з голоду. Тож батько похоронив його, а на другу ніч померла і мама. Батько дуже кричав, осталися ми вже втрюх, пожили днів 5, потім батько пішов на базар, продав все, що в нього було, купив хліба, та з німицею, потім ми заболіли і попали в лікарню.

Коли вернулись з лікарні додому, то померла і сестра. Батько вже не мав сили її хоронити, то зробила це зовсім чужа жінка, замотала в рядно, і закопала. Я теж з нею ходила, дивилась на це страшне горе.

У мене попухли ноги, я не мала перейти хату, батько лежав уже нерухомо і все плакав і казав, як я буду жити без нього. На слідуючу ніч він помер.

Як я кричала, і так і заснула коло столу, не чули, коли прийшов чужий дядько, приніс мені їсти, потім з сусідкою заховали батька, а я осталась сама.

Вночі сусіди лізли в хату, забирали, що їм треба було, а мене заставляли відвертатись до стіни. Була в нас сусідкою стара бабка, просила, щоб я йшла до неї ночувати, я зразу і погодилась, а потім розплакалась і не пішла. Потім вона своєю внучку зарізала і мене теж хотіла. І пішла я по світу шукать собі щастя. Ходила по смітниках, шукала шкарлупи, так і жила.

Потім зустрів мене мій дядько – Трохим Семенович, було в них 10 осіб, померли, остався 1 хлопчик, такий, як я. Мене відвели до того хлопчика, я ніч переночувала, а тоді відвели мене до родичів, там була корова, я її пасла, гляділа дітей, пила молоко, опухоль зійшла, і я стала дуже худа.

Потім почала ходити в школу, навчилась читати, писати, били мене, гонили, приходилось спати і в школі, і в бур'янах, влазила в клас через форточку, переночую, а рано вилазила назад, щоб ніхто не бачив, та не вигнав. Хату сільрада продала, не подивилась на те, що залишилась сирота, судилася за хату 7 років, ніхто не звертав на мене ніякої уваги.

Покинула я школу, пішла на роботу. Ходила до людей копати, садити, робила все, щоб тільки дали їсти.

Потім пішла на сахарний завод в огородню бригаду, потім санітаркою. Потім стало мені вже трошки легше. Хату відсудили, то хоч було, де спати.

З повагою до Вас [підпис] Яценко Ганна Гнатівна
1 червня 1992 р.

*Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 8, арк. 1-2 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 72

Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с. Гута-Селищанська Корсунь-Шевченківського району П.Л. Павленка

28 червня 1992 р.

Коли б я був скульптором, то пам'ятник жертвам голодомору 1933-го спорудив такий: до залитого сонцем колосся тягнуться тисячі рук, а Сталін нещадно косить ті руки.

Того страшного року в рідних Сухинах мені минав десятий. Добре пам'ятаю, як односельці вмирали з голоду. Люди їли котів, собак. За хуорою безладно накиданих на віз мерців ніхто не йшов і не плавав. Врятувалися лише ті, у кого була корова. Мій батько спав біля неї у повітці із сокирою, охороняючи.

У дядька Івана корови не було. Там, у Ріпинуому Яру, вся його сім'я, дев'ять душ, вимерла. Із хати нікому й нічим було їх вивозити.

То ж повтягували їх у льох, а загорнули аж тоді, коли в Яру вже не було чим дихати.

Вище нашої хати жила тітка Параска. Мов зараз бачу, як “санітари” тягли її до воза: брудну, з чорними скуйовдженими косами. Її опухлий шестирічний Іванко, ні на що не реагуючи, лежав на призьбі з грудкою солі в руці. Наступного дня кинули на віз і цього хлопчика. Ще живий, він скрикнув: “Ма-а!” Згадую, як захеканий дід Юхим шкутильгав з бичем на шлях, вигукуючи: “Держіть бандюгу!” Виявилося, коли дід з бабою сіли їсти листяники, вбіг у хату сусідський Данило. Він сказав, що до їхнього обійстя хтось прийшов. Старенькі глянули у вікно, а він ухопив млинці з мискою – і ходу.

Дехто, шукаючи порятунку, залишав домівку і йшов, не знаючи куди. Таких підбирали під тинам “санітари”. Сухинчани йшли в сусідні села, з сусідніх ішли до нас.

А жнива, як на лихо, затягувалися, дощило. У мого дядька Данила на городі достигло жито. Він трохи нажав, змолотив у снігах об драбину, а тітка спекла кілька хлібин. Одну дядько приніс нам. Очам не вірилося, що побачили святий хліб. Немов повеселішала хата. Хотілося жити, щоб ще хоч раз наїстися його вволю. Але ж не в кожного біля хати була своя нивка.

“Вороги народу” рачкували до недоторканого колгоспного поля, виминали воскове зерно і тут же поїдали. Їх виловлювали й засуджували до десяти років далеких таборів.

З активу організовували об’їждчиків. Для нагляду навіть спорудили вишку. Пригадую популярну тоді піонерську пісню: “Видно нам із вишки, як плазує нишком – то ж там і не вітер, і не ховрашок. То злодоя-ворог вимина колосся, набиває пельку, тягне у мішок...” Серед старшого покоління є такі, яких не торкнулась страшна трагедія 1933 р., які не зазнали репресій рідних.

Такі зараз оплакують “мудрого батька”. Для них він “хазяїн”, “виграв війну”. “Соловки? Так було треба...” Ні! Таке – не прощене! Довічна ганьба злочинній сталінщині! Народ безсмертний!

Павленко Прокіп Лаврентійович, колгоспник-пенсіонер, житель с. Гута-Селищанської Корсунь-Шевченківського району [підпис]
28.VI.1992 р.

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 1, арк. 4-5 зв., Оригінал. Рукопис.

№73

Спогади про голод 1932-1933 рр. жительки с. Стецівка Звенигородського району М.О. Тростянської

30 вересня 1992 р.*

1933 р. у моєму житті залишився як страшний, пекельний сон, бо таке, здавалося б, не можливо у цілому світі. В той, невимовно тяжкий час, я працювала ланковою і приходилось по наряду від своєї бригади хоронити мертвих. Хоч для цього була створена похоронна команда з трьох чоловік, яка копала ями, звозила і хоронила покійників. Їм видавали по 1 кг хліба в день. І от коли вони не встигали, присилали людей з бригади. Для кожного покійника ям не копали, бо не було кому, то й часу бракувало. Тому в одну яму звозили по 20, а то й по 30 мерців. Транспорт був – в гарбу запряжена конячина – кляча (худюща як і люди). Через полудрабки часто звисали руки або ноги покійників. Коли я привезла сестру, то в ямі було вже 23 трупи. Я попросила їх загорнути землею, але почула дружне

*Дата копії спогадів

заперечення: “Ще можна і сюди скидати – є місце”. Були випадки, коли похоронники на цвинтар забирали ще живих людей, звичайно, без їхньої згоди, надіючись, що по дорозі вони помруть. Так було з Дубиною Ганою (баба Дубинчиха). На її благання не зважили і вона ще жива опинилась в ямі, на щастя, яму залишили відкритою до слідуючого дня, вночі якось викарабкавшись, вона прожила ще до глибокої старості.

Романця Миколу Мануйловича забрали живого, сидячого біля криниці Стащенка Максима (де зараз пошта). На його прохання: “Хлопці, не чипайте мене, я, може, ще виживу”, були неблаганні: “А що вдруге за тобою їхати, в нас і без тебе роботи по горло”, – підкріпивши це вульгарними словами. Ось що голод робив з людьми. Такі вчинки можливі тільки при відсутності здорового глузду. Це Сталін довів людей до того, щоб вони втрачали розум.

Якось мене послали аж на поле – по ярку, що веде на Чичиркозівку. Там застала жахливу картину:

Серед поля, біля мертвого батька плакали двоє малих дітей, дівчинці – 8, а хлопчиків – 5 років, які так і переночували попередню ніч. Чому він там опинився, не знаю. Ще й досі страшно стає, коли подумаю: маленькі дітки серед поля, темної ночі, біля неживого батька, без мами.

Тепер про найжахливіше. В селі знають, як мати відкопала свою мертву дитину і з’їла. На Гнидивці жила сім’я, де з’їли двох дітей (не хочу називати їхніх прізвищ). На роботі зі мною був 15-річний хлопчик Натальченко Оксани, в селі казали на неї Олентійка. На другий день він не вийшов на боронування. Зразу ж пішла чутка: “Вона його зарізала”. Комісія від сільради в неї знайшла посуду з вареним людським м’ясом, з горшками так і вели її до сільради. Щоб ви тільки побачили, яке в неї лице, погляд, очі. Страх. Теж саме вона зробила з хлопчиками Задорожного Сергія та з тим, що йшов залізницею і вона його заманила додому, а дочку попросила “поськати”, але та спохватилась, вирвалась з розрізаною рукою. І так трьох дітей з’їла мати. Хто довів народ до того, щоб матері їли дітей? Сталін.

Копія знята з історії с. Стецівки краснезнавцем Бородій В.О.

30.09.92 р.

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 16, арк. 1-2 зв. Копія. Рукопис.

№ 74

Із спогадів про голод 1932-1933 рр. жителя м. Умань М.С. Заруби

16 листопада 1992 р.

Народився у 1919 р. в с. Острівець Уманського району (бувний Бабанський район) в сім’ї селянина-середняка. Закінчив 7 класів в с. Острівець. В 1935 р. по вербовці виїхав на навчання в м. Красний Луч на Донбасі, де закінчив будівельне училище. В 1937 р. повернувся до м. Умань, працював будівельником. В 1939 р. виїхав до Харкова, там теж працював будівельником. В 1939-1946 рр. – служба в Радянській Армії. Маю нагороди:

1. Орден Красного Знамени
2. Орден Красной Звезды
3. Орден Отчественной войны 2-й степени
4. Медаль за боевые заслуги
5. Медали за Победу над Германией (1945 г.), 50 лет Советской Армии
6. 16 юбилейных наград

В 1930 році в с. Острівець був створений колгосп “Красний Жовтень”, а потім

був переіменований на “Красний партизан”. При створенні колгоспу у нашої сім’ї забрали коня, дві корови, курей, свиней, плуг, борону, підводу, особисте майно: кожухи, валянки, чоботи та інші речі. Батько і мати змушені були вступити у колгосп. Життя в колгоспі стало важким. На зароблений трудодень нічого не платили. Мешканці села збирали на колгоспних полях колоски, картоплю, з річки та ставу ловили молюски, скойки. А через наше село протікає річка Ятрань. За збирання колосків на полях колгоспу карали.

Дорослих відправляли в тюрму, а дітей били. Уже в 1931 р. жити стало дуже тяжко. Багато людей, по вербовкам, від’їжджали із села до Донбасу. Це в основному молоді юнаки та дівчата. Надвигався страшний період в нашому житті, це 1932 р. З весни 1932 року їсти було зовсім нічого, так як в річці вилунали все. Люди збирали листя з дерев, лободу, коріння лопухів і все, що можна було їсти. Поїли усіх котів і собак. В селі стало тихо. Під час голоду 1932-1933 рр. я жив біля батьків. В сім’ї було 5 дітей, батько і мати. Була у нас хата. В 1932 р. в колгоспі зібрали дуже хороший врожай зернових і трохи хліба дали людям, але під час держзаготівлі весь хліб із колгоспної комори вивезли і забрали хліб і картоплю у людей.

Топити і обігрівати хату не було чим. Ми, діти, були роздягнені і босі. Зима була морозною та випало багато снігу. Восени 1933 р. в селі почали помирати від голоду люди. Так померла сім’я Сурда Семена – 4 чол., Тицкуна Павла сім’я із 6 чол., це наші сусіди. За період голоду 1932-1933 рр. в с. Острівець померло від голоду пів села. В колгоспі був дитячий приют. В цей приют забирали дітей, батьки яких померли, правління колгоспу, під час голоду, створило колгоспну кухню, де варили похльобку і кормили тільки тих людей, хто міг ходити на роботу. Сільська рада збирала померлих людей на підводу і хоронили їх на сільському кладовищі.

Влітку 1933 р. перед самими жнивими, я і мій сусід Сурда Петро Федотович, були обезсилені від голоду, на роботу в нашому колгоспі нас не брали, і ми пішли із с. Острівець в пошуках їжі по лісах та полях, дійшли до с. Перегонівка Голованівського району Кіровоградської області. В с. Перегонівка був сахарний завод і при заводі був радгосп.

В цьому радгоспі нас взяли на роботу. Ми пололи бур’яни на полях з посівами гречки, проса. Нам за нашу роботу не платили, а тільки кормили, так я і мій друг Петро вижили. В даний час я живу в м. Умань, а мій друг Петро живе в с. Острівець. Маємо все, що мають люди, сім’ї, дітей, онуків. Пенсіонери. Дуже важко згадувати та розповідати про цей страшний період 1932-1933 рр.

Заруба М.С. [підпис]

м. Умань, вул. Ширшова, 11

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 5, арк. 19-22.
Оригінал. Рукопис.

№75

Із спогадів про голод 1932-1933 рр. жителя с. Сидорівка Корсунь-Шевченківського району І. Дуплія

13 жовтня 1992 р.

Від автора

Занадто тяжкий історичний шлях випав на долю українського народу – споконвіку квітучі землі рідної України становились ареною запеклої національно-визвольної боротьби з іноземними поневолювачами, довго горіло полум’я народного руху за її самостійність і незалежність. Немало пролито людської крові,

невинно страчених співвітчизників – жертв репресійно-сталінського інквізиторства. Але, мабуть, немає нічого страшнішого за той голодний драматизм 33-го, “загнаншого” в небуття мільйони голодних великомучеників. Ось саме про це сюжет моєї, я б сказав, незвичайної глибоко емоційної, потрясаючої людську душу, розповіді.

Про це майже не пишуть. Довгі роки тоталітаризму держали подібні гостро-сюжетні теми, які самі собою неначе напрошувались на світло публікацій, під пильним наглядом і суворою заборонаю. Так, це було, тепер же настав час “гласності” – і всі “таємниці” поступово впливають на чисту, як кажуть, водицю. Так чи інакше, ми повинні знати істинну гіркоту минулого – це життєва необхідність, від якої нам, як би ми не хотіли, немає куди дітись. Треба дивитись правді в вічі, якою вона б гіркою не була. Без знання минулого не може бути майбутнього – це закономірність.

Виходячи з подібних міркувань, глибоко усвідомлюючи свою авторську відповідальність за правдивість сюжетного змісту, я беру за основу не тільки те, що особисто пережито і “відбито” в моїй дитячій пам’яті. Людські свідчення багатьох людей-старожилів с. Сидорівки, переживших на собі страшну драму голода – на щастя ще живих – дай їм Бог здоров’я – ось той вихідний матеріал, який я користувався.

Перед тим, як почати розповідь по суті її змісту, мені дуже хотілося б від широго серця подякувати моїх односельчан, які в особистій розмові допомогли в проясненні страшних подій голоду: Галину Василівну Вільгань, Степана Сергійовича Темченка, Ганну Яківну Ковальську, Івана Федосійовича Ковальського, Ганну Йосиповну Жилу, Ткаченко Ганну Омельківну, Слокву Юхима Якимовича, Устенко Ольгу Федорівну, Наталю Андріївну Темченко, Василенка Петра Хомовича та інших. Всього доброго вам, дорогі мої односельці!

Голод нещадно “косить” людей

1933 рік – рік, який, мабуть, відомий зараз всьому світу, своїм неповторимо-страшним голодним мором, якого не знало людство. Лютий місяць був уже на іході – наближалася весна, проте морози на рідкість, доходили до 40 градусів, в нетопленій хаті часто, навіть, замерзала в відрі вода. Я тоді ще маленький хлопчик, восьми років від роду, добре “відбив” в пам’яті, вселявши в душу страх події, які неможливо забути, хоча з того часу минуло багато десятиліть. Та хіба ж бо можливо таке забути?

Люди, примусово загнані на той час в колгоспи, позбавлені засобів існування, зрозуміло, не були впевнені в завтрашньому дні. До голоду, який з кожним днем посилювався, як в додаток, приєднувались тривога, страх, бо атмосфера сільського життя не обійшла стороною і нашу сім’ю. Не забуду ніколи, як в одну із ночей загуркотіли в двері непрошені “гості” – почувлись грубі, впереміш з брудною нецензурною лайкою викрики: “Открывай – міліція!” В хату вірвались троє з револьверами наготові. “Де хазяїн?” – гаркнув один з енкаведистів. Не звертаючи уваги на переляканих діток, він з усієї сили ногою штовхнув в двері кімнати, де спав батько. “Піднімайся і негайно збирайся!” – наказав міліціонер, по всьому було видно, що він “старший”. Батька забрали, не дозволив навіть йому зібратись, як слід і попрощатись з родиною. Йому на той час було всього на всього 25 років – зовсім молода людина. Але ж не пощадили – батька з того часу ми ніколи уже не бачили. Нізащо, ні про що – розстріляли. Це сталось в березні 33 року.

Залишившись без кормільця, ми були обречені на невиносимі муки голодання. З наближенням весни у нас кінчились всі запаси харчів – не залишилось ні картоплі, ні буряків, не говорячи уже про хліб – ми його давно навіть не бачили.

Помню, мама стала “сплавляти” в обмін на відро картоплі кресла, а потім пожертвувала кроватку, бо спали на печі, лежанці, застелених рядном. За кроватку принесла відро картоплі, відро буряків, п’ять стаканів житнього борошна. Це вже була “роскіш” – та не надовго. Терли на тертушці буряки, примішуючи декілька ложок борошна, пекли млинці. Але ж, коли вже зійшов сніг з землі, то мінять нічого не було. Поскільки батько був майстром, то залишались різні інструменти – столярні, звичайно. Мама, щоб спастись від смерті, почала міняти буквально все. Пішло на обмін саме цінне: два токарні станки – один по дереву, другий по залізу. Та хіба надовго могло хватить того, що виміняла мама? Через деякий час сім’я була по суті обречена: мінять уже не було чого. Хоч і земля ще добре не висухла, бо тільки що зійшов сніг, але ж доводилось плестись іноді по коліна в багнюці в пошуках полугнилої картоплі із залишків минулого врожаю. Копались в огородах, ходили на колгоспне поле – там і картоплю “добували”, і по зерниці, по колосочку збирали – на стерні, біля скиртів. Скільки радощів було, коли щось попадало в руки, і “охота” була – не “впусту”.

Потепліло. Голод в розгари

Природа брала своє – тепліло. Це, звичайно, звільняло людей, страждущих від голоду, хоча б від холоду, який страшно ускладнював муки нещасних. Людей, знесилених голодом, дошова холодна погода валяла буквально з ніг. Але ж поступово на деревах появлялись листя. Люди переходили на “підножний корм”, в глиняних горшках тушили кропиву, мішаючи її з липовими листями. Получалась клейковидна жовтого кольору маса, здавалось, без всякого привкусу. Мама присолювала таке “блюдо” і ми їли його, затамовуючи почуття голоду. Їли все, що попадало в руки – не осталося в селі ні собак, ні котів. В той час людина була неначе в полоні якогось безрасудства і байдужості до самої себе, до своєї судьби. Воля, здібність аналізувати свої дії, в смислі їх розумної допустимості – все це, попросту, було паралізовано. Верх брав інстинкт самозбереження, а іноді людиною рухали хижацькі почуття, які виявлялись в її безглуздіх, я б сказав, звіриних поступках. Нерідко голод доводив до неймовірного – канібалізму. Я за малим трохи не потрапив в пазурі такого божевільного. Про це страшно навіть згадувати.

Якось мама послала мене в лісок по гриби. І тут, відкіля не візьмись, появилвся дядько. Він наближався до мене, ледве пересуваючи опухшими босими ногами. В руках у нього була якась засмальцьована мішковина. В очах явно світилися проблески божевільства. Злякавшись, я почав було відступати, але ж тут почувся його тихий спокійний голос: “Хлопчику, не бійся – підем, я покажу тобі, де багато грибов”. При цих словах він жестом руки показав мені в сторону густих зарослей.

– Далеко те місце? – поцікавився я, не зводячи очей з незнайомця.

– Ні, тут рядом, – взявши за руку, він повів мене в гушавину. Я вже наче і заспокоївся, як раптом він вп’явся одною рукою в мої волоси, а в другій руці блиснуло лезо кухонного ножа. Дядько намагався накинути мені на голову мішковину, але відчувши його слабину, я з усієї сили вчепився зубами в руку – ніж випав. Дядьку, видно, було вже не до мене. Опустивши на землю, він розглядав свою поранену моїм укусом руку. А я що було духу побіг із лісу. Часто впливає в пам’яті цей випадок, – мабуть, не судилось тоді моїй безгрішній дитячій душі “поселитись” в обітелі божій.

Костлява рука голода повисла над нашою родиною. Бабушка, опухша до невзнавасмості, ледве плентала ногами. Опухоль настільки рознесла ноги, що місцями потріскалась шкіра, із ран текла сукровиця. Обличчя – очей не видно. Мама весь час ублагала бабушку: “Мамо, полейте трохи – вам стане легше.” “Ні, донечка, не умовляй, мені вже ніщо не допоможе, піду куди-небудь світ за очі,

щоб більше не повертатись”.

І дійсно, після цих слів вона кудись поковиляла і не вернулась. Ми, маленькі дітки, були дуже прив'язані до бабуськи, і її відсутність всю ніч не давала нам спокою. Рано-вранці я побіг шукати бабуську. Якось тітка, зупинивши мене, зацікавилась: “Хлопчику, а ти куди це так рано поспішаєш?” – “Шукать бабуську. Вчора ще з вечора кудись пішла і не повернулась”, – відповів я, відчуваючи щось тривожне на душі.

Тітка, погладивши мене по голові, пригорнувши до себе, а потім пильно вдивляючись в мої очі, тихо, з важким подихом, промовила: “Хлопчику, не шукай бабуську.” Не дав висказатись, я спитав: “А чому я не повинний її шукати?” – “Скажу”. – “Скажіть, плакати не буду”. – “Твою бабуську ще вчора вечером, на гарбі, разом з іншими мертвцями відвезли на кладовище. Своїми очима бачила”.

Почувши таке, я вирвався із об'ятій тітки і щодуху побіг на кладовище. Мені ще якось не вірилось, що бабуська моя мертва, – здавалось, ось-ось я зустріну її живою. Назустріч попалась гарба, на якій відвозили тіла мертвих. Видно, дядько тільки що відвіз чергову партію страшного “вантажу” і повертався назад. Зупинивши коней, він запитав: “Куди біжиш, хлопче, задихавшись?” – “Шукаю свою бабуську”, – відповів я, не стримавшись від сліз. – Правда, що ви її відвезли в яму?” – “Ой, хлопче, про що ти питаєш, – хіба ж я можу запомнити, кого я вожу, – багато їх занадто, щоб всіх запоминати. Іди, подивись, може і побачиш свою бабуську”. При цих словах дядько, замахнувшись батогом на коней, поїхав по своїм “ділам”.

На кладовищі стояла могильна тиша, яку іноді порушував соловейко своїм розливчастим голосистим співом. В проміннях ранкового сонця, густо покриті ранішньою рососою, переливались кольоровим золотисто-серебряним відтінком квітучі надмогильні вишнево-бузкові насадження. Відчувалась страшна негармонічність між природною неповторимо багатою красою і тією неймовірно страшною людською бідою, що невблаганно позбавляла людей життя, зводячи їх в неймовірні муки голоду. Оглядаючись навколо, я потихеньку пробирався між зарослей, привидляючись до слідів воза, залишених на прим'ятій колесами траві. Вони привели мене до жахливо-страшного: в декількох кроках від мене була яма, наповнена мертвими тілами. Вона оказалась ще ненаповненою, і, зрозуміло, не засипана землею, трупи лежали в різних позах, вони подекуди почали вже розкладатись – адже дні стали занадто теплими, сонячними. На тілах нещасних найшла пристанище безчислена маса мухви, а подекуди були і черви. П'яніщі запахи сирені, акації і різних квітів не в силі були заглушити трупної смердоти від страшного накопичення мертв'ячини.

Тут було вже не до бабуськи – як сам не свій, я кинувся геть від місця, яке навело на мене почуття жахливості і страху. В таке, навіть, трудно повірити. Та це не вимисел, читачу, а суцільна правда – кривити істиною, не в натурі автора цих строк.

Я брів по вулиці, все ще не в силі опомнитись від побаченого страхіття, як раптом почувся металевий скрегіт коліс і хвиркання коней, що заставило мене оглянутись в ту сторону, відкіля це доносилося. З-за повороту сільської вулиці, коливаючись на вибоїнах, рухався в напрямку кладовища знакомий уже “екіпаж”. Людині, яка звозила мертвців на кладовище, безумовно, було нелегко. Бо збирати по дворам, вулицям – де попало – тіла мертвих людей, погодьтесь, заняття не з приятних. Але ж, на той час така “служба”, я б сказав, була і привабливою: як ніяк був гарантований харчовий пайок. А це тоді був основний засіб зберегти життя собі і сім'ї. Та й що говорити, комусь же треба було виконувати таку роботу.

Але ж було, як кажуть, і не без “погіршностей” перед самим господом Богом. Щоб скоротити кількість “рейсів”, віз загрузувався людьми, в тілах яких ще не

зовсім загасли іскорки життя. Це, до речі, не вигадка автора з метою, так би мовити, придати сюжету сенсаційний відтінок. Це свідчення людей-старожилів, про яких уже говорилось вище. Ось, наприклад, що розповідає про таке Ганна Йосипівна Жила.

“Жила “під лугом” (так зветься жилий масив села), родина Speки Степаниди. Чоловік у неї був по імені Свиридін, а тому її звали, як це прийнято на селі, “Свиридонихою”. І ось, збираючи тіла вмерших, возчик (не будемо називать його ім'я), підібрав і цю жінку, яка ще була живою, хоч занадто слабою. “Куди ж ти мене везеш, адже я ще жива”, – просила вона.

“Все рівно вмереш, чого ж мені лишній раз їхать за тобою”, – кидав в відповідь їздовий. І так ця жінка була погружена в віз, оказавшись серед мертвих тіл в одній купі. По дорозі вже до кладовища, напроти хати Явтуха, “жертва” незамітно для їздового зсунулась з воза і повзком скрилась в зарослях бур'яну. Неначе сам Господь відвів її від смерті. Вмерла ця жінка тільки кілька років тому назад, проживши ще після того страшного голоду без малого чуть не 50 років”.

Ця розмова велась в присутності сусідки Ганни Йосипівни, Галини Василівни Вільгань, вчительки-пенсіонерки, яка також в курсі цього випадку, який, до речі, як твердять люди, був не єдиним в той страшний час.

Продовжуючи розповідь, Ганна Йосипівна повідала ще й таке: “В ранньому дитинстві залишилась без батьків, була патронована. Разом жили в інтернаті діти різного віку: 2-3 роки і старше. Сюди зносили дітей з інших родин села. Але ж, які тут харчі були? Кип”ятили звичайну воду де-не-де – плавали крупинки, або вода заварювалась мізерною приміс'ю житнього чи вівсяного борошна. Частіше всього варили похльобку з линди. А коли появилась зелень, то в “харчовому раціоні” була кропива, а пізніше гичка з буряків. Ось так годували дітей тоді в сільському інтернаті.

А тому діти пухли з голоду, або, навпаки, виснажувались до невзнавчості – скелет, обтягнутий шкірою – ось на що були схожі діти. Вмирили кожний день – і частіше всього 2-3-х-річного віку. Не забуду ніколи, як, бувало, приїде возчик гарбою і погружає дитячі мертві тіла. А як? – питаєте. Не повірите, тупозубими вилами (під буряки) возчик підбирав мертві тільця і кидав їх в гарбу. Не дай Бог, щоб я пережила і чого надивилась в тому страшному 33-му році”...

Колишній вчитель історії Сидорівської школи, краєзнавець [підпис]

I. Дуплій

13.10.92

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 1, арк. 25-28 зв. Оригінал. Рукопис.

№76

Спогади про голод 1932-1933 рр. жительки с. Бужанка Лисянського району М.К. Марченко

13 лютого 1993 р.

Більшого горя не треба. Мені було одинадцять років, коли наша сім'я почала голодувати. Я дуже добре пам'ятаю ті страшні голодні дні, місяці. Тоді кожна людина жила одним днем.

Сім'я наша була багатодітна. Тато і мама працювали в колгоспі. Семеро дітей потрібно було нагодувати, а що вони могли тоді заробити, що вони могли одержати, щоб не померти з голоду? Нічого!

Батьки йшли на роботу з невеликою посудиною, щоб одержати кілька черпаків

баланди – суміші висівок, дерті, горохового борошна, яку розводили великою кількістю води і варили. Цю баланду батьки приносили додому в обідню перерву і наливали в мисочки кожному по кілька ложок. Її було так мало, що ми вилизували свої мисочки.

Пізніше перестали давати цю баланду, бо не було з чого варити. Що ж робити? Тато дістав насіння цукрових буряків, молів у жорнах, приносив із жомової ями рештки кислого жому, добавляли трошки туди меляси і мама пекла з цієї суміші млинці. Млинці були грубі, ніби спечені із дерев'яної тирси.

З початку весни ми стали їсти листя липи, кропиви, лободу, мерзлу картоплю, яку збирали на городі. Потім наша мама почала пухнути від голоду. Потрібно було рятувати сім'ю. Зібрали все те, що було дорогим у нашій сім'ї (мамині золоті сережки, каблучки, шерстяні хусточки), і тато поїхав на Кубань.

Через тиждень приїхав і привіз кілька пудів кукурудзи, кілограмів п'ять борошна і буханку хліба. Мололи в жорнах кукурудзу і варили кашу на молоці. На наше щастя отелилася корова. Це було наше спасіння від голодної смерті, хоча ми ніколи не могли наїстися. Кашу мама ділила нам (дітям), а тато завжди шкріб тільки горщика, бо боявся з'їсти більше від дітей.

Допомагали трохи і родичам, правда, всіх не могли врятувати. Мамина сестра Явдоха померла з голоду, залишивши двох дітей. Наша сім'я допомагала їм вижити. Нестерпно тяжко було дивитися на людей, які пухли і падали мертві на дорозі, помирили цілими сім'ями в своїх хатах.

Ось згадує наш сусід Вдовиченко Дем'ян Павлович.

“Мені тоді було дванадцять років, я пас свині на заводі. Іду додому і бачу свого сусіда Гунька Оксеня, який лежав пухлий на дорозі. Він просив у мене хоч кришечку хліба, а де я міг його взяти, як наша сім'я також сильно голодувала. Так і помер Оксень на дорозі”.

Дуже багато людей померло тоді від голоду. По неточних підрахунках померли в нашому селі приблизно вісімсот осіб. На село було виділено дві підводи, які звозили мертвих на цвинтар і кидали у великі могили. Щоб більше влізло у ці ями, то навіть їх притоптували. Про це мені розповіла Посламовська Катерина Родіонівна, яка бачила, коли вкидали в яму її батька.

А Шуляка Фелофей Матвійович (наш довгожитель, якому вже 93 роки) згадує, що був навіть такий випадок.

У селі працював перукарем не сільський житель Шамко. Він також обезсилів від голоду. Коли приїхали його забирати, то виявилось, що він ще живий; щоб не їхати вдруге, його забрали. Привезли на цвинтар, а він попросив закурити. Йому дали закурити і залишили, щоб він помер. Але він вижив і ще в 1941 р. пішов на війну, де й загинув.

Всі мої односельчани згадують про цей страшний голод по різному: одні плачуть, інших трясє пропасниця.

Катерину Родіонівну Посламовську також трусила пропасниця, коли вона згадувала про своє життя.

“Я була підлітком, працювала в колгоспі. Батько помер, мама лежала пухлою. У мене був брат і дві сестрички. Я була самою старшою. Полола цукрові буряки, а брат і сестра ходили збирати довгоносиків. Тих, хто багато назбирає довгоносиків, преміювали гороховим борошном. Давали по сто грамів на день.

Мій брат Василь, якому було десять років, пішов до комори по це борошно. Довго стояв за ним. До нього підійшла односельчанка, яку звали Лушпачихою і поманила брата до себе, сказала, що дасть доброго борщу з м'ясом. Він пішов до неї і більше не повернувся додому. Вона його зарізала і з'їла. Лушпачиха із своїм чоловіком Нечитайлом Захарком поїли своїх дітей і почали їсти чужих. Нечитайла Захарка вбили

люди на чужому городі, де він видобував тільки що посаджену картоплю. Лущачиху забрала міліція, і більше вона не повернулася в село”.

“Пізніше у нас украли корову, – продовжує Катерина Родіонівна, – а ми надіялися, що корова врятує нас від голоду. Моя чотирирочна сестра померла з голоду. Коли почало наливатися жито, то мама збирала колоски і висмоктувала житечко (воно було ще воскової стиглості), так і вижила.

За кілограм борошна людина могла лишити життя іншої людини. Ми одержали за вироблені трудодні три кілограми борошна. Вночі приходили злодії з ломами, щоб виламати двері і забрати борошно. Я почула, що ламають двері, і почала сильно кричати. Злодії пішли від хати.

У цей страшний час голодомору знущалися над народом представники влади.

Мама лежить пухла, а голова сільської ради Калюжний Трохим із секретарем сільради прийшли вимагати 80 карбованців податку. У нас не було ні копійки. Вони забрали все цінне, що було в хаті – швейну машинку, батькові чоботи, обпінальну хустку, декілька метрів краму і навіть велику миску. Поділилися конфіскованим між собою, а податок пізніше примусили таки віддати – отак над нами ще й знущалися”, – закінчила Катерина Родіонівна.

Довелося багато пережити нашим українським людям, але наш народ живучий. Не знищили всіх. Ми залишилися, щоб розповісти своїм нащадкам про страхітливий дні нашого життя.

09.06.94 [підпис]

*Державний архів Черкаської області, ф. Р.-5664, оп. 1, спр. 16, арк. 5-7 зв.
Оригінал. Рукопис.*

№ 77

Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с. Ковалиха Смілянського району Н. Буткевича

27 квітня 1993 р.

Потягло гірким подихом далеких спогадів. У той страшний 1933-й, коли я закінчував семирічку в с. Лозуватці. З настанням весни в селі почався масовий голод. Вимирали цілими сім'ями, і в першу чергу – чоловіки й діти. Спочатку мертвих і напівживих вивозили у спільну могилу спеціально виділеними грабарками, а потім вже не було кому й відвозити. Люди й худоба падали і вже не підводились. Жалюгідну їжу давали в школі, після другого уроку та в артілі, на обробітку цукрових буряків. Тому я зранку відбував два уроки, одержував сніданок і зразу ж йшов на бурякову площу. В очах жовтогарячі плями від голоду, ниспина й руки, а заробити обід і вечерю треба. У пам'яті стоп-кадр.

3 травня 33-го. По дорозі в школу заходжу до Гната Сича, з яким сидів за однією партою. Він лежить на подвір'ї, не в силі підвестися. “Сьогодні в школу не піду”, – ледве прошепотів. Подав йому кухлик води, пішов далі. А ввечері, йдучи з роботи, знову зайшов. Лежить мій товариш вже мертвий, і по обличчі комашня лазить.

Із 34-х учнів, що були на початку навчального року, свідоцтво про закінчення семирічки одержали 22. Навкруги – голод, смерть. Всі думали про одне – вижити. Діждатися жнив і хліба. Але тут вчителі об'явили, що в Черкасах відкриваються півторарічні курси для підготовки вступників в пединститут. Для курсантів організоване триразове гаряче харчування й гуртожиток.

Вирушили тоді з с. Лозуватка на ці курси дванадцять хлопців, як апостолів: Гаврило Буткевич, Яків Близнюк, Яків Бендюженко, Іван Високолян, Микола Гегельський, Антон Глембовський, Петро Гунько, Микола Гадюченко, Тихін Онопрієнко, Федір

Олійник, Іван Чиженко і я. Вночі приїхали на станцію Бобринську*, а вранці були вже в Черкасах. На обох вокзалах лежали мертві. Їх підбирала міліція. Курси були розміщені по вул. Комсомольській, 33 (пізніше там був Будинок піонерів), а гуртожиток – по вул. Карла Маркса, 2 (де тепер навчальний корпус педінституту). В кожній кімнаті 30-40 жильців. На підлозі матраци, які ми набили соломною. Подушок і одяг не було. Під голови клали одяг, ним і вкривалися. А їжа була така. У величезні котли з кип'ячою водою вкидали кілька дрібно порізаних головок капусти та сіль. Оце і увесь “приварок”. Іноді давали по сто грам хліба, випеченого з різних відвійків. Неподалік гуртожитку був базар. Та пожититись там було неможливо. Забачивши нас, продавці прикривали свій товар. Хлібина коштувала тоді 120-150 крб. – місячна зарплата вчителя.

Йдучи на базар, чи з лекції, ми бачили трупи людей, багато лежали голими. Їх одяг вночі був безжално пограбовано. Була ще “фабрика-кухня”, де за порівняно дешевими цінами давали гарячу баланду і по сто грам хліба. Але щоб одержати це, потрібно було ще з вечора ставати в чергу. Коли в мене опухли ноги й обличчя, викликав директор курсів. Наказав зразу ж їхати додому. В кишенях в мене не було жодної копійки. Три доби без їжі добирався до Шполи. І коли вже вийшов з лозуватську дорогу, мої сили повністю вичерпалися, і я з якоюсь байдужістю зрозумів: до дому вже живий не дійду. Ліг на обочині і заснув.

Випадково їхав підводою наш сусід, Іван Кузьмович Музика, впізнавши мене, напівживого привіз до батьківської хати. З дванадцяти хлопців, закінчили курси двоє: Гаврило Бурткевич, якому допомагав грошми й посилками брат, що працював в Росії, і Микола Гегельський, брат якого служив міліціонером в Черкасах.

Никифор Буткевич, пенсіонер [підпис]

с. Ковалиха Смілянського району

21 квітня 1993 р.

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 19, арк. 1. Оригінал. Рукпис.

№ 78

Свідчення заступника голови Асоціації дослідників голоду-геноциду 1932-1933 рр. в Україні Д. Каленика про голод 1933 р. в Уманському районі 1933 р.

Через тотальний грабунок уже восени 1931 р. у селах почали голодувати, а взимку 1932 р. це переросло у страшний і повселюдний голод. Люди мали вигляд скелетів, обтягнутих шкірою, або ж опухлих, як колоди. Почався масовий мор. Тоді помер мій батько й брати – Василь, Петро й Карпо. Ще жахливішим був 1933 р. Голод охоплював усі сім'ї. Траплялися випадки, коли їли живих і померлих. Хто ще міг рухатись, як живі привиди, їздили по дворах і збирали страшний урожай мерців. Складали штабелями у могили й ледь присипали землею... На більше бракувало сил. Моторошно було бачити ці могили після всідання землі – з них стирчали руки, ноги. Траплялося, що разом з померлими до ями кидали й тих, у кому ще жевріло життя. Така доля спіткала Григора Козачка й Василя Приміського, яким пощастило вибратися з цього конвеєра смерті. У роки Великої Вітчизняної війни Приміський загинув смертю хоробрих, а Козачок помер минулого року**. У сусідньому с. Городниці й досі живе вісімдесятилітня Бабій, яка теж живцем була кинута у братську могилу. Як про страшний сон розповідає

*1992 р.

**Зараз станція ім.Т.Г.Шевченка

вона онукам і правнукам, як їй пощастило вибратися із обіймів смерті. На межі свідомості й небуття вона виповзла з ями й тут-таки впала вкрай безсила. На її щастя, поруч з ямою росли калачики, якими потроху підгодувалась і повернулась до життя. В цій же Городниці кращим в Уманському районі колгоспом “Новий світ” керує шановний всіма Іван Якименко. Його у два роки батьки зуміли вирвати з рук людожера, який полював на людей.

У селі було незвично тихо. Навіть ворони не літали, тому що птахів перестріляли на їжу. Колись гомінкі й курні вулиці позаростали бур’янами, які вигнались вище людського зросту.

Одного дня, продираючись крізь оці бур’янові хащі, голова сільради Вакульчик та голова колгоспу імені Карла Маркса Балан побачили, що з димаря хати Марії Каленик клубочиться димок і пахне смаженим. Коли зайшли до хати, побачили жаливу картину. На рогах жінка смалила дитячу голівку.

– Що ти робиш, Маріє? – запитали її.

– У мене вже помер чоловік Левко, свекор, свекруха.

Залишились ми з трирічною донькою, і нам теж приходиться кінець. Я задумала забити сусідського хлопчика (це мене), але останнім часом він перестав до мене заходити. Так оце буду зараз варити холодець з доньки, все одно помре.

Нещасну відправили у міліцію. Як далі склалась її доля, невідомо. А мене й досі пробирає жах від думки, якої страшної смерті я уникнув від збожеволілої сусідки-родички. У моїй пам’яті навіки закарбувались й інші жорстокі гримаси голоду, від яких холоне у жилах кров.

Якось навесні я прийшов додому з Колодистенської школи, де закінчував сьомий клас, щоб замінити білизну. І застав таку картину. Менший брат Степан сидить біля немічної мами, тримаючи кашкета з голопузими горобенятами. Мати їх хапає і жадібно живцем пає в рот. Іншим разом з такою ж божевільною жадобю вона видовбувала голкою равликів, яких брат насмажив цілу сковорідку. Але ніщо не врятувало матір, і її життя на 42-му році згасло. Крім матері, братів-близнят і бабусі, кістлява рука голодної смерті задушила мого батька й ще семеро членів сім’ї, а всього дванадцятьох з чотирнадцяти.

Через голод у 1931-32 навчальному році у навколишніх селах кількість учнів дуже зменшилась. Особливо це було помітно в шостих класах. Тому Колодистенська школа, де голод був відчутніший менше, стала базовою для повного сьомого класу. З Рижавки, Антонівки, Вільхової і Гардової по кілька учнів були переведені в сьомий клас цього села. При місцевому колгоспі імені Кірова для них відкрили гуртожиток-інтернат. Колгосп скільки міг, виділяв для нас борошна, з якого двічі на день ми готували галушки чи густо заправлену баланду. Однак на початку 1933 р. ця допомога припинилась, і всі учні, які проживали в гуртожитку, кинули школу й розбрелись по домівках. Залишився тільки я з Тимошем. Як і мені, цьому бідакові нікуди було подітись, адже в нього дома теж помиралі з голоду. Це був кмітливий і допитливий хлопчина, з великими очима й крючковатим, як у Гоголя, носом. Із лободи, бруньок липи ми вдвох пекли млинці, а коли розцвіла біла акація – ласували її цвітом. Під камінням гомінкої річки іноді вдавалося спіймати кілька раків. Але голод, як кажуть, не тітка. Тиміш висох, а я опух. Паморочилась голова, все сприймалось, як у тумані. Страшенно боліли ноги, ніби з них витягували жилю. Якось у неділю вранці він прийшов збуджений і з захопленням розповів, що у вітгарі церкви примітив парчову скатертину, розшиту золотом.

– Давай поцупимо її й на базарі поміняємо на хліб, – звернувся до мене Тиміш.

Я відмовився, сказавши йому, що в нашій родині ніколи не водились злодії. Тоді він сам рушив за здобиччю. У верболозі вирізав ключку й через загартоване вікно дістав нею скатертину. Незабаром, сяючи, приносить буханець хліба, з якого

відрізав і мені окраєць. І, який жах! З тонкої хлібної шкряпки, як зерно з лісового горіха вилупились запечена звичайнісінька глина. Він невтішно заридав, а я ще раз нагадав, що це розплата за зloidство. Правда, невдовзі, мабуть, стараннями войовничих безбожників, дерев'яна церква згоріла дотла. Так що, та скатертина, єдина із усього церковного майну у когось збереглася.

Після цієї пригоди Тиміш зовсім зліг і перестав відвідувати школу. Став якийсь байдужий, навіть не радів, коли я пригощав його млинцем з лободи. Одного разу я прийшов із школи і з жахом побачив, що він висить на мотузці, закріпленій на гаку, де колишні розкуркулені господарі будинку виколисували своїх дітей. Бідолаха не зміг витримати тортури голоду й покінчив життя самогубством. В мене також була спроба саме так припинити свої нестерпні муки. Навіть зіп'явся на стілець і приміряв на ший зашморг. Залишилось лише відштовхнути стілець. Але жадаба життя й віра в те, що незабаром стане краще, перемогли. Після випадку з Тимошем, світлої пам'яті вчитель Володимир Головченко, забрав мене у свою сім'ю, де було троє дітей. Його дружина Ольга Дорофіївна стала для мене другою матір'ю. Таким чином завдяки цим прекрасним і добрим людям я вижив, за що їм вдячний до останку днів своїх...

Забігаючи вперед, скажу, що у 1945 р. Володимира Івановича безпідставно заарештували й заслали до північних таборів. Після смерті Сталіна, у 1955 р. Головченко був повністю реабілітований і повернувся до сім'ї.

Ласчаста нечуваного голоду, мабуть, стурбували радянський уряд. Хто ж оброблятиме землю й збере врожай, якщо вимруть усі селяни? Навесні 1933 р. Уманський район відвідав голова Раднаркому УСРР Чубар. Побував він і в Рижавці. Незабаром у колгосп завезли пшоно й у величезних котлах почали варити куліш, який тричі на день давали голодним. Хоча цьому кулішу було далеко до козацького чи степового, однак сотням людей він урятував життя.

У 1932-1933 рр. загинула найпрацьовитіша, найчесніша частина жителів села, сіль нашої хліборобської землі. Багато родин назавжди відійшло в небуття, а з деяких, як з моєї, залишилися одиниці. Ось коли нашому селу, усьому селянському господарству було завдано нищівного удару, від якого воно не оговталось й досі.

Руйнацією храмів, примусовою колективізацією, голодомором 1932-1933 рр., масовими репресіями, депортацією й русифікацією було підібрано генофонд нашого народу; завдано нищівного удару основі менталітету української нації – її селу. Адже наше селянство одвічно відзначалось любов'ю до землі, працьовитістю, повагою до інших народів, шануванням старших і високою духовністю. Мабуть, у ті страшні часи було втрачено частину цих національних чеснот, а замість них виникло масове пияцтво й неробство, зневага до праці хлібороба, нечувана злочинність, задрість та інші пороки, які раковою пухлиною вразили наше суспільство.

Так нищилась і вмирала Рижавка, як і тисячі інших сіл України.

Д. Каленик

Золоті ворота. – Видання товариства зв'язків з українцями за межами України. – 1933. – 4. – С. 101-104.

№79

Із спогадів про голод 1932-1933 рр. колишнього жителя с. Нечаївка Шполянського району Ф.П. Смагленка

8 квітня 1994 р.

...З січня 1932 р. вже було багато голодних людей. Селяни почали тікати в Росію та Білорусію, та це було майже неможливо. На залізничних станціях скупчувались натовпи людей, але за розпорядженням уряду квитків не продавали,

в поїзди нікого не впускали. Від голоду люди пухли, ледь пересувались, ледь ворушилися. Пам'ятаю, як моя баба Марія рвала і їла шпориш. Звичайно, невдовзі вона померла. З голоду померли мої дядьки Іван, Грицько, Федот. Пухлими були мої батько, мати, три брати. Жодної надії на виживання не було.

На початку травня 1932 р. батьки зібрали мене в дорогу. Батько сказав: “Їдь в Росію, може, хоч ти виживеш”. До каси на залізничній станції в черзі стояли сотні пасажирів. Міліціонер звелів продати квиток тільки мені, оскільки я мав довідку про відрядження. У вагоні сиділо всього два пасажиря. З великими пригодами через два дні дістався я до Москви. Недалеко від Київського вокзалу на ринку купив я батон і жадібно почав його їсти, міцно тримаючи його в дрижачих руках. Якійсь хлопці покепкували наді мною: “Держи крепче, а то утащут”. Потім зайшов до їдальні і здивувався, що там можна вільно пообідати. Я подумав: “У Москві вже справжній соціалізм. Коли ж він буде на Україні?”

Недалеко від Кремля (на шпилях башт ще блищали золоті орли) над будинком я побачив величезні букви “Експортхлеб” і згадав своє безхлібне голодне село.

Попрацювавши кілька місяців на будівництві хімкомбінату у Бобриках (потім Сталіногорськ, тепер Новомосковськ) Тульської області, в кінці серпня я повернувся в село, бо батько написав, що голод пережили і можна працювати вдома. А живими батьки й брати залишились завдяки тому, що брати знаходили в скиртах соломи заготовлене мишами зерно, мололи його на жорнах. Крім того, з колгоспу повернули корову, і появилось молоко. Всі селяни з трави пекли оладки, які називали чибриками.

Люди сподівались, що голод позаду. Але весь хліб знову забрала держава. Колгоспного не вистачило, доводили план до кожного двору. Шукали хліб по дворах уповноважені й сільські активісти (в тому числі й я, як секретар сільської ради і комсомолец, а було мені 18 років) з винятковою заповзятістю, хоча знали, що хліба у селян немає. Шукали хліб щодня протягом осені, зими і весни. Селяни дивилися на нас з ненавистю і презирством. Пам'ятаю, зайшли до одної вдови (чоловіка вже поховали) по хліб, а вона (одні кістки) лежить, голову не може повернути, слова не в змозі вимовити, майже нежива. Іншого колгоспника застали, коли він варив жаб. В одній хаті побачили хлопчика років трьох з кусочком сирії конячої печінки в зубах. (Дохлих коней вивозили за село і їх там голодні люди розрізали на частини і тягли по домівках).

Восьмирічний хлопчик, уже сирота, їв свою меншу сестричку, а за це посадили до тюрми сусіда, який ніби цього хлопчика надунав до такого вчинку. Звичайно, в тюрмі він скоро помер. Колгоспник Довбиш під час сівби наївся проса і малясу, який на плантаціях ставили в коритцях для лову бурякового довгоносика, напився води і скоро помер від розриву шлунка. Помирали люди всюди: в хатах, на вулицях, у дворах, на дорогах, в степу.

Одного разу представник з району наказав мені, як секретарю сільради, негайно закопати труп, який він бачив на полі за селом. Не легко було знайти людину, яка в стані була б закопати покійника. На другий день представник учинив мені рознос за невиконання його розпорядження. Виявилось, що посланий мною селянин по дорозі на поле натрапив на іншого покійника і закопав його. На дорозі від села до райцентру кожен раз лежало кілька трупів.

Викопати яму на цвинтарі було великою проблемою, бо фізично здатних до такої роботи людей було дуже мало. Залишати викопану яму не можна було, бо її часто займали інші. Реєструвати смерть близьких до сільради майже ніхто не приходив, а часто й не було кому приходити. Доводилось записувати на основі повідомлень сусідів чи інших людей. Бувало й так, що людину я записував до книги реєстрації смертей, а вона ще була живою, а то й взагалі вижила.

До речі, про книгу реєстрації смертей. Вона дуже швидко кінчилась і довелось просто вести список покійників. У графі “причина смерті” я писав: “з голоду”. Коли я сказав про це начальнику міліції, він відповів: “Так і пиши”. Десь у квітні 1933 р. була одержана з району цілком таємна інструкція, яку після прочитання, без права робити нотатки, було повернуто до спецвідділу райвиконкому. У ній писалось про те, яким чином поступово рятувати людей від голодної смерті (в перший день давати лише манний суп, другого дня манну кашу і т.ін.).

Запам’ятався такий епізод. На запитання одного вже опухлого колгоспника: “Чому держава не рятує людей від голодної смерті?” директор МТС Бова відповів: “Все слабе мусить загинути”. Від голоду страждали і тварини. Охлялих коней і корів тримали у вертикальному положенні прив’язаними вірвочками до стелі. Шури гризли лежачих і ще живих свиней, а вони не мали сили їх відігнати, бо вже не рухались.

Вимога партії “Перший хліб державі” виконувалась суворо. Коли вже дозрів урожай, голова колгоспу не мав права дати хліба голодним колгоспникам, поки не буде виконаний план хлібоздачі. За кілька зірваних колосків колгоспника негайно судили. Працівник редакції і райгазети за те, що допустив вихід газети, у якій у заклик “Жодного центнера хліба приватникові (ЦК ВКП) не було дужок, зазнав суворої кари. Під час жнив жатка наїхала на останки людини. Одна жінка узнала на кістяку одягу своєї сестри, яка в свій час не повернулась додому.

Раніш, до колективізації і голоду, за традицією у різних частинах села **вечорами** збиралась молодь, співали пісень, танцювали. А в 1932 р. село ніби онімело, стало пустою. За два роки не відбулось жодного весілля, не народилась ні одна дитина. Замовкли дзвони, бо їх зняли, церкву спустошено, перетворено на склад.

Восени 1933 р. було влаштовано свято врожаю з спільним обідом. Люди випили, і хтось хотів почати пісню. Але не співалось. Всі люди почали плакати, згадувати всіх померлих і свої нелюдські муки. Свято перетворилось у поминки, у жалобу.

У селі з 1500 жителів, від голоду тоді померло більше 600 осіб. В час війни загинуло 106 чоловіків. І так було по всій тодішній Україні.

Федір Смагленко, ветеран війни і праці [підпис]
270100, м. Одеса-100, вул. Радянської Армії, 24, кв. 2, тел. 25-45-28
Смагленко Федір Павлович
08.04.94

*Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 19, арк. 7-10.
Оригінал.*

№ 80

Спогади про голод 1932-1933 рр. жительки с. Розсохуватка Катерінопільського району М. Ю. Пономаренко

23 червня 1994 р.

Марія Юхимівна Пономаренко, 1917 року народження, жителька с. Розсохуватка.

То був жахливий час, люди пухли з голоду. В кого було щось з одягу та посуду, все міняли на продукти. Ходили збирали мерзлі буряки, моркву, картоплю на полі. Ловили ворон і горобців по селі і їли. Зимом не було котів і собак в селі, ніхто не признався, що їв їх, але вони зникли з села. Саме тяжко було тим сім’ям, де були малі діти. Люди вмирали прямо на вулицях і їх спеціальні люди збирали і відвозили на цвинтар. Багато з людей так і не знають, де поховані їх рідні, які загинули в роки голодомору 1933 р. Спаслися ті сім’ї, де була корова, або коза, якась курка.

У нас була корова і ми спаслися.

Ті люди, що помирали, вони вже не розкажуть, як страждали, як помирали.

Пам'ятаю, як раннею весною збирали минулорічне насіння дикою ячменя, терли його і варили затирушку.

23.06.94 [підпис]

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 14, арк. 7. Оригінал. Рукопис.

№ 81

Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с. Житники Жашківського району Г.С. Волохотюка

1995 р.

В період голодомору в с. Житники померло 980 чоловік.

На той час сім'ї були великими, в них нараховувалось по 5-10 чоловік.

Більшість сімей вимирало повністю.

В с. Житники був спеціально виділений гужовий транспорт і два чоловіки, які щоденно вивозили людей на кладовище.

На кладовищі було викопано дві ями типу кагата, до яких звозили мертвих людей, скидали їх туди. Люди падали прямо на дорозі, від голоду були пухлі і ледь могли пересуватись.

Яма не закривалась, поки не була заповнена трупами. Таких ям на сільському кладовищі дві, розмірами 5 x 4.

Людям, котрі вивозили трупи на кладовище, виділялись харчі на прожиття.

Волохатюк Г.С. [підпис]

1995 р.

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 11, арк. 17. Оригінал. Рукопис.

№ 82

Спогади про голод 1932-1933 рр. жительки с. Степанці Канівського району В.М. Грозовської

22 травня 1997 р.

В голодовку 1932-1933 рр. я, Грозовська (Мозгова) Віра Марківна, проживала у с. Степанці Канівського району, училась у середній школі.

В 1932 р. був неурожай. Майже все зібране з колгоспу вивезли на заготовки, людям видали мало на трудовні, все поїли ще восени. Найбільш тяжкий період був лютий-травень 1933 р. Люди вимирали цілими сім'ями, найбільш страждали й пухли діти.

В 1933 р. урожай був непоганий, але настільки багато людей вимерло, що практично збирати врожай не було кому.

Представники місцевих органів влади також разом з усіма були жертвами голоду, а ніякої допомоги з боку вищестоящих органів влади не спостерігалось, людей покинули помирати на призволяще. Померлих від голоду вивозили на кладовище с. Степанці, там ховали у спільній могилі, але уже з часом ці могили зрівнялись, тепер немає навіть і гробиків.

В сім'ї у нас було шість дітей, мати була дуже хвора, батько в той період працював в Миронівській селекційній станції кучером у директора. Отримував пайок, через те у ці роки сім'я повністю вижила. Врятувало й те, що був огород і

тримали корову. Із сусідів дуже багато людей померло. Багатьох забула уже, як звати. Із сім'ї Шульги Пріськи залишилась живою одна дочка, яка пішла робити на ферму, а 3 інших дітей і сама мати померли. В сім'ї Кирилюка Трохима померло 4 дітей і він сам також.

Перші люди почали помирати в лютому 1933 р. Найпершими помирали ті, які не мали огородів. Найбільш страждали колгоспники, тому що їм видали дуже мало зерна на трудовні, а пайка вони не отримували. Діти, які могли рухатись, ходили в школу, там їм варили капустак, і давали чай із цукрових буряків. Діти ходили в школу, щоб поїсти, а тих, що геть обезсиліли, водили сильніші діти. З кожним днем таких дітей ставало все менше і менше. Люди їли лушпиння з картоплі, з полови пекли коржі.

Навесні голодні люди розривали кагати з буряками, які були залишені на висадки, їли сирим той буряк. Коли почалась весна, їли акацію (цвіт), кропиву, шавель, листя липи – словом усе, що можна було їсти. Дуже багатьох людей врятували од смерті ракушки. Хто ще хоч трішки мав сили, збирали ще на провесні, як тільки скресла крига, в холодній воді ракушки, обшпарювали їх окропом, розкривали і їли.

Коли на полі почало колоситись жито, діти розминали ті колосочки і їли. Хто з людей залишився живий до літа, той вже був врятований. На мою думку, голод на Україні був все ж не через неурожай, це була запланована акція з боку вищого керівництва.

В. Грозовська [підпис]
22 травня 1997 р.

*Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 13, арк. 1-2 зв.
Оригінал. Рукопис.*

Коли б я був скульптором, то пам'ятника жертвам голодомору 1933-го спорудив такий: до залитого сонцем колосся тягнуться тисячі рук, а Сталін нещадно косить ті руки...

*(Із спогадів про голод 1932 – 1933 рр.
жителя с.Гута-Селищанська
Корсунь-Шевченківського району
Павленка П.Л.)*

**ПУБЛІКАЦІ
У ГАЗЕТАХ
ПРО ГОЛОД
1932-1933 РОКІВ**

*Голод це не тільки смерть, а й горе
всього народу. Бережім землю яка ро-
дить хліб. Ми його їмо і молимо Бога
щоб був Мир для людей.*

*(Із спогадів про голод
1932 – 1933 рр.
жителя с.Коржовий Кут
Уманського району С.Сопіка)*

Свята поминальна пора Зі спогадів старожилів с. Плешканів Золотоніського району

Плешкані – село як село, яких багато. Десь за 400 дворів, 727 жителів. Таку ж саму цифру – 727 тут називають з іншого приводу – стільки сільчан викосив голодний 33-й, а до голодовки розповідають, проживало в селі більше 2 тис. жителів. У Велику Вітчизняну на фронті з Плешканів загинуло 116, розстріляно фашистами 12. Раніше ці цифри не співставлялися – лежала на цьому печаті крамоли... Сьогодні село обертається до своєї пам'яті. Давайте доторкнемось й ми, поки вона ще жива.

Сушина Іван Пилипович:

– Що міг я запам'ятати, коли в голодовку мені було 7 років?

Послухайте та й самі посудіть. Наш куток Брід не хотів вступити до колгоспу – спробували хліба колективізації ще в комуні. І заявили сюди активісти. Чую, кричать на дворі: "Ганьба, ганьба!" Прохуюю шпарку у замерзлому вікні – мати несе двох дівчаток, а хлопчик біжить слідом – це Карпенка Пилипа діти. Їх розкуркулили, а дітей повикидали прямо на сніг, і не тільки їх, а ще багато сімей. Аж поки за селом не встановили вигнанці сяких-таких шалашів, щоб дозимувати (це місце досі в селі називають Куркульський яр), доти жили в нас ті прийомні діти.

А від загибелі в голодовку нашу немалу сім'ю врятувало те, що батько і мати працювали і їм пайок давали, а мене пристроїли в яслі. Як не голодно там було – їли суп з калачиків і гички, соєвий корж і баланду з макухи – але я жив. Пам'ятаю, як привезли в яслі Койкових опухлих дітей. Сипнули їм в миски баланди. Вимели вони її за якусь мить, а потім ще довго, як очманілі, махали ложками у пусті миски.

А ще пам'ятаю крик у переджнив'я. Тоді наливався в полі хліб. Як стемніє, люди тяглися в поле, щоб угамувати голод. Після недозрілого хліба мучалися спрагою і вгамовували її з криниці Демида Карпенка, що жив край села, там і вмирили, жахаючи село нелюдським криком.

А скількох відвіз у спільну могилу Іван Мусійович Грязіон? Не тільки мертвих, а ще й таких, що просили хліба. Троє вигреблися прямо на цвинтарі: один німий – в Москві живе, а двоє в Балагоє – після війни приїжджали в село.

Мисан Одарка Семенівна:

– На нашу корову напасть напала: двічі приходили її забирати, то батько й рішили, що молока з неї не пити – проміняли за два пуда зерна. Хліб розійшовся скоро і прийшла нас косити смерть на провесні. Спершу батька втягла, потім сестер – Федору, Ганну, Гапку з їх малими дітьми (чоловіки їхні на заробіткі подалися та так і не повернулися додому), братів Павла і Сергія.

– Одна ти, недоїдок, і зостанешся, – так казала на мене, найменшу, вмираючи, мати і давала котячу кульшину – весь запас провіанту у нашій хаті.

В наступний раз Сич (так по вуличному називали їздового І.М. Грязіона, який відвозив на цвинтар померлих і цим заробляв собі на прожиття) мав приїхати

вже за мною, і я замкнулася в хаті. Вирішила, живою не здамся. Та, видно, вік мені судився: із нашої великої родини, з 14 чоловік, в живих залишилась тільки я та племінниця Уляна, яку взяла в яслі.

Але навіть в такий судний час світ був не без добрих людей. Сусідка Пузь внесла склянку молока, добро материне пам'ятаючи: коли на їхнім дворі поставили мітку, то мати їм сказала і вона корову із повітки забрала до хати, чим і врятувалися.

Та ще Політ Беркут, який мені опухлій носив молоді бурячки – царство йому небесне, загинув у війну біля Дніпра.

Мельник Ганна Лукашівна:

– У нашу сім'ю горе прийшло ще у 32-му, коли тільки заходило на голодовку. Купив батько борошно, а вона з рожками – отруїлися батько, мати і одна сестра, а друга Єлизавета, калікою, без ноги, зосталася – зараз вдвох так і живемо. Лизка в лікарні, а я сама в хаті як палець. Приїхав якийсь чоловік і забрав мене бавити дітей у яслях. За чим ті діти тільки жили. Похльобку з гички та макухи, з калачиків їли. Повстають вранці, а я не знаю, як їх і обмити – всенькі в зелень повроблювані.

Як зайшло у жнива, серед ночі хтось постукав. Я сполошилася. Коли обзивають Ярошенко і Височина, тодішній голова колгоспу і парторгша. Привезли серед ночі затірки дітей підгодувати. Тільки змолотили на свій страх і ризик якийсь сніп ще молодого хліба, бо той ще не визрів. Не одного та затірка порятувала, в тім числі і мене, опухлу від голоду, малолітню няньку. А була ж у селі комора – “глибинка” звалася, із недоторканим запасом хліба, і не було такого наказу, щоб порятувати людей від голоду.

Підем з сестрою душі усопших пом'янути. А скількох і пом'янути нікому. Он у нашого далекого родича 7 душ було, то хоч би одно залишилося, у Федора Солодкого – 5 дітей і загинули всі разом з батьками, у будинку ветеранів Марійка Рева живе – її сім'я теж вимерла.

Авраменко Олександр Васильович:

– Із живих свідків голодовки я в селі найстарший, маю 85 літ. Мені легше було, бо робив у полі і мав пайку соєвого коржа – в село навідувався хлоп'яті своєму вділити. Без мене і матір на цвинтар відвезли, і сестру. Це з погляду сьогодення жорстоко і страшно. А тоді сил не було для плачу і страждань. Нічого не мало ціни, окрім хліба, і ціною був один лиш хліб.

Як не стало пайка, до переданівку, то в полі всяк перебивався, як тільки міг. Я раз було спробував колосків у горщику зварити. Бригадир наш, Пилип Беркут, от вже дурнуватий чоловік був, з тих невловимих, що з щупами ходили попід хати останне в людей вимітати – подбїг, перекинув горщик, кричить: “Ти Сталіна дуриш!”

Як вернувся я з війни і вчився в Гадячі на агронома, сад дома посадив. Сусід застерігав: ти за нього не оплатишся.

– Доки він родитиме, Сталіна вже не буде.

– Схаменись, і хай тебе бог боронить, таке ще перед ким сказати, а я нічого не чув, – і справді не доніс на мене.

Виріс мій сад, я ще й колгоспний посадив. Досі із старістю своєю все з розсадою клопочуся, саджанці вирощую і люди не стороняться мого дому.

Матвійченко Домаха Самсонівна:

– Було нас троє дітей та батько й мати, а зосталась я одна. Батько майстровим чоловіком був, гарно шевцював, а голоду не встерігся. Спершу його не стало,

потім через день і – сестер. Мати таки дотягла до хліба. Але вже не судилося їй його їсти, така було голодом виморена. Забрав її Грязіон у рядні – на грабарці ше люди лежали. Я так її і не провела. І сльози не видушила. Плакала потім, коли страшно було самій у хаті, коли жила у дядька, потім у тітки, та й по цей день не могу виплакати сліз мого сирітського дитинства.

Хіба я одна, що зазнала такого горя? Он родина Пустовітів – одинадцять душ в хаті було, а й однієї не залишилось.

Семенець Ольга Филимонівна:

– Ви ті люди, що про голодовку розпитуєте? Почула – й собі прийшла вилити душу. Сама я родом з сусіднього села Калеників, а плешканівською стала, як заміж сюди вийшла. Нас було семеро дрібних дітей у матері, а батька засудили на десять літ по закону “Про п’ять колосків” – з тюрми він не повернувся. Щоб якось прожити, мати ходила у Великий Хутір сяку-таку одержину на щось з харчів виміняти. В останній раз так і не вернула додому – на півдорозі застала її смерть, поховала у Гельм’язіві у спільній могилі – тепер до верби під селом, де, розповідали люди, вона сконала, ходимо матір поминати. Страшну звістку, що ми сироти, принесла до хати найстарша сестра, а ми до того голодні, що й уваги не звертаємо, жуємо кукурудзу.

Потім померла одна з сестер, і їздовий, щоб зайвий раз не їхати, забрав ще й живенького братика. Було мені тоді 4 роки, та пам’ятаю, як белькотав він, хліба шматочок просив. І нас чекала таж сама дорога, як би не Іван Степанович Скиба, що тоді головував. Скількох він дітей по селу підібрав і в дитбудинок відправив. Мене приніс у рядні, бо інакше не можна було доставити – лопались водянки навіть на п’ятах. То поки й живий був (позаторік його не стало), то все горнулась до нього, як до батька рідного. Побули в дитбудинку, поки голод скінчився, та й вернулись до своєї хати-пустки: все, що могли з неї попромінювали. Як виходила заміж, то одна жінка змилюстивилась:

– Візьми, Олю, сорочку й корсет одягни, це матері твоєї.

Живі сестри, мають хліб і до хліба. Я досі в ланці працюю, одробляю той хліб 33-го, яким порятували мене люди.

Подружжя Олексій Іванович і Віра Григорівна Лукашевичі:

– Обоє ми росли в патронаті, бо сироти. Олексій, поки голоду не було, разом з братом своїм у дядька ріс, а в голодний 33-й рік кому зайві роти потрібні? У дядьковій комуні нас у їдоки не записали, і в своїй, де й покійного батька три десятини, теж не хочуть. Був опух з голоду, вже й кінець близький, та кухарка підтримала. Як очунав трохи, то в район подався, щоб кудись мене на “обеспеченіє” поставили. І голова райвиконкому Пютюник направив в нашу комуну такий папір. Так потрапив я у патронат, який мене від голодної смерті врятував.

Дружина найбільше пам’ятає, як видали по окрайцю хліба. Вона всього не з’їла, а потай під подушку заховала, і вранці не знайшла свого кусня – хтось поцупив. Кричала тоді і плакала так, як за рідною матір’ю не тужила.

– Виросли наші діти, вже й онуків масо, а їм ніколи не розповідала, що пережили ми з батьком. Нехай краще ніхто в своїй долі ніколи не звідає того, що ми зазнали.

Сім сповідей як днів у тижні: який не настане, а всяк спомином дише. А могло б набратися і сімдесят, якби не бракувало газетної площі та було з кремення серце, щоб могло все оте вислухати. Та чи треба оберігати нас, дітей і онуків, від тієї жорстокої правди? Адже стільки років це й без того замовчувалось на рівні державної політики. Як сказав хтось із великих, не повертайтеся на попелище,

бо підніметься вітер, засипле вам попелом очі. Але ж як ми можемо дивитись у день завтрашній, не повернувшись у день минулий?

Голод, безхліб'я і страх. Скільки про нього мовчали, день при дні пам'ятаючи. Мовчали, але це не значить, що не знали “на горі”. Якраз у 1933 р. на I Всесоюзному з'їзді колгоспників Сталін, виступаючи, просто відмахнувся від розмови про трагедію голодомору, назвавши її дитячою іграшкою в порівнянні з тим, що довелось пережити робітникам десять-п'ятнадцять років тому.

Мовчали “низи”, хоч тоді вже знали своїх мучителів. Не заради помсти і злоби маємо знати про лихоліття голодомору. Завважте, скільки людей поіменно називали своїх рятівників, значить, живучіші добро й милосердя.

Буваючи в будинках ветеранів праці не тільки в Плешканах, а й по інших селах, запам'ятала таку деталь: старенькі бабусі сушать сухарі і під подушкою чи в тумбочці складають у вузлик. Що це, стареча дивакуватість? То зашпари 33-го року, які нічим з пам'яті навіть коли хліб і до хліба на столі, не вигнати й не стерти. Мабуть і ми маємо відчувати від них мороз пори поминальної і дня будьного.

В. Гавришкевич, власкор “Черкаської правди”
“Черкаська правда”. – 1990. – 19 квітня.

№ 84

Стаття М. Мазурика у газ. “Трибуна хлібороба” про голод 1932-1933 рр.
в с. Шукайводи Христинівського району

5 січня 1991 р.*

Засвідчую особисто

Давно те було. Багато дещо вже й забулось. Все ж роки страшного тридцять третього не забудуться до смерті. То був рік, коли я, сільський хлопчина, тільки закінчив семирічку. Такі люди тоді вважались вже добре освіченими. Закінчував я її в Христинівці, бо в нашому селі Шукайводі була тільки чотирихрічка. Батько мій працював завідуючим птахофермою, а мама ланковою. Звісно, вона й настояла залишитись після школи працювати і мені в колгоспі. А рік був важкий, їсти не було що, от я й послухався їх. Зразу пішов їздовим.

Була весна 1933-го року. Обов'язком таких, як я, було водить коней у сівалці, скородити ріллю боронами, водити коней у плузі і т. інш. Коні тієї весни були вже виснаженими. Годувати їх не було чим, крім сухої соломи. Багато худоби в ту весну загинуло від голоду. Коней на роботу ми вигонили табунами, а там запрягали в борони по кілька пар. Пройдеш, було, в гони кілька разів і перепрягаш. А яка вже більше не підводилась, гинула, ту відправляли на птахоферму курям. Там завідуючий птахофермою здирив з неї шкіру. Та вже ж м'ясо дохлятини птиці не попадало. Його зразу ж розбирали голодні люди. Дивитися було страшно, що робилось тоді в дворі птахоферми. Одні, підхопивши “поживу”, спішили додому, а інші не витримували і зразу тут їли сиру конятину.

Батько й сам не раз приносив додому цього м'яса, щоб врятувати нас малих (а нас було четверо) від голодної смерті. Була тоді в нашому колгоспі і своя їдальня, в якій варили засолену воду з крупів посльоду, так званий куліш. Хліба видавали працюючим по 100 грамів на день і то не кожного дня. Отримані порції кулішу, хліба ми тут не їли. Я все це збирив у глечик і ніс додому, щоб з'їсти все разом з сім'єю ввечері, коли батько повернувся з роботи. Доповненням до цієї страви

*Дата опублікування

були “пампушки” з мерзлої картоплі і буряків, які збирали наші найменші члени сім’ї в полі, мабуть, тому ми всі шестеро членів сім’ї і вижили в той голодний 33-й рік, що так дружно дбали одне за одного, ділячись останньою крихтою здобутого і принесеного додому продукту.

А коли закінчилась весняна сівба, мене, як хлопчину вже грамотного, забрали на роботу в контору колгоспу помічником табельника. Тепер я вже був ближчий до керівництва колгоспу. Більше міг бачити і чути про те, що робилося у сільських “верхах». Контора колгоспу знаходилась у селянській хаті, в одній половині працювала бухгалтерія, а в другій був кабінет голови колгоспу, де щовечора віддавались ним наряди на наступний робочий день. Я майже щовечора вмощувався позаду в кутку і слухав усе, про що тут ішла мова. А була вона сумною і гіркою. Свій наряд бригадира голова починав із того, скільки підвід виділити кожній бригаді для підбирання померлих людей і вивезення їх на кладовище (цвинтар), скільки дужчих людей послати з лопатами копати для них ями. Ховали померлих без всяких почестей. Просто вивозили до ями, кидали у неї трупи і загортали землею. Ми, підлітки, часто бігали туди дивитися, кого ж це вже серед нас не стало. Тепер, коли згадую бачене у своїй юності, то не хочеться не лише йому вірити, а старатися викинути те з голови, щоб забути його назавжди, але цього зробити не можу. І не можу лише тому, що пам’ять про нього не дозволить більше ніколи і нікому його повторення. Коли вже зайшла про це мова, то не можу не згадувати і такий гіркий випадок із свого далекого минулого, баченого в рідному селі. В нашому селі в тому році трапилося кілька випадків людодівства. Дозволю собі про один з них коротко розповісти.

Одного дня нас, кількох комсомольців, покликали вранці до сільської ради. Там сказали, що йдемо в одну хату, де є підозра на вчинений злочин, зв’язаний з людодівством. Коли ми прийшли в цю оселю, то застали двох молодих господарів, які зустріли нас перелякано.

– Де мати? – запитав голова сільської ради.

– Не знаємо. Її немає вдома вже кілька днів, – відповів син.

– Тоді шукаємо! – запропонував голова. Він показав на піч. – А загляньте-но в баняки, що в печі!

Один з присутніх відкрив піч, взяв рогачі і витягнув з неї баняка. По хаті понеслось запахом вареного. Відкрив баняк і всі ахнули. Там було людське м’ясо. Молодий господар сказав, що те м’ясо померлої людини, але пошуки продовжувались. Раптом хтось скрикнув:

– Люди, гляньте! – і показав голе, застелене рядниною ліжко.

Я, побачивши людську голову, злякано відвернувся, і лише тоді, коли вийшли на вулицю, я побачив в руках молодого виснаженого голодом господаря людську голову з довгими темними жіночими кісьми.

– Тримай вище, людодіе, хай бачить все село, де твоя мати! – кричав чийсь голос.

– Зробити і йому таке! – підтримував інший.

Поруч йшла з опухлим від голоду обличчям його дружина. Направлялись до центру села. А коли підійшли до сільської ради, голова запропонував:

– Всі на цвинтар! Похоронемо.

Людська процесія рушила в напрямку кладовища. Після похоронів сина і невістку відправили в районну міліцію, звідти вони більше в село не повернулися, як і інші, хто таке допустив.

Наведу ще один приклад. Одного разу я почув від бухгалтера колгоспу Руденка Івана, що з колгоспу зараз вивезуть все зерно під метілку, навіть послід. Такий наказ з району. Цього ж дня я бачив, як підводи везли до райцентру це зерно. А

другого дня в сусідньому с. Вікторівці відбулося виїзне засідання суду над головою колгоспу, який “саботував” вивіз хліба. Був на ньому і наш голова Кабанов. Ввечері після суду, повернувшись додому, він пішов до свого кабінету і повісився. Але в той час, коли зашморгнувся, зайшов кучер (іздовий) і врятував життя повішеному. Але цим не закінчилося. Десь через день однієї ночі Кабанов із сім’єю вибрався із села невідомо в якому напрямку. Більше про нього в селі не було ніякої чутки.

Багато забрав голодний 1933 рік людей з мого рідного села. Пам’ятаю своїх сусідів Поведенків. Їх сім’я складалася з десяти чоловік, і всі вони по черзі вимерли з голоду протягом кількох місяців того року. Від того часу відділяє нас уже більше півстоліття. Всі минулі роки носили ми цю гірку правду лише у своїй пам’яті, боячись будь-де хоч слово сказати про неї. Ще й зараз ця боязнь не пройшла у мого покоління. А чому? Та тому, що за таку, як ця правда, людей “ворогами” народу робили. А кому це треба? Хто рішиться на таке звинувачення?

Ми, представники старшого покоління, повинні дбати про те, щоб для наших наступних поколінь ніколи не повторилося те страхиття несправедливості, яке довелося пережити сотням тисяч чесних, безневинних людей нашого покоління, будучи відданими патріотами своєї рідної Вітчизни.

М. Мазурик, учасник війни, ветеран праці

“Трибуна хлібороба”. – 1991. – 5 січня.

№ 85

Стаття О. Шатайла у газ. “Світовид” про голод 1932-1933 рр. на Черкащині грудень 1992 р.*

Неспростовні факти

Голод 1932-1933 років. Ті, хто хоче реабілітувати той злочин, кажуть, що не було прямої вказівки нищити українців, а тому партія не винна в голодоморі. Але факти – річ переконлива, вони свідчать, що вже весною 1932 р. зареєстровані випадки голодної смерті і людоїдства. Такі випадки зареєстровані в с. Тарасівка Звенигородського району, в селах Уманщини. Серед районів, які потребували продовольчої допомоги, в першу чергу на весні 1932 р. був і Тальнівський. Це нині стало відомо із розсекречених документів та спогадів учасників тих страшних подій.

Голод був забороненою темою. Хто порушував її, відразу ставав ворогом. Обминали її і офіційні особи радянської України. Натомість Еміграційний Уряд Української Народної Республіки не раз звертався до керівників різних країн, до Асамблеї Ліги Націй, щоб ті привернули увагу до трагедії України. Закордон, на жаль, не почув стогону українців.

Американець А. Тавтул 1935 р. навів цифру жертв голодомору – 9 млн. Вона близька до істинної. Точно можна буде назвати після ретельного перепису. А куди зарахувати тих діток, які не побачили світу.

Олег Шатайло, науковий співробітник музею

“Світовид”. – 1992. – грудень.

*Дата опублікування

**Стаття І. Лагодзі у газ. “Світовид” про смертність в с. Павлівка-І
Тальнівського району в 1933 р.**

грудень 1992 р.*

Вимирало село

Взимку 1933 р. масово почали вимирати люди в Павлівці-І. Так на вулиці Сисихівці померли майже всі: 23 дорослих і 40 дітей. З часом хати повалилися, землю розорали. Залишилася тільки одна хата, де живе Юлія Довгань.

На вулиці Ярофея Довжука померло найбільш – 72 душі, з них 51 дитина віком до 16 років. Тридцять чотири особи померло на кутках Гончарівка, Статівка, Зурківка. На найбільшій вулиці Колгоспній – 41 душа. Тут жив голова колгоспу “Серп” П. Кіт. На полі людям варили куліш, болтушку і вони брали з собою дітей. Ті допомагали в роботі і їм попадала якась ложка харчу.

Четверо дітей померло у Василя Маліхатки, але їх не похоронили. Батьки обрізували з них м’ясо і цим хотіли врятуватися. Але не допомогло. Батько теж помер. У Антона і Валюньки Нігуренків було четверо дітей. Як не стало що їсти, Валюнька двох меншеньких кволіх вкинула в забур’янену яму. Сусідка Олександра Коломієць почула стогін і побачила дітей. Занесла їх назад до Валюньки, а та вилаяла її. Мовляв, я й цих не маю чим годувати. Діти таки померли. Валюнька ж усе життя не говорила до Олександрі.

Дунька Сидора Мироновича послала свого єдиного сина до бабусі в с. Криві Коліна. Коли ж сама пішла, то там його не було. Люди підказали, що хлопця забрала баба-людюїдка. Взяли із сільради понятих і пішли до неї з обшуком. У комині виявили аж шість скелетів дітей. Там вона їх коптила і їла.

Голод заставляв людей і красти. Андрій Зграцький, 17 років, заліз в город до Антона Бідака і почав вигрібати шойно посажену картоплю. Господар спіймав його і відрізав язика. Обкровавлений добрався він додому і помер. Похоронили його на городі. Невдовзі помер і батько Лукаш.

Злочинна система породила голод, а від нього настало не тільки поголовне вмирання, а й такі злочини, які у звичайному житті немислимі.

Іван Лагодзя, краєзнавець.

“Світовид”. – 1992. – грудень.

**Стаття у газ. “Світовид” про кількість померлих від голоду
1932-1933 рр. в Тальнівському районі**

вересень 1993 р.**

Умертвлені голодом

За 70 років радянської влади в трьох голодах, організованих більшовиками, умертвлено синів і дочок України:

1921-1923 рр. – близько 1 млн. 700 тис.,

1932-1933 рр. – 8-10 млн. (за деякими даними 11-13 млн.),

1946-1947 рр. – 2 млн.

*Дата опублікування

**Дата опублікування

Подаємо число померлих жителів району по селах:

Заліське – 1100

Гордашівка – 906

Мошурів – 782

Лісове – 639

Вишнопіль – 599

Колодисте – 432

Легедзине – 423

Павлівка-I – 420

Онопріївка – 391

Тальянки – 373

Криві Коліна – 304

Корсунка – 280

Кобринове – 235

Соколівочка – 232

Лащова – 221

Білашки – 178

Лоташова – 160

Зеленьків – 158

Папужинці – 149

Глибочок – 128

Романівка – 110

Поташ – 88

Веселий Кут – 72

Майданецьке – 62

Червоне – 43

Шаулиха – 40

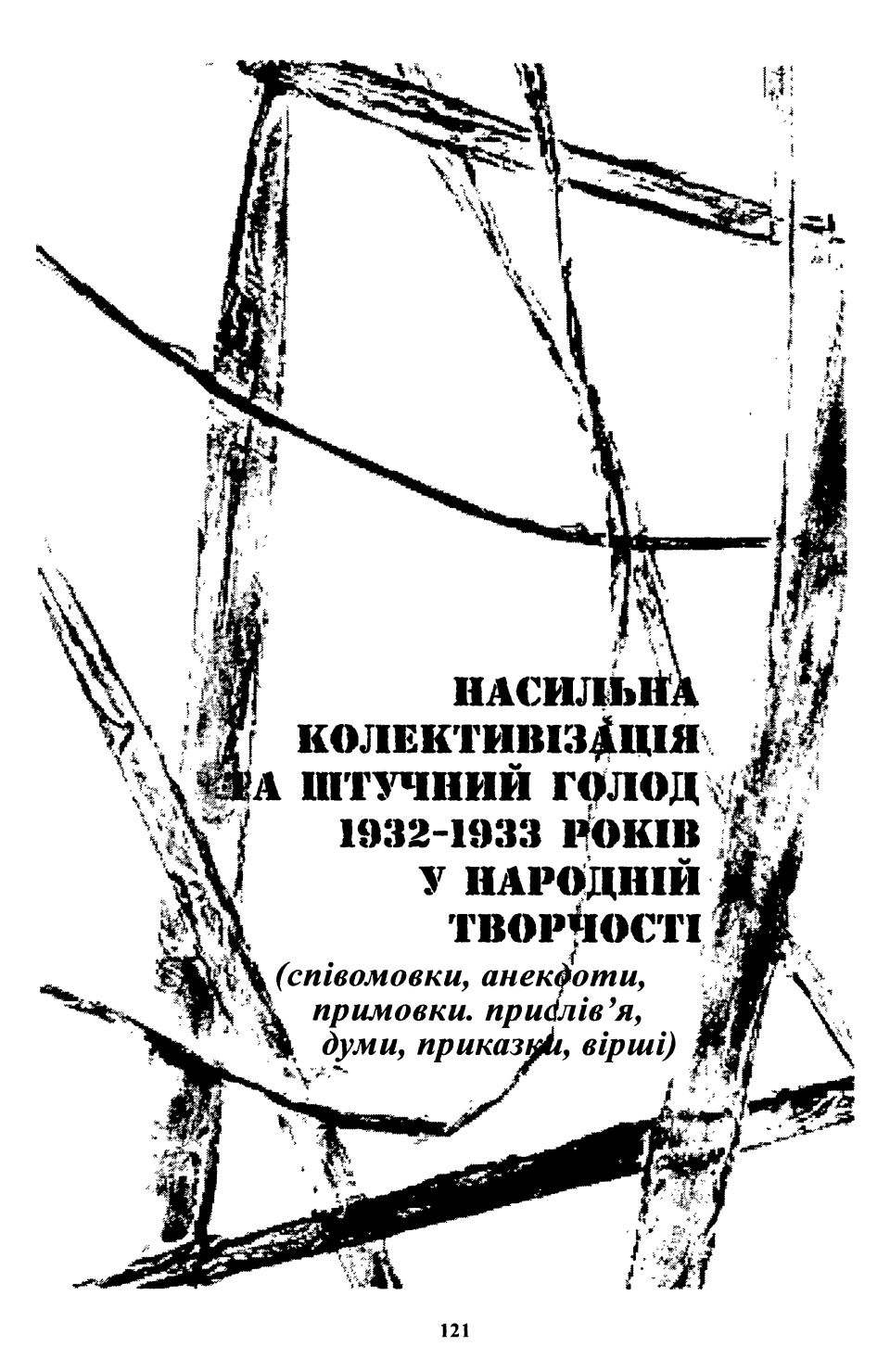
Довгеньке – 40

Гуляйка – 29

Всього за списками померло 8584 жителів у 28 селах. Тут невраховані померлі у Тальному. Однак, цифра ця не точна, оскільки дані збиралися ще у 1989 р. і не всі до цієї справи підійшли відповідально. Так, у Заліському спочатку значилося 778 померлих. Завдяки пошуковій праці члена районної організації Асоціації дослідників “Голод-геноцид – 1933” Василя Лагодзі список доповнено ще 322 особами. Активно працював член Асоціації Іван Лагодзя. З Павлівки-I спершу подали списки всього на 20 осіб. Сам же Іван Єлисейович записав на сусідніх із ним кутках 141 померлого.

На 536 душ доповнилися списки в Мошурові, на 36 в Білашках, на 22 в Довгенькому. Кількість померлих ще буде доповнюватися. Враховуючи це, можемо певно сказати, що під час організованого нищення більшовицьким режимом українського народу в Тальнівському районі виморено голодом більше, ніж 10 тис. людей.

“Світovid”. – 1993. – вересень.

**НАСИЛЬНА
КОЛЕКТИВІЗАЦІЯ
ТА ШТУЧНИЙ ГОЛОД
1932-1933 РОКІВ
У НАРОДНІЙ
ТВОРЧОСТІ**

*(співомовки, анекдоти,
примовки, прислів'я,
думи, приказки, вірші)*

Без пострілу впали

*Щоб не було куркурлів,
Не було багатих,
Така була постанова
Все в селян забрати.
Діти плачуть коло воза,
Нащо ж забирати,
А що ж тепер наша мама
Нам буде варити
– Ви ще мало наховали –
Обізвавсь вусатий,
– Ось це зараз завезем –
Знов будем шукати...*

*П.Т.Покотило,
свідок голодомору
1932 – 1933 рр.
на Черкащині*

Співомовки

– Куди йдеш, куди йдеш,
Куди шкандибаш?
– У райком за пайком,
Хіба ти не знаєш.

* * *

Батько в СОЗі, мати в СОЗі,
Діти ходять по дорозі,
З черепочка воду п'ють
Молоточком вошей б'ють.

Устань, Ленін, подивися,
До чого ми дожилися;
Ловим миші та товчем,
Лемішаники печем.

* * *

Анекдот

Калінін жалівся своєму приятелю, що в його шафі завелися миші і переточують все, що попало на січку, навіть важні державні документи. Уже й отруту клав всяку, нічого не помагає.

– І чого ти такий тупоголовий? – дивується приятель. – Напиши на дверях шафи “Колгосп імені Сталіна”, то половина мишей зразу втече, а решта здохне з голоду.

* * *

Примовки

Нехай кишки воркотять –
Вони їсти хочуть.
Чого очки не сплять –
Вони ж їсти не хочуть?

* * *

Прислів'я

У колгоспі добре жить:
Один робить – сім лежить.

В тридцять третьому году
Люди мерли на ходу.

Кулак у нас той,
Хто на кулаку спить.

Совецька власть – як порваний мішок: скільки не сип, все одно не насиплеш.

* * *

Дума

Послухайте, добрі люди,
Від краю до краю,

Як жилося і живеться,
Про все вам згадаю.
Як люди колись жили,
Мед-вино кружляли,
Та на зібрання ходили,
В долоні плескали.

Все плескали у долоні:
– Ми діждались-таки волі
А то було горе нам,
Що робили ми панам.

Так робили ми панам,
Що ніколи сісти,
А тепер собі ми робим,
Що нічого їсти.

Гей, гей! Що нічого їсти...

Ну, вже в тридцять другім році,
Як його діждали,
Знайшли люди дуже гарну
Справу з гарбузами.

Качанами, гарбузами
Перезимували,
Тридцять третього весни
Все-таки діждали.

В тридцять третьому году
Їли люди лободу,
Пухли люди із голоду –
Помиралі на ходу.

Отощали усі люди.
Падали, як мухи,
Кропивою-лободою
Не наповниш брюха...

Гей, гей! Не наповниш брюха...

Хліб качали-вимітали –
Весь народ сумує,
А великий голова
Мовби і не чує.

Він укази іздає
– Продналог давайте,
Де хочете, там беріть,
Хоч з нігтів колупайте.

Відкіль же ми почерпнемо
На ці продналоги,
Хіба вийдем грабувати
При биту дорогу...

Ну, при битій дорозі
Із буксиру люду
Багатенько привчилося
До такого труду...

Гей, гей! – До такого труду...

Як наган узяв у руки,
Тоді він багатий.
Чоловіка оголив,
Та й пішов, проклятий.

А у СОЗі при дорозі
Роздають макуху –
Хочеш жити – йди до СОЗу,
Бо впадеш без духу.

Гей, гей! Бо впадеш без духу.

Пролилися на Україні
Великі сльози,
Як великий голова
Гнав народ у СОЗи.

Отаке-то, добрі люди,
Зчинилося лихо:
Побив голод мужиків –
Сидіть в СОЗі тихо...

Гей, гей! – Сидіть в СОЗі тихо...

Пахаренко В.А., Слово, що здолало смерть. //Родовід. – 1991. – № 1. – С. 25-28.

№ 89

Народ скаже, як зав'яже Пішло за границю

До осені 1932 р. все зерно з колгоспів було забране державою. Зколективізовані люди осталися перед загрозою голодної смерті. До кінця року рятувалися кабаками, буряками.

Дядина, дядина, жито жала,
Дядина, дядина – ще й овес.
Жито й пшеницю взяли за границю,
Ячмінь й кукурудзу – для Радянського Союзу.
А кабак здається – на Україні зостається

* * *

З початку 1930-х влада оголосила злочинцями... коней, бо вони поїдають овес. Їх мають замінити “залізні коні”. А поки що коні тинялися по селах. Ніхто їх не мав права забирати. Інколи на них появлялися записки з віршами.

Жито й пшениця
Пішла за границю.
Ячмінь й кукурудза – для Радянського Союзу.
А я голодний лежу
Й дожидаю фуражу.
А хто цим Союзом керує,
Хай мене під хвіст поцілує.

* * *

Пій воду, їж січку,
І виконуй п'ятирічку.

Записав В. Мицик від уродженця с. Гордашівки Тальнівського району Федора Біленка (м. Тальне, 25.IV.1991 р.)

“Рай” – не рай

Рай, рай, рай, рай*
Обідрав ти наш край,
І бочки, й телички,
І останні сорочки.

* * *

Хто пішов в енкаведе –
До добра не доведе.
Хто пішов у комнезам –
Себе й других наказав.

Сталін грає на гармошці,
Ленін ріже тропака,
І намітив таку книгу:
По п'ять грам на їдока.

Ой дивиться, комісари,
Як танцюють комнезами:
Попадає нога в ногу,
Щоб не було продналогу.

Записав В. Мицик від Дем'яна Косяченка у с. Гнилець Звенигородського району 16.XII.1979 р.

Дали... за хліб

Тато в Сози, мама в Сози,
У нас хата стоїть з лозя,
А на хаті один куль
І всі кричать куркуль.

*Різні районні організації, які здирали податки.

* * *

Питалася баба діда:
– Чи дадуть в колгоспі хліба?
Дадуть хліба, ще й коржа,
Будем їсти без ножа.

* * *

Сидить баба на мосту,
Чухає коросту.
В тридцять третьому году
Не стане колгоспу.

* * *

По тобі Колибабів яр плаче.
(Цвинтар у с. Вишнополі, де хоронили померлих з голоду).

Діти, діти, чим вас заговіти?
Хочеш їсти – берись макогона доїти.

Какіш, какіш, молочай, у мед умочай,
А з меду у вино, щоб солодше було.
(Приказували, викачуючи стебло в долонях, щоб потім з'їсти).

Записала Ярина Мицик у с. Вишнополі Тальнівського району.

Цуцик. Джус. Зубата.

Були у нашому с. Гордашівці такі “активісти”, що і зараз їх забути неможливо. За жменю зерна карали. Це були справжні сільські узаконені розбійники та злодії в особі голови колгоспу Мотрі Пироженко, комсомольського активіста Спотикайла та голови сільради. Це вони проводили політику голоду, нищення життя. Їм односельці і прізвиська влучні дали: Спотикайлові – “Цуцик”, голові – “Джус” (справжнього прізвища не пам'ятаю). Я був ще малим, коли співали ми, бувало, отакої:

Ще не вмерла Україна,
А прийдеться вмерти,
Петро Джус – комуніст
Доведе до смерті.

Мотрі Пироженко дали прізвисько “Зубата”. У цьому якась містика, бо і в с. Лашовій була Параска “Зубата”. Мабуть, ведуть свій відлік вони від Явдохи Зубатихи із “Конотопської відьми”. Гордашівська “відьма” самовпевнено казала голодним, коли ті її хотіли схаменувати:

– А що мені зробіть? Уб'єте коня, другого візьму, уб'єте корову, в мене ще дві буде – а вам тюрма.

Як сьогодні бачу її на коні, в шкірянці, крикливу. Самовпевнена була. Та у війну односельці її і приговорили. Не обманулись люди, давши Спотикайлу прізвисько “Цуцик”, бо у війну комсомолец став поліцаєм.

Федір Біленко, колишній житель с. Гордашівки

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 14, арк. 1-2. Копія.

Голод мучить, а нужда краде

Приказки творяться самі по собі, з того стану і потреби, в яких перебуває людина. Тому-то в них відтворено найсуттєвіше і вони завжди найістинніші. Подаємо ті приказки, що витворено давніше (I). І ті, в яких вчувається відгомін голоду 1933 року (II).

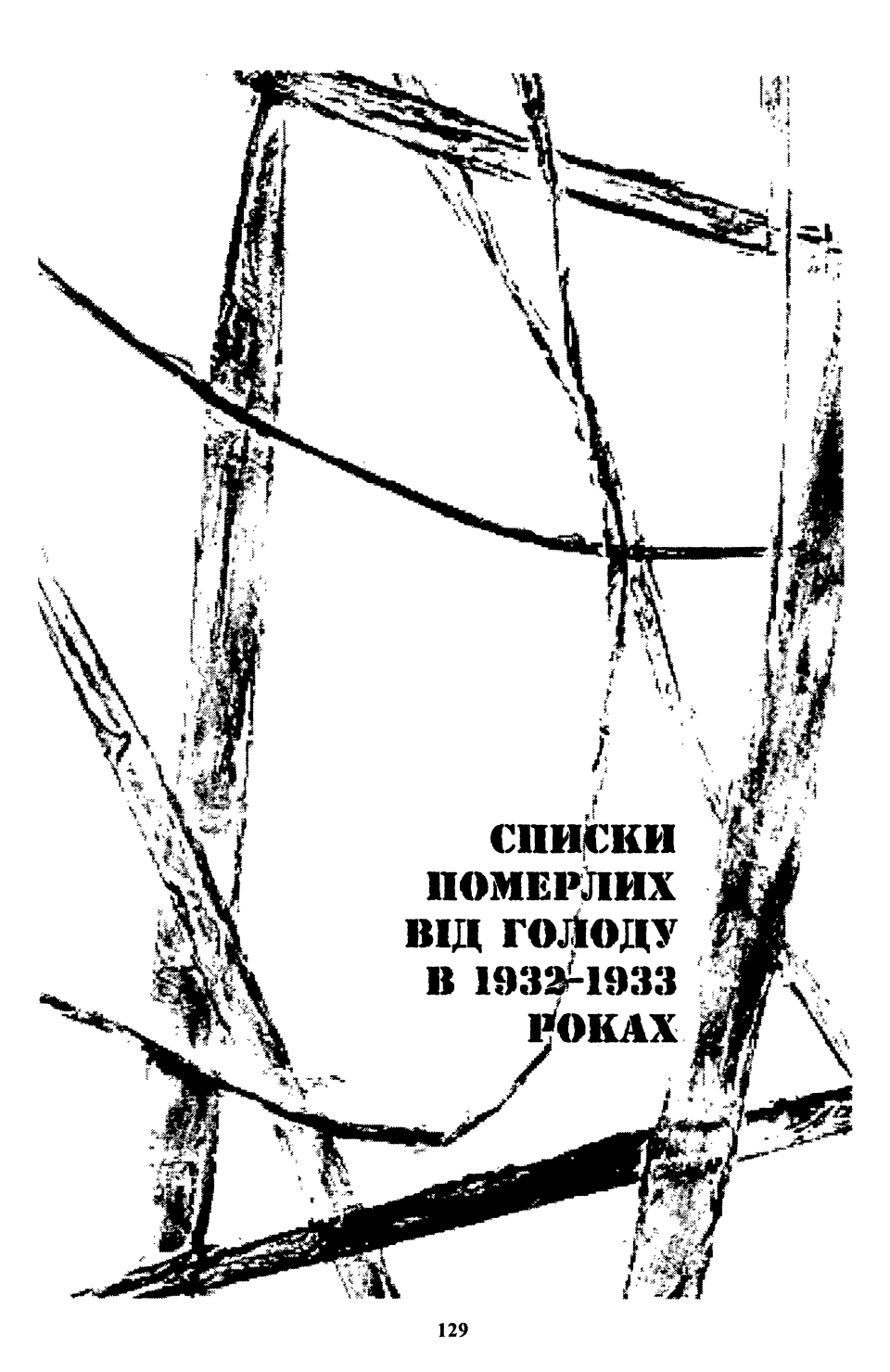
I

Голодному не до волі.
 Голод бреше, і краде.
 Голод і дрючком не відженеш.
 Голодний дрину не боїться.
 Голод не тітка,
 Голодне з'їсть і холодне.
 Голодний, як собака.
 Усі на волі: ні хліба, ні солі.
 Ситий голодному не товариш.
 Нужда заставить вареники їсти.
 Голодній кумі хліб на умі.

II

Серп і молот – смерть і голод.
 Умерла небіжчиця між двома хліба:
 Другого не дочекалася, а перший минувся.
 Люди мруть не від хліба, а від голоду.
 З голоду й собаку з'їси.
 Не їв – зомлів, наївся – звалився.
 Хоч і вовна, аби кишка повна.
 Голодними зубами цілу зиму клацав. (Про зиму 1933 р.)
 Зажовк, як гарбуз. (від частого вживання гарбузів в голод 1932 р.)
 Дітки, дітки, гіркі наші заробітки.
 Били вовка, як снопа в голодовку.
 Ні в мішку, ні в горшку. (Після обшуку ударної бригади).

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 14, арк. 3. Копія.

**СПИСКИ
ПОМЕРЛИХ
ВІД ГОЛОДУ
В 1932-1933
РОКАХ**

Без пострілу впали

*... Все забрали, зачистили,
І дійшло до того,
Що зробили тридцять третій
“Рік Голодомором”
Той під скирдою опухший
Колоска шукає,
А той уже і знайшов
Там і помирає.
А поглянь, що в селі далі
Тяжко розказати,
Стільки мертвих із голоду,
Що й не пощитати...*

*... Тепер треба всім трудитись,
Робить, щоб в цю пору,
Щоб ніхто не чув не бачив
Більш голодомору.*

*П.Т.Покотило,
свідок голодомору 1932 – 1933 рр.
на Черкащині*

Список жителів с. Вишнопіль Тальнівського району,
померлих від голоду в 1932-1933 рр.

1. Андрієць Мусій Г.*
2. Андрієць Мартіянна
3. Букшій Полікарп
4. Букшій Варвара
5. Букшій Павліна П.
6. Букшій Ялосовета П.
7. Букшій Ригір
8. Букшій Сергій Р.
9. Букшій Василь Р.
10. Букшій Борис
11. Букшій Вустя
12. Букшій Іван Б.
13. Букшій Митрофан
14. Букшій Філіпатра
15. Букшій Неонила М.
16. Букшій Сергій М.
17. Букшій Антін М.
18. Баранюк Корній Д.
19. Бондарівський Михтодь В.
20. Бондарівська Неонила М.
21. Бондарівська Ольга М.
22. Бойко Антін Ю.
23. Бондарівська Оляна
24. Бондарівський Федір
25. Бондарівська Ониська
26. Баранюк Дмитро
27. Баранюк Наталка
28. Баранюк Максим
29. Баранюк Павло
30. Баранюк Дивонізь
31. Баранюк Анатолій
32. Безрідний Юрій
33. Безрідний Іван
34. Безрідний Денис
35. Безрідний Павло
36. Безрідний Леонтій
37. Безрідний Ларій П.
38. Безрідня Ксеня Ф.
39. Безрідний Григорій
40. Безрідня Юхвима
41. Безрідня Ольга
42. Безрідний Мусій Г.
43. Безрідний Іван
44. Бондарівський Олекса
45. Біленко Артем

*Ім'я та по батькові подано за оригіналом.

46. Бойко Онисько
47. Біленко Юхим
48. Біленко Наталка
49. Біленко (зять)
50. Букшій Яким
51. Букшій Варка
52. Букшій Мотря
53. Бойко Алеша
54. Бойко Федосія
55. Бойко (дочка)
56. Баранюк Ганна Я.
57. Баранюк Федір Я.
58. Баранюк Яким Я.
59. Бойко Карпо М.
60. Баранюк Іван
61. Баранюк Сава
62. Баранюк Мартіян
63. Баранюк Ірина
64. Бойко Григорій
65. Баранюк Андрій
66. Баранюк Марко
67. Баранюк Василь
68. Баранюк Петро
69. Баранюк Борис
70. Баранюк Савостіян
71. Баранюк Герасим
72. Баранюк Марфило
73. Баранюк Ганна
74. Баранюк Григорій
75. Баранюк Ахтимін
76. Баранюк Антін
77. Баранюк Савостіян
78. Байдюк Євпраксія
79. Байдюк (батько)
80. Байдюк (мати)
81. Байдюк Іван
82. Байдюк Володимир
83. Букшій Ксеня
84. Бовкун Василь
85. Бовкун (дитина)
86. Бовкун (дитина)
87. Баранюк Григорій
88. Баранюк (дочка)
89. Букшій Іван
90. Букшій Марія
91. Бойко Василина
92. Безрідній Сава
93. Безрідня Килина
94. Безрідній Марко
95. Безрідній Микита
96. Безрідній Фанасій

97. Безвідній Микола
98. Ворончук Марина
99. Григоренко Василь
100. Гольпрейтуг Максим
101. Гольпрейтуг (син)
102. Горошко Ольга
103. Горошко (дитина)
104. Горбатенко Андрій
105. Горбатенко Василь
106. Горбатенко Гнат
107. Горбатенко Марія Я.
108. Горбатенко Віктор Г.
109. Горбатенко Пилип
110. Горбатенко Марія
111. Горбатенко Олексій
112. Горбатенко Володимир
113. Гучок Мифодь
114. Груця Микола
115. Горбатенко Іван
116. Горбатенко (чоловік)
117. Горбатенко (жінка)
118. Горбатенко (дочка)
119. Горбатенко Роман
120. Груця Микола
121. Дорошенко Володимир
122. Дорошенко Катерина
123. Дорошенко Микола В.
124. Довбиш Федора
125. Довбиш Григорій
126. Довбиш Ліда
127. Діхтяренко Никанор
128. Діхтяренко Пестя
129. Діхтяренко Петро Н.
130. Діхтяренко Григорій Н.
131. Діхтяренко Федот Н.
132. Довгошия Іван І.
133. Довгошия Марія
134. Довгошия Микола
135. Довгошия Марія І.
136. Дученко Іван
137. Дученко Ганна
138. Дзьоменко (чоловік)
139. Дзьоменко (жінка)
140. Дзьоменко (дитина)
141. Дзьоменко (дитина)
142. Дзьоменко Марія
143. Дзьоменко Максим
144. Дзьоменко Микола
145. Дзьоменко (жінка)
146. Дерещук Яків П.
147. Дерещук Ксенія І.

148. Дідушенко Архип
149. Дідушенко Афія
150. Діхтяренко Ларій
151. Діхтяренко Ірина
152. Діхтяренко Сергій
153. Діхтяренко Олександр
154. Діхтяренко Ілько
155. Діхтяренко (жінка)
156. Діхтяренко (дитина)
157. Діхтяренко (дитина)
158. Діхтяренко Степан
159. Довгань Іван
160. Довгошия (чоловік)
161. Довгошия Федір
162. Довгошия Володимир Ф.
163. Довгошия Олександр Ф.
164. Довгошия Олексій Ф.
165. Дворанчук Петро
166. Дворанчук Марина
167. Дворанчук Тимофій
168. Дерешук Трохим
169. Діхтяренко Антін
170. Дученко Григорій
171. Дідушенко Гнат
172. Дученко Мусій
173. Дідушенко Петро
174. Дученко Іван
175. Дученко Артем
176. Довбиш Текля
177. Довбиш (брат)
178. Довбиш (брат)
179. Довбиш (сестра)
180. Довбиш Олекса
181. Довбиш (жінка)
182. Довгошия Федір
183. Довгошия (син)
184. Довгошия (син)
185. Дученко Варфоломій
186. Діхтяренко Конон
187. Діхтяренко Текля
188. Діхтяренко Тодоська
189. Діхтяренко Степан
190. Діхтяренко Ольга
191. Жарун Сава
192. Жарун Петро
193. Жарун Ярофей
194. Жарун Іван Я.
195. Жарун Андрій
196. Жарун Антоніна
197. Загоруйко Микола
198. Загоруйко (жінка)

199. Загоруйко Варка
200. Загоруйко Іван
201. Загоруйко Марія
202. Загоруйко Степанида
203. Загоруйко (жінка)
204. Загоруйко (жінка)
205. Загоруйко (жінка)
206. Івасенко (чоловік)
207. Івасенко (жінка)
208. Книш Іван
209. Книш Іван І.
210. Книш Микола І.
211. Кужелівська (жінка)
212. Ключник Семен
213. Король Григорій
214. Король (дитина)
215. Король (дитина)
216. Король Никифір М.
217. Король Наталка
218. Король Семен
219. Король Яким
220. Король (жінка)
221. Король Федір
222. Король Яків
223. Кужелівський Петро
224. Кривенко Харитина
225. Книш Наталка
226. Книш Сергій
227. Книш Профір
228. Клопочук Сидір
229. Клопочук Домника
230. Книш Харлампій Я.
231. Книш Домника
232. Книш Павло
233. Кирилюк Максим
234. Кружелівська Євдокія
235. Кружелівська Елька
236. Кружелівський Іван
237. Кружелівський Гервась Х.
238. Коханська Марфа М.
239. Красюк Андрон
240. Кондратюк Захарко
242. Кондратюк Іван
243. Кондратюк Семен
244. Коханський Ярофей
245. Лановенко Кузьма
246. Лепетя Прокіп
247. Лановенко Федір
248. Лановенко Ксеня
249. Лановенко (дочка)
250. Лановенко Ванда

251. Лановенко (жінка)
252. Лановенко Фросина
253. Лановенко Марфа
254. Лановенко Марія
255. Лановенко Федір
256. Мабуть Петро
257. Мабуть Василь П.
258. Мабуть Григорій П.
259. Мабуть Дарка П.
260. Мабуть Іван П.
261. Мабуть Секлета
262. Мабуть Харитина І.
263. Мабуть Василь І.
264. Мамалига Трохим
265. Мамалига Галина М.
266. Мамалига Наталка
267. Мамалига Василина
268. Мамалига Михайло
269. Мамалига Васька
270. Мартинюк Лука
271. Мартинюк Лекера
272. Мартинюк Петро І.
273. Мартинюк (жінка)
274. Мартинюк (дитина)
275. Мартинюк (дитина)
276. Мицик Ольга
277. Мицик Зінько В.
278. Мамалига Герасим
279. Мамалига Гаврило
280. Мамалига (жінка)
281. Митник Микола
282. Митник Іван
283. Митник (жінка)
284. Митник (дитина)
285. Митник (дитина)
286. Мамалига Михайло А.
287. Мульченко Ганна
288. Митник Тодосій
289. Митник Текля
290. Москаленко Наталка
291. Мамалига Євген
292. Мамалига Антоніна Є.
293. Мамалига Ганна Є.
294. Мамалига Марія Є.
295. Мабуть Яким
296. Мабуть Юхвима
297. Мабуть Григорій
298. Мабуть Галина
299. Мабуть Ольга
300. Митник Орест
301. Митник Нестор

302. Митник (жінка)
303. Мифодюк Сергій
304. Мифодюк Кость
305. Мифодюк (жінка)
306. Мифодюк Михайло
307. Мифодюк Зіна
308. Мифодюк (чоловік)
309. Митник Тодосій
310. Митник (жінка)
311. Митник Орест
312. Митник Андрій
313. Мицик Хаврона
314. Мицик Сава
315. Мицик Михайло
316. Нетребко Архип
317. Ошієвська Параска
318. Ошієвський Сава
319. Ошієвський Сафрін
320. Ошієвська Оксана С.
321. Ошієвська Олена С.
322. Ошієвський Лавро
323. Ошієвський Роман
324. Ошієвська Катерина
325. Ошієвський Степан
326. Ошієвська Марія С.
327. Ошієвська Тетяна С.
328. Ошієвська Фросина
329. Ошієвська Антоніна
330. Ошієвський Борис В.
331. Ошієвський Микола Б.
332. Ошієвська Марія
333. Очеретній Аврам
334. Ошієвський Іван
335. Ошієвський Онисько
336. Ошієвська Ялина
337. Поляруш Антін
338. Поляруш Андрій
339. Поляруш Явдокія
340. Пелехівський Антип
341. Пелехівський Сергій А.
342. Пелехівська Катерина
343. Пелехівський Гнат
344. Пелехівська Мотря
345. Пелехівська Ольга Н.
346. Пелехівський Іван Н.
347. Пелехівська Ганна І.
348. Пелехівська Ольга І.
349. Пелехівський Лаврентій І.
350. Пелехівський Прокіп І.
351. Петренко Терешко
352. Петренко Палашка

353. Пічко Онофат
354. Пічко Тиміш О.
355. Пічко Антін О.
356. Присяжнюк Никанор
357. Присяжнюк Васька
358. Присяжнюк (дитина)
359. Присяжнюк (дитина)
360. Присяжнюк Пилип Н.
361. Петренко Надія В.
362. Петренко Лідія В.
363. Поляруш Данило
364. Поляруш Онуфрій
365. Поляруш (дитина)
366. Поляруш (дитина)
367. Поляруш (дитина)
368. Поляруш Антін
369. Поляруш Іван
370. Поляруш (жінка)
371. Петренко Юхим
372. Поляруш Кузьма
373. Петренко Оверко
374. Петренко (жінка)
375. Петренко (дитина)
376. Петренко (дитина)
377. Плахотнюк Сава
378. Плахотнюк Ганна
379. Плахотнюк (дитина)
380. Петренко Федосія
381. Петренко Федора
382. Петренко (дитина)
383. Петренко (дитина)
384. Петренко (дитина)
385. Петренко (дитина)
386. Петренко Григорій
387. Петренко Юрій
388. Петренко Яків
389. Проценко Галина
390. Проценко Христя
391. Паламаренко Марія
392. Петренко Терешко
393. Петренко Тетяна
394. Петренко Антін
395. Петренко Павліна
396. Пономаренко Яків
397. Пушкаренко Мартіян
398. Пушкаренко Антоніна
399. Пушкаренко Їлина
400. Пушкаренко Михайло
401. Пушкаренко Олексій
402. Петренко Карпо
403. Петренко Олександра М.

404. Петренко Юхим
405. Петренко Ксеня П.
406. Петренко Полікарп
407. Петренко Ілля Ю.
408. Петренко Василь Ю.
409. Петренко Ганна Ю.
410. Петренко Остафій Т.
411. Петренко Марія О.
412. Петренко Олекса О.
413. Пушкаренко Мартіян
414. Пушкаренко Петро
415. Пушкаренко (син)
416. Проценко Наум
417. Пушкаренко Палажка
418. Пушкаренко (дитина)
419. Пушкаренко (дитина)
420. Пушкаренко (дитина)
421. Пушкаренко Володимир
422. Пушкаренко Катерина
423. Пушкаренко Микола
424. Пушкаренко Григорій
425. Пушкаренко Степанида
426. Петренко Яків
427. Петренко Мотря
428. Пічко Онисько
429. Петренко Йосип
430. Петренко Мокрина
431. Петренко Петро
432. Рябокінь Палажка
433. Рибчинський Демид
434. Рябенко Олександр
435. Рябенко Марфа
436. Рябенко Лукія
437. Рябенко Петро
438. Рябенко Григорій
439. Романюк Семен
440. Романюк Марія
441. Романюк (дитина)
442. Романюк (дитина)
443. Рибчинський Гаврило
444. Рибчинська (жінка)
445. Рябокінь Ялина
446. Романюк Михайло
447. Романюк Ольга
448. Романюк (дитина)
449. Рябокінь Антін
450. Рябокінь Яків
451. Рибчинський Демид
452. Рябенко Іван
453. Рябенко (жінка)
454. Рябокінь Федір

455. Рябокiнь Марiя
456. Рибчинський Мехтодь
457. Рибчинський Микита
458. Росляк Ксеня
459. Росляк Явдоха
460. Рябокiнь Уляна
461. Рябокiнь Олена
462. Рябокiнь Ананiй
463. Рибчинський Микита
464. Росляк Пилип
465. Росляк Павло
466. Рябенко (чоловiк)
467. Рябенко (жiнка)
468. Рябенко Кузьма
469. Рябенко Петро
470. Рябенко Олена
471. Росляк Федот
472. Росляк Микита
473. Росляк iван
474. Рябокiнь Дмитро
475. Рябокiнь iван
476. Рибчинська Вустя
477. Романюк Йосип
478. Романюк Домника
479. Романюк (дитина)
480. Романюк (дитина)
481. Романюк (дитина)
482. Романюк Антiн
483. Романюк Явдоха
484. Романюк Данило
485. Романюк Онуфрiй
486. Романюк Дарка
487. Романюк (дитина)
488. Романюк (дитина)
489. Рябокiнь Фросина
490. Рябенко (дитина)
491. Рябенко (дитина)
492. Рябенко (дитина)
493. Рябенко (дитина)
494. Рябенко (дитина)
495. Рябенко (дитина)
496. Рябенко (дитина)
497. Стеценко Марiя
498. Стеценко Маркела
499. Стеценко (дитина)
500. Стеценко Степан
501. Стеценко Яким
502. Стеценко (жiнка)
503. Стеценко (дитина)
504. Стеценко (дитина)
505. Стеценко (дитина)

506. Стеценко Петро
507. Стеценко (жінка)
508. Стеценко (дитина)
509. Стеценко Килина
510. Стеценко Семен
511. Стеценко Андрій
512. Телечкань Наталка
513. Телечкань Ілько
514. Усагенко Маланка
515. Усагенко Надія
516. Усагенко Марфа
517. Усагенко Петро
518. Усагенко Марія
519. Усагенко Митрофан
520. Усагенко Василина М.
521. Усагенко Сизон М.
522. Усагенко Іван М.
523. Усагенко Федосія
524. Усагенко Параска С.
525. Усагенко (жінка)
526. Усагенко (дитина)
527. Усагенко (дитина)
528. Усагенко (дитина)
529. Усагенко (дитина)
530. Усагенко Мартин
531. Усагенко Марія
532. Усагенко Панас М.
533. Усагенко Іван М.
534. Усагенко (жінка)
535. Усагенко (дитина)
536. Усагенко (дитина)
537. Усагенко Сазон
538. Усагенко Параска
539. Усагенко (дитина)
540. Усагенко (дитина)
541. Усагенко Яків В.
542. Усагенко Ганна
543. Франчук Гордій
544. Франчук Марина
545. Франчук Михайло
546. Франчук Вакум
547. Франчук Вустя
548. Франчук Андрій В.
549. Франчук Павло В.
550. Франчук Павлина
551. Франчук Ніна П.
552. Франчук Яків В.
553. Франчук Вустя
554. Франчук Лука
555. Франчук Ліда
556. Франчук Афанасій

557. Франчук Афія
558. Франчук Семен
559. Франчук Ганна
560. Франчук Тодосій
561. Франчук Іван
562. Франчук Таїса
563. Франчук Андрій
564. Франчук Горпина
565. Франчук Ірина
567. Файбор Дементій
568. Файбор Гаврило
569. Файбор Мокрина
570. Франчук Марфа
571. Франчук Параска
572. Франчук Олексій
573. Харкавенко Володимир
574. Харкавенко Мотря
575. Харкавенко Василь В.
576. Харкавенко Югіна В.
577. Харкавенко Євдокія В.
578. Харкавенко Левко
579. Харкавенко Олександр
580. Харкавенко Павло
581. Чабанюк Микита
582. Чавунський Антін
583. Чавунський Регуса
584. Шинкаренко Сергій
585. Шинкаренко Явдоха
586. Шинкаренко (дитина)
587. Шинкаренко Григорій С.
588. Шинкаренко Лука
589. Якименко Ярмолей
590. Якименко Ганна
591. Якименко Олександр Я.
592. Ягич Герасим
593. Ягич Дарка
594. Ягич Іван
595. Якименко Іван
596. Якименко Василь
597. Якименко Марія
598. Якименко Яків
599. Ягич Марко

Мицик Я. Голод у Вишнополі. – Тальне. – 1993. – С.27.

Список громадян с. Лебедівка Кам'янського району,
померлих від голоду в 1932-1933 рр.

Чепурна Варвара*
Чепурна Олександра
Шаповал Левко
Зайченко Максим
Зайченко Ірина
Зайченко Порфентій
Зайченко Іван
Зайченко Василь
Зайченко Олександр
Тетьора Олексій
Тетьора Ксенофонт
Корчоха Марфа
Зайченко Костянтин
Зайченко Анастасія
Зайченко Іван
Береза Хлор
Береза Сергій
Береза Віра
Кудин Горпина
Цибуля Іван
Усенко Омелько
Усенко Олексій
Зайченко Софія
Зайченко Одарка
Кравченко Яків
Діхтяр Фійона
Пономаренко Палажка
Пономаренко Марфа
Пономаренко Ольга
Пономаренко Явдоха
Пономаренко Макар
Чепурний Модест
Чепурний Іван
Чепурний Радіон
Чепурна Наталія
Чепурна Одарка
Зозуля Іван
Зозуля Ганна
Зозуля Василь
Зозуля Марія
Зозуля Олександр
Тетьора Герасим
Тетьора Параска
Мачуський Семен

*Ім'я та по батькові подано за оригіналом.

Мачуський Назар
Зайченко Микола
Макогін Явдоха
Макогін Андрон
Макогін Олександр
Кулик Марко
Кулик Олексій
Кулик Віталій
Соловей Маркіян
Соловей Олена
Соловей Іван
Соловей Микола
Соловей Ольга
Соловей Олександра
Береза Ігор
Береза Горпина
Йосипенко Сусанна
Йосипенко Марія
Шкода Мотря
Зайченко Григорій
Зайченко Степан
Зайченко Олександра
Зайченко Василь
Зайченко Яким
Зайченко Хома
Зайченко Тетяна
Оскома Пилип
Оскома Івга
Чепурна Марія
Чепурний Агей
Чепурна Текля
Чепурний Петро
Чепурна Марія
Зозуля Клим
Зозуля Фійона
Кулик Петро
Щербак Іван
Тетьора Афанасій
Тетьора Пріська
Приймак Іва
Приймак Явдоха
Приймак Андрій
Приймак Захар
Приймак Марія
Приймак Анастасія
Тетьора Пріська
Тетьора Михайло
Зайченко Гаврило
Зайченко Ольга
Бражник Федот
Бражник Марія

Бражник Олекса
Тетьора Юрій
Тетьора Ганна
Щербак Петро
Щербак Марія
Щербак Григорій
Щербак Олександр
Кітченко Олександр
Зозуля Іван
Зозуля Ладимир
Корчоха Семен
Корчоха Єлизавета
Захарченко Ятроп
Захарченко Андрій
Захарченко Явдоха
Береза Явдоха
Береза Павло
Пономаренко Наталія
Тетьора Сидір
Тетьора Лукерія
Приймак Григорій
Зайченко Оникій
Приймак Олександр
Приймак Микола
Сікач Лаврентій
Сікач Ярина
Кулик Пимін
Кулик Явдоха
Кулик Володимир
Кулик Іван
Кулик Грицько
Тетьора Ганна
Тетьора Анастасія
Черненко Роман
Черненко Олександр
Черненко Іван
Щербак Павло
Щербак Одарка
Тетьора Василь
Тетьора Лікандер
Тетьора Павло
Тетьора Лариса
Зайченко Клим
Тетьора Левко
Тетьора Ярина
Кулик Леонтій
Кулик Пріська
Кулик Тетяна
Приймак Марія
Шкода Віра
Шкода Олена

Береза Килина
Шевченко Василь
Захарченко Ганна
Захарченко Галина
Захарченко Михайло
Шкода Катерина
Шаповал Марія
Шаповал Явдоха
Зайченко Тихін
Зайченко Зіновій
Леус Мотрона
Леус Олександр
Леус Юхим
Мачуська Одарка
Мачуський Кирило
Приймак Феоктіст
Приймак Лукія
Махно Йосип
Сінькевич Іван
Зайченко Марфа
Кулик Анатолій
Кулик Олександр
Береза Лена
Приймак Гапка
Кулигін Мусій
Кулигіна Марія
Тетьора Тетяна
Тетьора Єфросинія
Завертайло Іван
Махно Меланія
Приймак Любов
Приймак Яків
Приймак Явдоха
Приймак Химка
Щербак Семен
Тетьора Одарка
Кібець Харитина
Шкода Одарка
Капустінський Митрофан
Зайченко Гаврило
Сіроштан Олександр
Зайченко Меланія
Тетьора Корній
Діхтяр Петро
Шаповал Тетяна
Сліпченко Степан
Приймак Віра
Кулик Мотря
Дрібниця Григорій
Шаповал Іван
Тетьора Василь

Кібець Петро
Кібець Оксана
Кібець Федір
Кібець Наталія
Кулигін Микола
Приймак Ганна
Береза Олексій
Чепурна Наталія
Козоріз Оксана

Гудзенко К.Н. Трагічні голоси. – Кам'янка, 1993. – С. 97-99.

№93

Список жителів с. Безпальче Драбівського району, померлих від голоду в 1933 р.

1. Богатир Микола*
2. Бублик Григорій Іванович
3. Бублик Марта – дружина
4. Бублик Іван
5. Бублик Катерина – дружина
6. Бугай Григорій Михайлович
7. Бугай Софія Григорівна – дочка
8. Бут Макар Пантелеймонович
9. Бут Євдокія Макарівна – дочка
10. Бут Ганна Макарівна – дочка
- 11-12. Бут (дві дочки Макара)
13. Бут Микола Трохимович
14. Бут Мелашка Трохимівна – дружина
- 15-16. Бут (двоє дітей Миколи)
17. Бут Петро Трохимович
18. Бут Дмитро Трохимович
19. Бут Іван Трохимович
20. Бут Надія Трохимівна
21. Бут Мотря Демидівна
22. Бут Тетяна Іванівна
23. Бут Софія Іванівна
24. Бут Ольга Антонівна
25. Бутенко Левко Іванович
26. Бутенко Варвара Якимівна – дружина
27. Бутенко Микола Леонтійович – син
28. Бутенко Іван Леонтійович – син
29. Бутенко (дитина Леонтія)
30. Бутенко (дитина Леонтія)
31. Вовк Лука
32. Вовк Наталія – дружина
33. Вовк Одарка
34. Гайдамака Петро Васильович

*Ім'я та по батькові подано за оригіналом.

35. Гайдамака (мати Петра)
36. Гайдамака Олена Петрівна – дочка
37. Гайдамака Марія Петрівна – дочка
38. Гайдамака Євдокія Петрівна – дочка
39. Гайдамака Тимофій Григорович
40. Гайдамака Приська Іванівна – дружина
41. Гайдамака Сергій Тимофійович – син
42. Гайдамака Василь Сергійович – внук
43. Гайдамака Іван Сергійович – внук
44. Гайдамака Марфа Сергіївна – внучка
45. Гайдамака Яким Григорович
46. Гайдамака Степан Григорович
47. Гайдамака Кіндрат
48. Гайдамака Ганна – дружина
49. Гайдамака Олександр Кіндратович – син
50. Гайдамака Федір Кіндратович
51. Гайдамака Павло Федорович, 3 р. – син
52. Гайдамака Ганна Федорівна, 1 р. – дочка
53. Гайдамака Панас Кіндратович
54. Гайдамака Іван Кіндратович
55. Гайдамака Марина Данилівна
56. Гайдамака Василь Оверкович
57. Гайдамака Олександра Василівна – дочка
58. Гайдамака Микола Васильович – син
59. Гайдамака Петро Юхимович
60. Галуза Арсей Петрович
61. Галуза Марія Арсеївна
62. Галуза Марфа Арсеївна
64. Галуза Оксана Арсеївна
64. Галуза Михайло Арсейович
65. Галуза Галина Арсеївна
66. Галуза (дитина Арсея)
67. Галуза Надія Федорівна
68. Галуза Михайло
69. Гвоздик Артем
70. Гвоздик Леонтій
71. Гвоздик Петро Федосійович
72. Гвоздик Надія Петрівна
73. Гвоздик Ганна Петрівна
74. Гвоздик Ольга
75. Гвоздик Марія – дочка
76. Гвоздик Микола Семенович
77. Гвоздик Михайло Семенович
78. Гвоздик (дитина Семена)
79. Головаш Порфир Петрович
80. Головаш Петро Порфирович
81. Головаш Микола Порфирович
82. Головаш Ольга Порфирівна
83. Головаш Ганна Порфирівна
84. Головаш (дочка Савки)
85. Головаш Марина

86. Головаш Денис
87. Горб Яків Олександрович
88. Горб Михайло Якович – син
89. Городинець Архип Андрійович
90. Городинець Ганна – дружина
91. Городинець Олександр Архипович
92. Городинець Марія Петрівна
93. Городинець Ганна Петрівна
94. Городинець Іван Андрійович
95. Городинець (дружина Івана)
96. Городинець Ігнат Васильович
97. Городинець Мотря
98. Городинець Полікарп Федорович
99. Городинець Мусій Федорович
100. Городинець Ониська – дружина
101. Городинець Ганна Мусіївна – дочка
102. Городинець Григорій Мусійович – син
103. Городинець Дмитро Мусійович – син
104. Городинець (дитина Мусія)
105. Городинець Петро Антонович
106. Городинець (дружина Петра)
107. Городинець Яків Федорович
108. Городинець Олександр Якович – син
109. Городинець Іван Якович – син
110. Городинець Оксана Яківна – дочка
111. Городинець Василь Якович – син
112. Городинець Марія Яківна
113. Городинець Олексій
114. Городинець Василь Панасович
115. Городинець Ольга Ігранівна
116. Городинець Степан Васильович
117. Городинець (баба Левченко Г.В.)
118. Городинець Дмитро
119. Городинець – (дружина Дмитра)
120. Городинець Тимофій
121. Городинець Устя – дружина
122. Горонович Порфирій Іванович
123. Горонович Антоніна Порфирівна – дочка
124. Гостренко Петро Данилович
125. Гостренко Григорій Петрович – син
126. Грицак Федор
127. Грицак Олексій Іванович – син
128. Гугля Федот
129. Гугля Соломія – дружина
130. Гугля Василь Федотович – син
131. Гугля Марія – невістка
132. Гугля Микола Васильович – внук
133. Гугля Ганна Василівна – внучка
134. Гугля Юхим Володимирович
135. Гугля Настасія Василівна – дружина
136. Гугля Василь Юхимович – син

137. Деркач Стратон Васильович
138. Деркач Захарко Стратонович – син
139. Деркач Макар Стратонович
140. Деркач Іван Макарович – син
141. Деркач Григорій Степанович
142. Деркач Мотря – дружина
143. Деркач Горпина Григорівна – дочка
144. Деркач Семен
145. Деркач Оксана Кузьмівна – дружина
146. Деркач Іван Андрійович
147. Деркач Олександр Андрійович – брат
148. Деркач Іван Самійлович
149. Деркач Іван Іванович – син
150. Деркач Петро Кирилович
151. Деркач Іван Кирилович
152. Деркач Марія Іванівна – дочка
153. Деркач Олексій Іванович
154. Деркач Павло Іванович – син
155. Деркач Іван Іванович – син
156. Деркач Тимофій Степанович
157. Деркач Марта – дружина
158. Деркач Уляна Тимофіївна – дочка
159. Деркач Іван Тимофійович – син
160. Деркач Федір Тимофійович
161. Деркач Павло Тимофійович – син
162. Деркач Пріська Костянтинівна
163. Деркач Іван Омелянович – син
164. Деркач Олексій Омелянович – син
165. Деркач Володимир Омелянович – син
166. Деркач Яким Васильович
167. Деркач Василина – дружина
168. Деркач Параска Якимівна – дочка
169. Деркач Герасим
170. Деркач Настя – дружина
171. Деркач Степан Герасимович
172. Деркач (дочка Герасима)
173. Дубенець Пилип Андрійович
174. Дубенець Марфа Йосипівна – дружина
175. Дубенець Сергій Андрійович
176. Дубенець Якилина – невістка
177. Дубенець Хома Андрійович
178. Дубенець Марія – дружина
179. Дубенець Микита Хомович
180. Дубенець Євдокія Микитівна
181. Дубенець Іван Микитович – син
182. Дубенець Іван Андрійович
183. Дубенець Марфа – дружина
184. Дубенець Данило Іванович – син
185. Дубенець (дружина Данила)
186. Дубенець Самійло Андрійович
187. Дубенець Лукеря – дружина

188. Дубенець Федір Самійлович
189. Дубенець Катерина – дружина
190. Дубенець Варвара Федорівна
191. Дубенець Надія Федорівна
192. Дубенець Галина Федорівна
193. Дубенець Іван Федотович
194. Дубенець (дитина Федора)
195. Дубенець Кирило Андрійович
196. Дубенець Тетяна – дружина
197. Дубенець Ігор Кирилович – син
198. Дубенець Олена Кирилівна – дочка
199. Дубенець Василь
200. Дубенець Дмитро Васильович – син
201. Дубенець Іван Дмитрович – внук
202. Дубенець Олександр
203. Дубенець Ольга – дружина
204. Дубенець Іван Олександрович – син
205. Дубенець Уляна Олександрівна
206. Дубенець Ганна Іванівна
207. Дубенець Юхим
208. Дубенець Параска – дружина
209. Дубенець Іван Юхимович – син
210. Дубенець Ігор Юхимович – син
211. Дубенець Мелашка
212. Дубенець Микола Михайлович – син
213. Дубенець Марія Григорівна
214. Дубенець Яків Петрович
215. Дубенець Петро Омелянович
216. Дубенець Михайло Петрович – син
217. Дубенець Степан Петрович – син
218. Дубенець Катерина Іванівна
219. Дубенець Марія
220. Дубенець Василь
221. Дубенець Мотря Василівна – дочка
222. Дубенець Олена Василівна – дочка
223. Дубенець Василь Павлович
224. Дубенець (дочка Василя)
225. Дубенець Андрій
226. Дубенець Ганна – (дружина)
227. Дубенець Сергій Іванович
228. Дубенець Володимир Сергійович
229. Дубенець Степан Сергійович
230. Дубенець Григорій Олександрович
231. Дубенець Оксана – дружина
232. Дубенець (дитина Григорія)
233. Дубенець (дитина Григорія)
234. Дубенець (дитина Григорія)
235. Дубенець (дитина Григорія)
236. Евтушевська Марія Якимівна
237. Евтушевський Іван Остапович – син
238. Евтушевська Михайло Остапович – син

239. Заїченко Аврам
240. Заїченко Горпина – дружина
241. Заїченко Михайло Аврамович – син
242. Заїченко Параска Аврамівна – дочка
243. Заїченко Ганна – внука
244. Заїченко Ілля Михайлович
245. Заїченко Оксана – дружина
246. Заїченко Володимир Ілліч – син
247. Заїченко Василь Ілліч – син
248. Заїченко Сергій Іванович
249. Зражевський Микита
250. Зражевська Марія – дружина
251. Зражевський Клим
252. Зражевська Євдокія Василівна
253. Зражевська Марія Климівна – дочка
254. Зражевська Векла
255. Зражевський Іван Арсейович
256. Зражевський (син Векли)
257. Зражевський Григорій Тимофійович
258. Зражевська Тетяна – дружина
259. Ільєнко Терентій
260. Ільєнко Дмитро Терентійович – син
261. Ільєнко Ігор Терентійович
262. Ільєнко Іван Терентійович
263. Ільєнко Параска – дружина
264. Ільєнко Марія Іванівна
265. Ільєнко Степан Іванович
266. Ільєнко Микола Іванович
267. Ільєнко Іван Юхимович
268. Ільєнко Параска – дружина
269. Ільєнко Оришка Іванівна – дочка
270. Ільєнко Василь Олександрович
271. Ільєнко Іван Олександрович
272. Ільєнко Олена Олександрівна
273. Ільєнко Параска
274. Ільєнко Харитон Максимович
275. Ільєнко Захарко Максимович
276. Ільєнко Наталка – дружина
277. Ільєнко Параска Захарівна
278. Ільєнко Олександра Захарівна
279. Ільєнко Микола Захарович
280. Ільєнко Ігор Гаврилович
281. Ільєнко Софія – дружина
282. Ільєнко (дитина Ігора)
283. Ільєнко (дитина Ігора)
284. Ільєнко Ганна Тимофіївна
285. Ільєнко Ганна Яківна – дочка
286. Ільєнко Іван Якович – син
287. Ільєнко Гаврило Іванович
288. Ільєнко Уляна – дружина
289. Ільєнко Ганна

290. Ільєнко Лукеря
291. Ільєнко Петро Федотович
292. Іванець Петро Андрійович
293. Іванець (дружина Петра)
294. Іванець Степан
295. Іванець Христя – дружина
296. Іванець Якилина Степанівна
297. Іванець Микола Степанович
298. Іванченко Марія
299. Іванченко Федір Дмитрович
300. Іванченко Василь Федорович – внук
301. Іванченко Дмитро Федорович – внук
302. Іванченко Оксана Федорівна – внука
303. Іванченко Іван Федорович – внук
304. Кабанець (дитина Івана)
305. Кабанець (дитина Івана)
306. Кабанець Софія
307. Калін Іван
308. Калін Настя – дружина
309. Калін Ганна Іванівна
310. Калін (дитина Івана)
311. Калін (дитина Івана)
312. Карпенко Микола
313. Карпенко Мотря – дружина
314. Карпенко Мелашка
315. Карпенко Федот
316. Катренко Марина
317. Катренко Тетяна – дочка
318. Катренко Михайло – син
319. Кива Аврам Петрович
320. Кива Аврам Матвійович
321. Кива Іван Петрович
322. Кива Олена – дружина
323. Кива Григорій Іванович – син
324. Кива Сергій Іванович
325. Кива Євдокія – невістка
326. Кива Григорій Григорович – внук
327. Кива Михайло Петрович
328. Кива Ганна Михайлівна
329. Кива Тихон Петрович
330. Кива Юхим Петрович
331. Кива Ганна – дружина
332. Кива Олександр Юхимович – син
333. Кива Іван Зіновійович
334. Кива Михайло Митрофанович
335. Кива Андрій Михайлович – син
336. Кива Оксана Омелянівна
337. Кива Марія Омелянівна
338. Кива Марфа Омелянівна
339. Кива Оришка
340. Кива Пилип

341. Кива Ганна – дружина
342. Кива Тимофій Пилипович – син
343. Кива Марія Тимофіївна – внука
344. Кіяшко Ганна Іванівна
345. Кіяшко Юхим Іванович
346. Клименко Петро
347. Клименко Мокрина – дружина
348. Клименко Іван Петрович – син
349. Клименко Михайло Петрович – син
350. Ковальчук Федора
351. Козинець Марко
352. Козинець Настя – дружина
353. Козинець (дитина Марка)
354. Козинець (дитина Марка)
355. Козинець (дитина Марка)
356. Костенко Василь
357. Костенко Ганна Іванівна
358. Костенко Олексій Якимович
359. Костенко – (дружина Олексія)
360. Костенко Дмитро Олексійович – син
361. Крамарець Василь Васильович
362. Крамарець Ганна Василівна
363. Крамарець Параска Василівна
364. Кругляк Андрій Миколайович
365. Кругляк Галина Миколаївна
366. Лапинський Андрій Іванович
367. Лапинська Якилина Демидівна – дружина
368. Лапинська Уляна Андріївна – дочка
369. Лапинський Гаврило Васильович
370. Лапинська Оришка Степанівна – дружина
371. Лапинська Надія Гаврилівна
372. Лапинський Павло Гаврилович
373. Лапинський Микола Гаврилович
374. Лапинський Василь Антонович
375. Лапинський Павло Антонович
376. Лапинський Іван Антонович
377. Лапинська Надія Антонівна
378. Левченко Оксана
379. Левченко Василь – син
380. Левченко Ольга – дочка
381. Левченко Панас
382. Левченко Іван Панасович – син
383. Левченко Оксана Панасівна
384. Левченко Василь Панасович
385. Левченко (дитина Панаса)
386. Лобас Олефір
387. Лобас Феодосій Олефірович
388. Лобас Іван Тимофійович
389. Лобас Григорій Тимофійович
390. Лобас Ілля Тимофійович
391. Лобас Дасій

392. Лобас (дружина Дасія)
393. Лобас Василь Дасійович – син
394. Лобас (дружина Василя) – невістка
395. Лобас Яким Іванович
396. Лобас Олександра Прокопівна – дружина
397. Лобас Андрій Якимович
398. Лобас Оришка Іллівна
399. Лобас Степан Прокопович
400. Лобас Ганна Степанівна – дочка
401. Лобас Степан
402. Лобас Одарка – дружина
403. Лобас Ігор Степанович – син
404. Лобас Митрофан Степанович – син
405. Лобас Уляна
406. Лобас Уляна – дочка
407. Лобас Варка – дочка
408. Лобас Ганна – дочка
409. Лобас Павло
410. Люта Уляна Кузьмівна
411. Лютий Савелій Вакулович
412. Люта Євдокія Петрівна
413. Лютий Омелько
414. Лютий Павло Омелянович – син
415. Лютий Яків Микитович
416. Люта Марія – дружина
417. Люта Ольга Яківна – дочка
418. Лютий Федір Якович – син
419. Лютий Іван Якович – син
420. Лютий Іван Юхимович
421. Лютий Микола Юхимович
422. Лютий Григорій Юхимович
423. Люта Марія Юхимівна
424. Люта Якилина
425. Лютий Юхим Захарович
426. Люта Мотря – дружина
427. Люта Марія Юхимівна – дочка
428. Мартись Лука Дмитрович
429. Мартись Христя Петрівна – дружина
430. Мартись Катерина Степанівна
431. Мартись (дитина Катерини)
432. Мартись (дитина Катерини)
433. Мартись Ганна
434. Мартись Семен – син
435. Мартись Палажка Семенівна – внук
436. Мартись Афанасій Семенович
437. Мартись Степанида Семенівна
438. Мартись Ганна Семенівна
439. Маруніч Денис Олександрович
440. Маруніч Антон Олександрович
441. Маруніч Варка – дружина
442. Маруніч Павло Антонович

443. Маруніч Михайло Антонович
444. Маруніч Іван Антонович
445. Маруніч Ганна Антонівна
446. Маруніч Семен Васильович
447. Маруніч Євдокія – дружина
448. Маруніч Ілля Семенович
449. Маруніч Сергій Семенович
450. Маруніч Марія Семенівна
451. Маруніч Уляна
452. Маруніч Василь Андрійович
453. Маруніч Палажка
454. Маруніч (син Палажки та Йосипа)
455. Маруніч (син Палажки та Йосипа)
456. Маруніч (дочка Палажки та Йосипа)
457. Маруніч Сергій Петрович
458. Маруніч Галина Петрівна
459. Матюх Михайло Андрійович
460. Матюх Галина Андріївна
461. Матюх Іван Іванович
462. Матюх Марія Іванівна
463. Матюх Пріська
464. Матюх Оксана Володимирівна
465. Матюх Василь Іванович – син
466. Матюх Йосип
467. Матюх Палажка – дружина
468. Матюх (дитина Йосипа)
469. Матюх (дитина Йосипа)
470. Матюх (дитина Йосипа)
471. Матюх Варка
472. Матюх Володимир
473. Матюх Іван Володимирович – син
474. Матюх Марія Іванівна – внука
475. Матюх (син Івана) – внук
476. Михайловська Марія Павлівна
477. Михайловський Юхим Павлович
478. Міщенко Гаврило
479. Міщенко Петро Гаврилович
480. Міщенко Софія – дружина
481. Назаревський Кирило
482. Назаревська Пріська – дружина
483. Назаревський Іван Кирилович – син
484. Назаревський Гаврило Кирилович
485. Назаревська Параска Кирилівна
486. Назаревський Данило Іванович
487. Назаревський Тимофій
488. Назаревський Іван Тимофійович
489. Нечасва Марія
490. Нечасв Михайло – син
491. Нечасва (мати Марії)
492. Нимнишкура Ольга Петрівна
493. Нимнишкура Григорій Омелянович

494. Нимнишкура Марія Омелянівна – дочка
495. Нимнишкура Іван Омелянович
496. Нимнишкура Іван Іванович – син
497. Нимнишкура Ганна Іванівна – дочка
498. Новодран Данило
499. Новодран Параска – дружина
500. Новодран Мелашка
501. Новодран Іван Терентійович
502. Новодран (дружина Івана)
503. Новодран Надія Федосівна
504. Новодран Данило Йосипович
505. Огреба Андрій
506. Огреба (дружина Андрія)
507. Огреба Володимир
508. Огреба Євдокія Іванівна
509. Огреба Петро Симонович
510. Огреба Одарка
511. Огреба (чоловік Одарки)
512. Огреба (дитина Одарки)
513. Огреба (дитина Одарки)
514. Онищенко Влас Онанійович
515. Онищенко Параска
516. Онищенко (син Параски і Олександра)
517. Онищенко (син Параски і Олександра)
518. Онищенко (дитина Параски і Олександра)
519. Онищенко Іван Кузьмович
520. Онищенко Омелько Павлович
521. Онищенко Катерина – дружина
522. Онищенко Микола Антонович
523. Падалка Федоря
524. Падалка Ганна
525. Падалка Михайло Митрофанович – син
526. Падалка Григорій Митрофанович – син
527. Падалка Дмитро Митрофанович
528. Падалка Тарас Гнатович
529. Падалка Марія Тарасівна
530. Падалка Олександра Тарасівна
531. Падалка Іван Андрійович – внук
532. Падалка Марія Федотівна
533. Падалка Ганна Андріївна – дочка
534. Панченко Ганна
535. Панченко Іван – син
536. Панченко Михайло
537. Педан Олександра Іванівна
538. Педан Павло Степанович – син
539. Педан Микола Павлович – внук
540. Педан Григорій Павлович – внук
541. Педан Іван Павлович – внук
542. Педан Олександра Степанівна – дочка
543. Педан Євдокія Степанівна – дочка
544. Підгасцький Олександр Йосипович

545. Попович Степан Петрович
546. Попович Іван Степанович – син
547. Попович Іван Степанович – усиновлений
548. Попович Євдокія Степанівна – дочка
549. Попович Олександр Степанович – син
550. Попович Микола Степанович – син
551. Приймак Йосип Якович
552. Приймак Христя – дружина
553. Приймак Ганна Йосипівна
554. Приймак Микола Йосипович
555. Приймак Олександр Йосипівна
556. Приймак Анатолій Йосипович
557. Приймак Михайло
558. Приймак Одарка
559. Приймак Яків
560. Приймак Андрій
561. Приймак Палажка – дружина
562. Приймак (дитина Андрія)
563. Приймак (дитина Андрія)
564. Приймак Уляна (Феськи дочка)
565. Приймак Сергій – брат
566. Приймак Анатолій – брат
567. Протас Ілля
568. Протас Одарка – дружина
569. Присівок Варвара Денисівна
570. Присівок Іван Нестерович – син
571. Присівок Карпо
572. Присівок Олександра – дружина
573. Присівок Дмитро Карпович – син
574. Присівок Михайло Карпович – син
575. Присівок Ганна Карпівна – дочка
576. Присівок Олександра
577. Присівок Василь Кирилович – син
578. Редкевич Оксана Семенівна
579. Редкевич Василь Семенович
580. Редкевич Олена Семенівна
581. Рябченко Костянтин Омелянович
582. Рябченко Іван Костянтинович
583. Рябченко Григорій Костянтинович
584. Савченко Степан Якович
585. Савченко Палажка Трохимівна – дружина
586. Савченко Ганна Степанівна – дочка
587. Савченко Григорій Степанович – син
588. Савченко Михайло Степанович – син
589. Сидорець Іван Іванович
590. Сидорець Приська Бахмутівна – дружина
591. Сидорець Микола Іванович – син
592. Сидорець Василь Іванович – син
593. Сидорець Мелашка
594. Сидорець Пилип Якович
595. Сидорець Марія Пилипівна – дочка

647. Сморшок Софія Андріївна
648. Сморшок Михайло Іванович – син
649. Сморшок Оришка – невістка
650. Сморшок (дочка Михайла) – внука
651. Сморшок Терентій Севастьянович
652. Сморшок Тетяна Терентіївна
653. Сморшок Ганна Семенівна
654. Сморшок Параска
655. Сморшок Іван Миколайович – син
656. Сморшок Поліна Миколаївна
657. Степаненко Григорій
658. Степаненко Марта – дружина
659. Степаненко Іван – внук
660. Стричка Митрофан
661. Стричка Параска – дружина
662. Супрун Василь
663. Супрун Софія – дружина
664. Тарасевич Панас
665. Тарасевич Олександр Панасович
666. Тарасевич Ганна Панасівна
667. Тарасевич Михайло Панасович
668. Тарасевич Оксана Панасівна
669. Троян Микита
670. Троян Любов – дружина
671. Троян Федосій Микитович
672. Троян Марія – дружина
673. Троян Григорій Федосійович – син
674. Троян Федосій Федосійович
675. Троян Марія – дружина
676. Троян (дитина Олексія)
677. Троян (дитина Олексія)
678. Федько Марія Федорівна
679. Федько Юхим Федорович
680. Фесак Афанасій Васильович
681. Фесак Микола Афанасійович
682. Фесак (дитина Афанасія)
683. Фесак Василь
684. Фесак Лукеря – дружина
685. Фесак Петро Васильович – син
686. Фесак Павло Петрович
687. Фесак Ольга Петрівна
688. Фещук Іван
689. Фещук Ганна – дружина
690. Фещук Харитина Іванівна – дочка
691. Фещук Юхим – внук
692. Фещук Федір – внук
693. Форостовський Василь Михайлович
694. Форостовська Марія – дружина
695. Форостовський Олександр Павлович
696. Форостовська Катерина Павлівна
697. Хелис Сергій

698. Хелис Василь Сергійович – син
699. Цибуля Дмитро Федорович
700. Цибуля Марія – дружина
701. Цибуля Василь Дмитрович
702. Цибуля Микола Дмитрович
703. Цибуля Дмитро Дмитрович
704. Цибуля Ігор Дмитрович
705. Цибуля Марія Олексіївна
706. Цибуля Степан Данилович
707. Цибуля (дружина Степана)
708. Цибуля (син Степана)
709. Ципиляр Василь
710. Чепурна Федоря
711. Чепурний Федір
712. Чепурна Горпина – дружина
713. Чепурна Параска Федорівна
714. Чепурна Параска Федорівна
715. Чепурний Олексій Федорович
716. Чепурний Костянтин Федорович
717. Чепурна Ольга Федорівна
718. Чепурний Василь Федорович
719. Черненко Іван Маркович
720. Черненко Евдокія Іванівна
721. Черненко Василь Іванович
722. Черненко Макар
723. Черненко Секлета – дружина
724. Черненко Катерина Макарівна
725. Черненко Зіновій Мелентійович
726. Черненко Параска – (дружина)
727. Черненко Варка Зіновіївна
728. Черненко Пантелеймон
729. Черненко Пріська – невістка
730. Черненко Галина Іванівна
731. Черненко Гапка
732. Черненко Юхим
733. Черненко Евдокія – дружина
734. Черненко Василь Юхимович
735. Черненко (дитина Юхима)
736. Черненко (дитина Юхима)
737. Чуйко Терентій Пилипович
738. Чуйко Христя – дружина
739. Чуйко Федір Терентійович
740. Чуйко Михайло Терентійович
741. Чуйко Марія Михайлівна – дружина
742. Чуйко Іван Михайлович
743. Чуйко Ганна Михайлівна
744. Чуйко Василь Михайлович
745. Чуйко Петро Терентійович
746. Чуйко Марія Петрівна
747. Чуйко Павло Петрович
748. Чуйко Микола Петрович

749. Чуйко Михайло Петрович
750. Чуйко Василь Петрович
751. Чуйко Іван Петрович
752. Чуйко Михайло Пилипович
753. Чуйко Христя – дружина
754. Чуйко Надія Михайлівна
755. Чуйко Василь Михайлович
756. Чуйко Іван Пилипович
757. Чуйко Приська - дружина
758. Чуйко Григорій Іванович
759. Чуйко Параска Іванівна
760. Чуйко Палажка Іванівна
761. Чуйко Марина
762. Шевченко Андрій Терентійович
763. Шевченко (дружина Андрія)
764. Шевченко Горпина Андріївна - дочка
765. Шевченко Степан Андрійович - син
766. Шевченко Евдокія Андріївна
767. Шевченко Левко Трохимович
768. Шевченко Федір
769. Шевченко Одарка - дружина
770. Шевченко Параска Федорівна
771. Шевченко Федосій Федорович
772. Шевченко Марія Федорівна
773. Шевченко Олексій Федорович
774. Шевченко Ольга – дружина
775. Шевченко Марія Олексіївна
776. Шевченко Мусій
777. Шевченко (дружина Мусія)
778. Шевченко Федоря Мусіївна
779. Шевченко Марія Мусіївна
780. Шевченко Григорій
781. Шевченко Наталія - дружина
782. Шевченко Іван Трохимович
783. Шевченко Наталка - дружина
784. Шевченко Костянтин Іванович - син
785. Шевченко Петро Іванович
786. Шевченко Олена - дружина
787. Шевченко (дитина Петра)
788. Шевченко (дитина Петра)
789. Шевченко (дитина Петра)
790. Шуварська Оришка
791. Шумська Ольга
792. Шумський Андрій – син
793. Шумський Ілько – син
794. Юрченко Данило Іванович
795. Юрченко Петро Арсейович
796. Юрченко Ганна - дружина
797. Юрченко Федір Петрович
798. Юрченко Іван Петрович
799. Юрченко Пантелеймон Андрійович

800. Ющенко Кузьма Андрійович
801. Ющенко Іван Якович
802. Яган Пилип Федорович
803. Ятченко Костянтин
804. Ятченко Марта - дружина
805. Гайдамака Надія Андріївна
806. Гайдамака (дитина Надії)
807. Гайдамака Федір Михайлович
808. Галуза Омелько Йосипович
809. Галуза (син Омелька)
810. Галуза (син Омелька)
811. Дубенець Катерина Омелянівна
812. Дубенець Степан Омелянович
813. Лапинський Степан Гаврилович
814. Лапинська Марія Андріївна
815. Лапинський Василь Андрійович
816. Назаревський (син Кирила)
817. Назаревський (син Кирила)
818. Назаревська (дочка Кирила)
819. Ільєнко Федоря Олександрівна
820. Гайка Галина Олексіївна
821. Гайка Григорій Олексійович
822. Гайка Марія Олексіївна
823. Огреба Оришка Андріївна
824. Огреба (син Оришки)
825. Огреба (дочка Оришки)
826. Форостовська Параска Василівна
827. Рудь Микита
828. Рудь Катерина – дружина

*Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 10, арк. 1-21.
Оригінал.*

№94

Подвірний список жителів с. Гребля Христинівського району, померлих від голоду в 1933 р.

1. Ткачук Омелько*
2. Ткачук Ригір Омелькович
3. Ткачук Варка Омельківна
4. Тіточка Цомна
5. Тіточка Мефодій Федотович
6. Гудима Ларіон
7. Гудима Любов Маріанівна
8. Гудима Галина Ларіонівна
9. Бобенко Гнат
10. Бобенко Параска
11. Демчук Явдоха

* Ім'я та по-батькові подано за оригіналом.

12. Полічук Марія Іванівна
13. Полічук Макар Іванович
14. Терещук Марія
15. Терещук Софія Григорівна
16. Терещук Прокіп Григорович
17. Демчук Віктор
18. Демчук Мотря
19. Демчук Надія Вікторівна
20. Демчук Любов Вікторівна
21. Демчук Павло Вікторович
22. Демчук Макар Вікторович
23. Демчук Петро
24. Демчук Текля
25. Хитровська Тетяна
26. Хитровський Лавро
27. Матвійчук Павло
28. Матвійчук Марина
29. Терещук Левко
30. Притула Килина
31. Притула Марина
32. Руденко Борис Федорович
33. Руденко Олекса Федотович
34. Руденко Федора
35. Хоменко Андрій Давидович
36. Хоменко Іван Давидович
37. Мотилюк Марія Микитівна
38. Мотилюк Пилип Микитович
39. Катрусь Ольга
40. Катрусь Карпо
41. Катрусь Микитович*
42. Терещук Віра
43. Терещук Фросина Тарасівна
44. Терещук Олександра
45. Терещук Сергій Тарасович
46. Мазорчук Пилип
47. Мазорчук Катерина Пилипівна
48. Мазорчук Харитина Пилипівна
49. Мазорчук Хтодей Пилипович
50. Матвійчук Олександр Антонович
51. Матвійчук Антоніна Олександрівна
52. Матвійчук Настасія Олександрівна
53. Матвійчук Корній Олександрович
54. Матвійчук Іван Олександрович
55. Грабовський Тихін
56. Грабовська Марія Тихонівна
57. Грабовська Федора
58. Грабовська Марина
59. Мазорчук Трохим
60. Мазорчук Ганна

*Так у документі. Ім'я не зазначене.

61. Мазорчук Ніна Трохимівна
62. Мазорчук Ольга Трохимівна
63. Грабовський Тимофій
64. Грабовський Павло Тимофійович
65. Козак Марина Левківна
66. Козак Катерина Ільківна
67. Козак Василь Ількович
68. Козак Марія Ільківна
69. Мухомор Оксана
70. Мухомор Павлина
71. Мухомор Густя
72. Мухомор Варка
73. Кацімон Дарка
74. Кацімон Ганна
75. Кацімон Лук'ян
76. Кацімон Федора Лук'янівна
77. Кацімон Тимофій Лук'янович
78. Цибровський Степан Танасович
79. Цибровський Архип Танасович
80. Цибровська Марія Танасівна
81. Цибровський Іван Танасович
82. Цибровський Степан Сидорович
83. Цибровська Сарабрина
84. Цибровський Сергій Павлович
85. Цибровський Тимофій Сергійович
86. Цибровський Денис Сергійович
87. Цибровська Ганна Сергіївна
88. Коник Олександр
89. Коник Василина Олександрівна
90. Коник Марія Олександрівна
91. Мулик Іван
92. Мулик Марія
93. Цибровська Югіна Іванівна
94. Цибровська Марина Фотівна
95. Мулик Ніна Кузьмівна
96. Мулик Ольга Кузьмівна
97. Юзвик Лікендрик
98. Матвійчук Гапка
99. Юзвик Настасія Лікендрівна
100. Юзвик Ригір Лікендрович
101. Ліснічук Лукія Демидівна
102. Ліснічук Наталка Климівна
103. Кацімон Ригір
104. Кацімон Параска
105. Кацімон Кирило Ригорович
106. Кацімон Наталка Ригорівна
107. Кацімон Тодоска
108. Безкоровайний Іван
109. Безкоровайна Тетяна
110. Терещук Бенедь
111. Терещук Ємельян Бенедович

112. Лахман Домна
113. Лахман Дарка Антонівна
114. Лахман Роман Антонович
115. Лахман Іван Романович
116. Лахман Ольга Романівна
117. Лахман Наталка Романівна
118. Лахман Тодоска Гнатівна
119. Лахман Домна
120. Лахман Петро Кирилович
121. Лахман Андрій Кирилович
122. Прокопчук Іван Кирилович
123. Прокопчук Василь Кирилович
124. Мотилюк Іван
125. Мотилюк Марія
126. Мовчан Федір
127. Мовчан Андрій Федорович
128. Терещук Тодоска
129. Потапчук
130. Терещук Степан Сергійович
131. Терещук Ксенія Сергіївна
132. Потапчук Петро
133. Цибровська Марія
134. Цибровська Ялосовета
135. Цибровський Олександр
136. Цибровська Явдоха
137. Чайка Сидір
138. Чайка Уляна
139. Чайка Михайло Сидорович
140. Чайка Григорій Сидорович
141. Чайка Меланка Сидорівна
142. Чайка Марія Сидорівна
143. Чайка Наталка Сидорівна
144. Сабадин Павло
145. Сабадин Фросина
146. Сабадин Максим Павлович
147. Сабадин Марфа Павлівна
148. Сабадин Григорій Павлович
149. Сабадин Лукія Романівна
150. Сабадин Василь Іванович
151. Сабадин Андрій Іванович
152. Сабадин Василина Іванівна
153. Сабадин Степан Іванович
154. Матвійчук Дементій
155. Матвійчук Ганна Дементівна
156. Матвійчук Ольга Дементівна
157. Матвійчук Оксана Дементівна
158. Матвійчук Семен
159. Матвійчук Палажка
160. Матвійчук Терентій Семенов [ич]
161. Матвійчук Олександр Семенов [ич]
162. Матвійчук Олександра Семенівна

163. Демчук Ксенія Афанікіївна
164. Демчук Марія Афанікіївна
165. Шамрай Ефрем
166. Шамрай Катерина
167. Шамрай Андріян Ефремович
168. Тіточка Харитін
169. Коник Іван
170. Коник Наталка
171. Коник Михайло Іванович
172. Коник Григорій Іванович
173. Терещук Андрій Сергійович
174. Якимчук Борис
175. Якимчук Любов Юхимівна
176. Тіточка Стах
177. Тіточка Ганна
178. Тіточка Арсень Стахович
179. Тіточка Юхим Стахович
180. Тіточка Меланка Стахівна
181. Тіточка Пестя
182. Безкоровайний Остап
183. Безкоровайна Наталка
184. Безкоровайна Ольга Остапівна
185. Безкоровайна Ксенія Остапівна
186. Безкоровайна Мотря
187. Безкоровайний Мирон Юхимович
188. Мазуренко Юхим
189. Мазуренко Лукія Марківна
190. Огородник Олександр
191. Огородник Ярина
192. Огородник Михайло Олександрович
193. Огородник Петро Олександрович
194. Огородник Ганна Олександрівна
195. Якимчук Танас Федотович
196. Якимчук Ганна Федотівна
197. Якимчук Ярина Федотівна
198. Якимчук Степан Федотович
199. Котик Семен
200. Котик Горпина
201. Котик Марія Семенівна
202. Котик Степан Семенович
203. Тіточка Ликера Семенівна
204. Тіточка Остап Федотович
205. Тіточка Василь Остапович
206. Мальований Мехтодь
207. Мальована Тетяна
208. Мальований Іван Мехтодійович
209. Мальований Петро Мехтодійович
210. Цибровський Харитін
211. Мельничук Тетяна
212. Мельничук Петро Зіновійович
213. Руденко Андрій

214. Мальована Гуся
215. Мальований Михайло
216. Мальована Меланка
217. Мальований Зіновій
218. Балабан Уменя
219. Горбатюк Марія
220. Горбатюк Василина Трохимівна
221. Галіган Іван
222. Галіган Домна
223. Галіган Павло Іванович
224. Галіган Тетяна Іванівна
225. Мельничук Трохим Павлович
226. Мельничук Іван Трохимович
227. Топольнек Ганна Павлівна
228. Топольнек Тахім
229. Топольнек Фросина Тахомівна
230. Топольнек
231. Топольнек Уляна
232. Мельничук Яків
233. Мельничук Марія
234. Мельничук Олександра Яківна
235. Мельничук Михайло Якович
236. Мельничук Григорій Якович
237. Топольнек Сафрон
238. Топольнек Тетяна
239. Топольнек Гнат Сафронович
240. Топольнек Лукія Сафронівна
241. Топольнек Сафрон Никонович
242. Топольнек Лілія Никонівна
243. Топольнек Зіновій Никонов[ич]
244. Тополяк Соломія
245. Тополяк Зіновій
246. Тополяк Євмен
247. Тополяк Іван Євменович
248. Тополяк Танас Євменович
249. Тополяк Марія
250. Коник Гордій
251. Коник Уляна
252. Коник Степан Гордійович
253. Коник Василь Гордійович
254. Коник Андрій Гордійович
255. Коник Фросина Гордіївна
256. Демчук Петро Теофілович
257. Демчук Ольга Теофілівна
258. Демчук Надія Трохимівна
259. Тіточка Меланка
260. Тіточка Ганна Миколаївна
261. Тіточка Микола
262. Тіточка Лазар
263. Тіточка Віліна Лазарівна
264. Тіточка Текля Лазарівна

265. Тіточка Степанида Лазарівна
266. Тіточка Серафим Лазарович
267. Безкоровайний Гасін
268. Безкоровайний Михайло Антонович
269. Безкоровайний Василь Антонович
270. Безкоровайна
271. Безкоровайний Мусій
272. Безкоровайна Ольга Мусіївна
273. Безкоровайний Михайло Мусійович
274. Безкоровайна Марійка Мусіївна
275. Безкоровайна Тетяна
276. Демчук Микола
277. Терещук Прокіп
278. Терещук Володимир Прокоп [ович]
279. Терещук Ганна Прокопівна
280. Терещук Василь Прокопович
281. Руденко Демид
282. Руденко Ольга Демидівна
283. Руденко Антоніна Демидівна
284. Руденко Ганна Демидівна
285. Мальований Іван
286. Кацімон Фросина
287. Кацімон Еміліан
288. Кацімон Олекса Еміліанович
289. Кацімон Данило Еміліанович
290. Мазорчук Захарко Пилипович
291. Мазорчук Петро Захарович
292. Мазорчук Марія Захарівна
293. Ткачук Самійло
294. Ткачук Харитина
295. Ткачук Катерина Самійлівна
296. Ткачук Дмитро Самійлович
298. Мельник Іван
299. Мельник Варвара
300. Мельник Петро Іванович
301. Мельник Микола Іванович
302. Мельник Оксана Іванівна
303. Галічан Іван
304. Галічан Килина
305. Галічан Наталка Іванівна
306. Галічан Варвара Іванівна
307. Галічан Петро Іванович
308. Кацімон Василь
309. Кацімон Лукія
310. Потапчук Яким
311. Потапчук Катерина
312. Потапчук Пестина Якимівна
313. Потапчук Хтана
314. Потапчук Марія Семенівна
315. Терещук Степанида
316. Терещук Іван Герасимович

317. Терещук Петро Герасимович
318. Грабовський Тимофій
319. Грабовський Павло Тимофійович
320. Грабовська Федора Тимофіївна
321. Грабовська Марія
322. Грабовський Петро
323. Терещук Тихін
324. Терещук Зінаїда
325. Топольнек Килина
326. Топольнек Герасим
327. Кацімон Роман
328. Кацімон Оксана Романівна
329. Кацімон Степан Романович
330. Кацімон Дементій Романович
331. Кацімон Омелько
332. Кацімон Ольга Омельковна
333. Кацімон Дарка Омельковна
334. Кацімон Павло Омелькович
335. Кацімон Григор Омелькович
336. Топольнек Самійло
337. Топольнек Гафія
338. Топольнек Адам Самійлович
339. Топольнек Наталка Самійливно
400. Топольнек Єфрем Самійлович
401. Будт Іван
402. Чайка Мартоха
403. Коник Олекса
404. Коник Наталка Олексіївна
405. Коник Данило Олексійович
406. Коник Ольга Олексіївна
407. Бобенко Надія
408. Бобенко Онисія
409. Терещук Наталка
410. Демчук Ганна

410 чоловік померло від голодомору 1933 р. Подвірні обходи учнів і учителів школи від 20.04.93.

Директор школи Луців Валентина Василівна

*Державний архів Черкаської області, ф. Р.-5664, оп. 1, спр. 7, арк. 25-36.
Оригінал. Рукопис.*

№95

Подвірний список жителів с.Коханівка Кам'янського району, померлих від голоду в 1933р.

Пахіль Хімка*	2**	2**
Натальченко Семен	6	4

*Ім'я та по батькові дано за оригіналом

**Перша графа цифр – склад сім'ї, друга – кількість померлих.

Миколенко Яків	5	4
Погорілий Ігор	2	1
Бабенко Онопрій	4	2
Миколенко Петро	5	3
Миколенко Марфа	3	3
Натальченко Оксана	6	3
Журба Домаха	4	1
Куценко Никифор	5	5
Миколенко Яків	2	2
Пахіль Настя	4	4
Пахіль Андрій	4	3
Шутенко Марко	4	2
Пухир Юрко	5	3
Шутенко Василь	5	3
Гончаров Андрій	7	2
Лебідь Павло	5	5
Волинець Єлизавета	2	1
Волинець Петро	2	2
Писарка Петро	6	5
Пухир Федір	5	4
Однокоз Степан	6	4
Пахіль Марко	5	2
Миколенко Андрій	4	2
Миколенко Оляна	1	1
Лебідь Гапка	4	1
Пухир Віктор	4	1
Натальченко Степан	5	5
Натальченко Прохір	8	6
Шутенко Семен	5	2
Бабенко Хома	5	4
Ожух Семен	8	7
Ожух Явтух	5	5
Гудзенко Микита	2	1
Натальченко Степан	5	2
Карюк Оксана	4	3
Кузява Осип	5	4
Натальченко Тетяна	4	2
Натальченко Овсій	4	3
Лебідь Трохим	8	7
Горбачова Соломія	2	1
Пахіль Михайло	4	3
Береза Макар	8	5
Бабенко Микола	8	8
Пухир Степан	6	5
Пахіль Микита	4	2
Білоус Пилип	4	2
Журба Микита	5	2
Лебідь Олександр	4	3
Габур Василь	9	8
Шутенко Семен	4	1
Шутенко Кость	5	4

Рішняк Олександр	5	5
Рахуба Іван	7	3
Рахуба Харитина	3	2
Кузява Антон	5	2
Однокоз Параска	5	3
Однокоз Єлизавета	4	4
Однокоз Палажка	3	3
Береза Самійло	5	4
Шутенко Петро	4	4
Пухир Палажка	12	10
Миколенко Андрій	3	3
Пущенко Григорій	6	2
Береза Онисько	5	1
Фесенко Аврам	5	5
Однокоз Явдоха	2	2
Шутенко Микола	3	2
Бабенко Микола	4	4
Береза Свиридін	8	8
Береза Яків	3	1
Натальченко Семен	6	2
Натальченко Семен	3	2
Натальченко Тодось	4	2
Береза Марко	3	2
Чисенко Семен	5	4
Драган Петро	7	2
Пухир Олекса	4	1
Береза Михайло	6	2
Шутенко Семен	6	4
Кузява Йосип	3	1
Кузява Федір	4	2
Дзілінський Матвій	9	7
Шутенко Єлисей	4	2
Ісакін Федір	5	1
Кімлик Ялина	1	1
Береза Неонила	4	4
Береза Костянтин	1	1

Гудзенко К.Н. Трагічні голоси. – Кам'янка, 1993. – С.17-18.

№ 96

Подвірний список жителів с. Шукайвода Христинівського району, померлих від голоду в 1933 р.

1. Мазурик Устя* Володимирівна	
2. Ксендзюк Артем Якович	батько
3. Ксендзюк Марія Артемівна	дочка
4. Ксендзюк Марфа Артемівна	--/--
5. Ксендзюк Ганна Артемівна	--/--

* Ім'я та по-батькові подано за оригіналом.

6. Ксендзюк Фросина Артемівна	--/--
7. Ксендзюк Костянтин Артемович	син
8. Ксендзюк Федір Артемови	--/--
9. Бабан Іван Михайлович	батько
10. Бабан Параска	дочка
11. Бабан Захар	син
12. Бондарчук Регір Федотович	
13. Поціпух Явдоким Омелянович	батько
14. Поціпух Ганна	
15. Поціпух Явдоха	
16. Білозір Яків Андрійович	син Андрія
17. Білозір Михайло	--/--
18. Білозір Іван	--/--
19. Білозір Мирон	--/--
20. Білозір Адам	--/--
21. Левченко Гаврило	батько
22. Левченко Федора	мати
23. Левченко Марія	дочка
24. Лощінська Явдоха	
25. Зайко Пилип	батько
26. Зайко Яким Пилипович	син
27. Зайко Григорій Пилипович	--/--
28. Крочак Марія	
29. Бондарчук Гаврило	батько
30. Бондарчук Явдоха	мати
31. Бондаренко Катерина	мати
32. Бондаренко Іван Данилович	син
33. Бондаренко Тодось	--/--
34. Бондаренко Олексій	--/--
35. Бондаренко Ганна	дочка
36. Бондаренко Ніна	--/--
37. Бондарчук Наталка Гаврил[івна]	дочка Гаврили
38. Бабан Василь	батько
39. Бабан Олекса Васильович	син
40. Поведенко Ганна Дмитрівна	мати
41. Поведенко Марія	дочка
42. Поведенко Явдоха	--/--
43. Раханський Демид Іванович	
44. Раханська Настя	дочка
45. Раханський Кифір	син
46. Скрипник Явдоха	мати
47. Скрипник Петро	син
48. Скрипник Марія	дочка
49. Завалістий Тодор	батько
50. Заваліста Мотря	мати
51. Завалістий Степан	син
52. Заваліста Текля	дочка
53. Оленович Ярина	
54. Оленович Іван	
55. Мазурик Дмитро	батько
56. Мазурик Марія	дочка

57. Мазурик Тетяна	--/--
58. Швець Тодось Васильович	
59. Бондарчук Гаврило	батько
60. Бондарчук Явдоха	мати
61. Бондарчук Марина	дочка
62. Бондарчук Іван	син
63. Габрид Захар	
64. Габрид Михайло	
65. Мамчур Леонтій	батько
66. Мамчур Соломія	мати
67. Мамчур Микола	син
68. Валюк Горпина	
69. Валюк Терень	батько
70. Валюк Кирило	син
71. Валюк Петро	--/--
72. Валюк Марія Терентіївна	
73. Щур Тимофій	батько
74. Щур Микола Тимофійович	син
75. Щур Марина	дочка
76. Шимон Максим*	сім'я*
77. Шимон Мотрона	
78. Юхимчук Данило	сім'я*
79. Юхимчук Родіон	
80. Куник Павло	
81. Куник Ялисавета	
82. Поведенко Гапа	мати
83. Поведенко Марія	дочка
84. Поведенко Явдоха	--/--
85. Бондарчук Катерина	
86. Бондаренко Ксенія	мати
87. Бондаренко Іван	син
88. Бондаренко Сергій	--/--
89. Бондаренко Кирило	--/--
90. Бондаренко Павло	--/--
91. Поціпух Ригор	
92. Поціпух Соломія	
93. Костенко Архип	сім'я*
94. Костенко Мотря	
95. Передрій Тимко	
96. Передрій Федора	
97. Передрій Домна	дочка
98. Передрій Мокрина	--/--
99. Юхимчук Кирило	сім'я*
100. Юхимчук Марина	
101. Полонська Параска	мати
102. Полонська Онисія	дочка
103. Полонський Іван	син
104. Полонська Васька	дочка
105. Бабан Павло	

*Так у документі. Члени сім'ї не зазначені

106. Зайко Пилип	батько
107. Зайко Марія	дочка
108. Зайко Тетяна	--/--
109. Зайко Зіна	--/--
110. Зайко Каленик	
111. Марина Терень	
112. Бровець Павло	
113. Біда Параска	
114. Бровець Марина	
115. Біда Анна	
116. Швець Степанида	
117. Швець Василь	
118. Третяк Яків	чол[овік]
119. Третяк Олександра	жін[ка]
120. Швець Федора	мати
121. Швець Явдоха	дочка
122. Швець Марія	дочка
123. Левченко Марія	
124. Левченко Павло	
125. Микитенко Софія	мати
126. Микитенко Анна	дочка
127. Микитенко Гаврило	син
128. Швець Сава Тимкович	батько
129. Швець Василь	син
130. Швець Марія	дочка
131. Швець Микола	син
132. Мазурик Кирило	
133. Мазурик Марфа	
134. Костенко Роман	
135. Швець Степан	
136. Швець Текля	
137. Скрипник Марія	
138. Скрипник Іван	
139. Куник Борис	батько
140. Куник Віра	мати
141. Куник Іван	син
142. Передрій Теофан	батько
143. Передрій Іван	син
144. Передрій Дмитро	--/--
145. Передрій Степан	--/--
146. Проник Герасим	
147. Проник Горпина	
148. Проник Іван	
149. Левченко Іван	
150. Левченко Марія	
151. Швець Іван	батько
152. Швець Василь	син
153. Швець Явдоха	дочка
154. Шекір Христя	мати
155. Шекір Олекса	син
156. Шекір Іван	--/--

157. Шекір Явдоха	дочка
158. Шекір Ярина	--/--
159. Риба Кифір	
160. Риба Параска	
161. Бондар Гаврило	
162. Бондар Дмитро	
163. Бондар Ригор	
164. Скрипник Володимир	
165. Скрипник Андрій	
166. Юхимчук Григорій	
167. Юхимчук Павло	
168. Богач Костянтин	батько
169. Богач Марія	мати
170. Богач Павло	син
171. Богач Петро	--/--
172. Богач Микола	--/--
173. Костенко Антін	батько
174. Костенко Андрій	син
175. Костенко Петро	--/--
176. Костенко Григорій	--/--
177. Костенко Василь	--/--
178. Костенко Анна	дочка
179. Швець Антін	
180. Швець Настя	
181. Мазурик Олекса	
182. Мазурик Ніна	
183. Микитенко Профир	
184. Микитенко Марфа	
185. Микитенко Іван	
186. Микитенко Федора	
187. Микитенко Мухтей	
188. Юхимчук Юхим	батько
189. Юхимчук Горпина	мати
190. Юхимчук Іван	син
191. Юхимчук Михайло	--/--
192. Юхимчук Яким	--/--
193. Юхимчук Сидір	--/--
194. Юхимчук Кирило	--/--
195. Гаврилук Степан	
196. Власюк Марія	мати
197. Власюк Петро	син
198. Власюк Андрій	--/--
199. Власюк Тетяна	дочка
200. Костенко Іван	батько
201. Костенко Марія	дочка
202. Костенко Югіна	--/--
203. Костенко Федір	син
204. Телятник Василь	батько
205. Телятник Марія	дочка
206. Телятник Мотря	--/--
207. Куник Яким	

208. Куник Марія	
209. Куник Андрій	
210. Поведенко Палажка	
211. Поведенко Югина	
212. Риндюк Фросина	
213. Лозінський Тодось	
214. Лозінський Іван	
215. Мазурик Петро	батько
216. Мазурик Марія	дочка
217. Мазурик Василь	син
218. Телятник Марія	
219. Телятник Мотря	
220. Колісніченко Леонтій	
221. Колісніченко Іван	
222. Колісніченко Катерина	
223. Проник Арсень	батько
224. Проник Наталка	мати
225. Проник Параска	дочка
226. Проник Ялина	--/
227. Проник Анна	--/
228. Проник Іван	син
229. Проник Михайло	--/
230. Телятник Василь	
231. Миколайчук Марія	
232. Колісніченко Сакій	
233. Колісніченко Домна	
234. Колісніченко Хима	
235. Колісніченко Марія	
236. Колісніченко Семен	
237. Шекір Настя	
238. Шекір Мирон	
239. Шекір Тодось	
240. Швець Степан	
241. Швець Василь	
242. Швець Федора	
243. Швець Явдоха	
244. Біда Профир	
245. Руденко Марфа	
246. Телятник Яким	
247. Телятник Наталка	
248. Омельчук Пилип	
249. Кулик Софія	
250. Бондарчук Катерина	
251. Шекір Домна	
252. Богач Степан	
253. Колісніченко Михайло	
254. Колісніченко Текля	
255. Андрунь Палажка	
257. Біда Тетяна	
258. Омельчук Марія	
259. Омельчук Мотря	

260. Омельчук Іван	
261. Омельчук Кирило	
262. Омельчук Сергій	
263. Омельчук Надія	
264. Ящук Максим	
265. Богач Югіна	
266. Богач Дарка	
267. Поціпук Василь	
268. Папушенко Явдоха	
298. Шекір Павло	
270. Шекір Іван	
271. Шекір Василь	
272. Шекір Андрій	
273. Шекір Максим	
274. Телятник Тимко	
275. Телятник Фросина	
276. Телятник Андрій	
277. Телятник Віра	
278. Папушенко Йосип	
279. Обміняна Улита	мати
280. Обміняна Наталка	дочка
281. Обміняний Феодосій	син
282. Обміняний Михайло	--/
283. Бондарчук Семен	
284. Бондарчук Явдоха	
285. Бондарчук Анна С.	
286. Андрунь Яким	
287. Андрунь Наталка	
288. Хуторянський Гнат	
289. Хуторянський Павло	
290. Хуторянський Петро	
291. Хуторянська Ольга	
292. Хуторянська Олена	
293. Бондарчук Матвій Григорович	батько
294. Бондарчук Горпина	мати
295. Бондарчук Мотря	дочка
296. Бондарчук Максим	син
297. Бондарчук Ольга	дочка
298. Притула Марія	
299. Король Юхим	
300. Король Дмитро	
301. Передрій Сергій Степанович	
302. Передрій Марія Сергіївна	
303. Передрій Палажка	
304. Передрій Анна	дочка
305. Передрій Оляна	--/
306. Передрій Яким	син
307. Передрій Параска	
308. Передрій Марія	
309. Передрій Ніна	
310. Оленович Мотря	

311. Оленович Софія	
312. Богач Пилип Юхтимович	
313. Богач Марія	
314. Раханська Марія Никифорівна	
315. Раханська Фросина	дочка
316. Золотар Антін	батько
317. Золотар Наталка	дочка
318. Золотар Нестер	син
319. Золотар Андрій	--/
320. Бондарчук Андрій	
321. Бондарчук Мотря	дочка
322. Бондарчук Василь	син
323. Золотар Григорій	
324. Солод Назар	
325. Солод Марія	мати
326. Солод Катерина	дочка
327. Солод Сава	син
328. Завалістий Сава Степан[ович]	
329. Заваліста Марія	
330. Солод Іван	
331. Бондар Омелько	батько
332. Бондар Тодоска	мати
333. Бондар Клим	син
334. Бондар Гаврило	--/
335. Бондар Іван	--/
336. Бондар Петро	--/
337. Галета Кирило	батько
338. Галета Андрій	син
339. Гарболінський Микита	батько
340. Гарболінський Михайло	син
341. Гарболінський Мусій	--/
342. Гарболінський Стефан	--/
343. Гарболінський Микола	--/
344. Гарболінський Василь	--/
345. Гарболінська Ксенія	дочка
346. Гарболінська Ганна	--/
347. Гарболінська Ялина	--/
348. Гарболінська Ліда	--/
349. Ксендзюк Мелентій	батько
350. Ксендзюк Олекса	син
351. Ксендзюк Іван	--/
352. Ксендзюк Віра	дочка
353. Ксендзюк Ялина	--/
354. Ксендзюк Марія	--/
355. Ксендзюк Надія	--/
356. Гарболінський Юзик	
357. Гарболінський Іван	
358. Гарболінський Микола	
359. Гарболінська Ялина	
360. Гарболінська Зіна	
361. Мазурик Хома	

362. Мазурик Кіндрат	син
363. Мазурик Мотря	мати
365. Скрипник Катерина	
366. Шекір Мусій	
367. Шекір Василина	
368. Бабан Захар	
369. Бабан Іван	
370. Шекір Улита	
371. Шекір Пантелеймон	
372. Шекір Палажка	
373. Шнира Адам	
374. Шнира Параска	
375. Уманець Микола	батько
376. Уманець Іван	син
377. Уманець Марія	дочка
378. Уманець Наталка	--/--
379. Бондарчук Тодось	батько
380. Бондарчук Марія	дочка
381. Бондарчук Ялина	мати
382. Бондарчук Марфа	дочка
383. Бондарчук Герасим	син
384. Бондарчук Фросина	дочка
385. Бондарчук Устя	--/--
386. Бабан Тимофій	
387. Бабан Ялина	
388. Просяк Микола	батько
389. Просяк Софія	дочка
390. Просяк Іван	син
390. Просяк Люба	дочка
391. Просяк Віра	--/--
392. Йокало Яків	
393. Йокало Анна	
394. Йокало Дерка	
395. Хуторянський Тодось	
396. Хуторянський Олександр	
397. Хуторянський Іван	
398. Хуторянська Марія	
399. Хуторянський Максим	
400. Хуторянський Сафрон	
401. Мазурик Арсень	
402. Мазурик Ксенія	
403. Риндюк Іван	
404. Риндюк Максим	
405. Риндюк Марія	
406. Риндюк Горпина	
407. Солод Пилип	
408. Солод Іван	
409. Солод Фросина	
410. Солод Ялина	
411. Солод Федора	
412. Валюк Дарка	мати

413. Валюк Ярина	дочка
414. Валюк Іван	син
415. Валюк Микола	--/--
416. Валюк Марія	дочка
417. Сидоренко Парфен	батько
418. Сидоренко Явдоха	мати
419. Сидоренко Тетяна	дочка
420. Сидоренко Григорій	син
421. Мазурик Фросина	
422. Бабан Сергій	батько
423. Бабан Марія	мати
424. Бабан Олександра	дочка
425. Бабан Іван	син
426. Мазурик Антип	
427. Оленович Петро	
428. Карло Іван	
429. Вітавський Андрій	
430. Вітавська Хросина	
431. Царук Мухтій	батько
432. Царук Югіна	мати
433. Царук Марія	дочка
434. Царук Наталка	--/--
435. Царук Артем	син
436. Габрид Федір	батько
437. Габрид Андрій	син
438. Габрид Марія	дочка
439. Габрид Марина	--/--
440. Поведенко Василь	
441. Габрид Марія	мати
442. Габрид Максим	син
443. Габрид Петро	--/--
444. Габрид Степан	--/--
445. Куник Роман	батько
446. Куник Пилип	син
447. Куник Оксана	дочка
448. Куник Іван	син
449. Куник Сава	--/--
450. Риндюк Семен	батько
451. Риндюк Фросина	мати
452. Риндюк Ликера	дочка
453. Риндюк Олександра	дочка
454. Риндюк Яким	син
455. Затверницький Трохим	
456. Валюк Яким	
457. Оленович Антін	
458. Колісніченко Марія	
459. Колісніченко Іван	
460. Левченко Дем'ян Іванович	батько
461. Левченко Василь	син
462. Оленович Евтух	
463. Оленович Мотря	

464. Полонський Касян	батько
465. Полонський Никифор	син
466. Полонський Олекса	--/--
467. Полонська Ксенія	дочка
468. Передрій Трохим	батько
469. Передрій Онисія	мати
470. Передрій Арсень	син
471. Передрій Микола	--/--
472. Габрид Явдоха Іванівна	мати
473. Габрид Анна	дочка
474. Габрид Мотря	--/--
475. Цибань Соловета	
476. Куник Герасим	
477. Хуторянська Марія	
478. Хуторянський Гаврило	
479. Ксендзюк Арсень	
480. Ксендзюк Федора	
481. Ксендзюк Прокіп	
482. Крочак Яків	
483. Покотило Олександр	
484. Богач Мотря	
485. Бондар Порфен	
486. Дмитрук Фросина	
487. Дмитрук Віра	
488. Богач Пилип	
489. Колісніченко Артем	
490. Габрид Ладимир	
491. Габрид Прокіп	
492. Габрид Марія	
493. Габрид Федір	

Всього: 493 чоловіка

Вірно: Завідуюча райархівом [підпис] М. Оратовська

Державний архів Черкаської області, ф. Р-5664, оп. 1, спр. 7, арк. 90-102.

Засвідчена копія.

Список скорочень

ВВв	– Велика Вітчизняна війна 1941-1945 рр.
ВКП(б)	– Всесоюзна Комуністична партія (більшовиків)
ВЛКСМ	– Всесоюзна Ленінська Комуністична спілка молоді
ВПК	– Всесоюзний переселенський комітет
ВУЗ	– вищий учбовий заклад
ВУЦВК	– Всеукраїнський Центральний виконавчий комітет
Газ.	– газета
ГПР	– Генеральний прокурор республіки
ГПУ, ДПУ	– Государственное политическое управление, Державне політичне управління
ГУЛАГ	– Главное управление исправительно-трудовых лагерей
КК	– Карний (Кримінальний) Кодекс
Комнезам	– Комітет незаможних селян
КПК	– Карно (Кримінально) – процесуальний Кодекс
КПРС	– Комуністична партія Радянського Союзу
Місцком	– місцевий комітет
МТИ	– Московский технический институт
МТС	– машино-тракторна станція
Наркомзем, НКЗ	– Народний комісаріат землеробства
Наркомснаб	– Народный комиссариат снабжения
НКЮ, Наркомюст	– Народний Комісаріат юстиції
Нац. ЦК	– Національний Центральний Комітет
ОГПУ, ОДПУ	– Объединенное государственное политическое управление при Совете Народных Комиссаров СССР
Об'єднане державне політичне управління при Раді Народних Комісарів СРСР	
Оргінстр	– організаційно-інструкторський відділ ЦК КП(б)У
ПБ	– партійне бюро
ПР	– постійний індекс приймальні ВУЦВК
Продналог	– продовольчий налог
П/я	– поштовий ящик
РВК	– райвиконком, виконавчий комітет районної ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів
РКМ	– райком комсомолу
РНК СРСР	– Рада Народних Комісарів СРСР (Раднарком)
РПК, райпартком	– районний партійний комітет
РСІ	– робітничо-селянська інспекція
Сільрада	– сільська рада
СільСТ	– сільське споживче товариство
СНК	– Совет Народных Комиссаров
СОЗ, ТСОЗ	– товариство спільного обробітку землі
Т.в.о.	– тимчасово виконуючий обов'язки
УСРР	– Українська Соціалістична Радянська республіка
ЦК ВКП(б)	– Центральний Комітет Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків)
ЦК КП(б)У	– Центральний Комітет Комуністичної партії (більшовиків) України
ЦК ЛКСМУ	– Центральний Комітет Ленінської Комуністичної спілки молоді України

ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

А

Авдеев – № 21
Авраменко О.В. – № 82
Аксентьев В. – № 15
Александровский – № 35
Алексеев – № 13
Антошко – № 53

Б

Бабій – № 77
Баглюк Г. – № 56
Баглюк О. – № 56
Базаль-Савченко Г.С. – № 8
Балан – № 77
Баранов – № 9
Бендюженко Я. – № 76
Березовський № 22
Беркут П. – № 82
Берман – № 55
Берновський – № 9
Бідак А. – №№ 85,86
Біленко Ф. – № 88
Білоус В.К. – № 61
Білоус М. – № 37
Блеер А. – № 28
Близнюк Я. – № 76
Бова – № 78
Богущкий – № 17
Бондар Н. – № 37
Бондаренко У. – № 37
Бондаренко М. – № 15
Бородій В.О. – № 77
Бравинок М. – № 56
Бурткович Г. – № 76
Буткевич Н. – №№ 63,76
Бурговий К. – № 69
Бухарін М. – № 18

В

Вакульчик – № 77
Василенко М. – № 32
Василенко П.Х. – № 74
Вдовиченко Д.П. – № 75
Вербовий Д. – № 29
Вільгань Г.В. – № 74
Волохатнюк Г.С. – № 80
Ворошилов К.Є. – № 69

Високолян І. – № 76
Височина – № 82

Г

Гавришкевич В. – № 82
Гадюченко М. – № 76
Гегельський М. – № 76
Герашенко – №№ 10,40
Гехман – № 39
Глембовський А. – № 76
Глинський А. – № 32
Глущенко Г. – № 69
Глущенко Т. – № 69
Гоголь М.В. – № 77
Головченко В.І. – № 77
Головченко О.Д. – № 77
Гонтар І.М. – № 54
Гонтар П. – № 54
Горбань П. – № 37
Гохтель – № 21
Грозовська (Мозгова) В.М. – № 81
Грязіон І.М. – № 82
Губар В.Я. – № 60
Гунько П. – № 76
Гунько О. – № 75
Гусак М. – № 56
Гуцаленко О. – № 15
Гуцаленко П. – № 15

Д

Дахно Х. – № 56
Дедик К. – № 49
Демченко М.Н. – №№ 11,13.17
Диденко І. – № 54
Добровський Л. – № 29
Довбиш – № 78
Довгань Ю – № 85
Довжук Я. – № 85
Драчук А. – № 37
Дубина Г. – № 74
Дудник – № 23
Дуплій І. – № 74

Ж

Жила Г.Й. – № 74
Жук О. – №№ 16, 19

З

Задорожній С. – № 72
Зайчик – № 9
Заморока – № 5
Заремба – № 61

Заруба М.С. – № 73
Затирка Н. – № 56
Затонський В.П. № 6
Зградський А. – № 85
Зеленський – № 7

I

Іванько З. – № 22
Іжко А.М. – № 69
Іжко С. К. – № 69

К

Кабанов – № 83
Каленик Д. – № 77
Каленик М. – № 77
Калінін М.І. – № 87
Калюжний Т. – № 75
Каминський – № 15
Кантаністий – № 39
Капелюшна Г.С. – № 69
Качалаба П. – № 65
Карлсон К.М. – № 31
Кармаліта М. – № 54
Кармаліта – № 54
Карпенко Д. – № 82
Карпенко П. – № 82
Касяненко В.Ю. – № 64
Касяненко М.Ю. – № 64
Кас'янов – № 42
Кивенко І. – № 64
Кирилюк Т. – № 81
Кіт П. – № 85
Кліцковський П. – № 37
Коба А.Я., – № 46
Коба О.І. – № 46
Ковальський І.Ф. – № 74
Ковальська Г.Я. – № 74
Кожуляка Я.А. – № 46
Козакова К. – № 56
Козачок Г. – № 77
Колець О. – № 56
Колісник Г. – № 6
Коломієць П.І. – № 64
Коломієць О. – № 85
Король М. – № 37
Король Ф. – № 37
Косіор С.В. – №№ 12,13,14,17,18
Костенко І.П. – № 56
Костенко І. – № 57
Костенко П. – № 56
Косяченко Д. – № 88

Котик А. – № 69
Кравченко Б. – № 69
Кравченко С. – № 69
Кравченко Х. – № 69
Красюк І.П. – № 42
Крачак М. – № 37
Криворучко С. – № 29
Кривуць – № 39
Кузьмик Й. – № 15
Кузьмик Н. – № 15
Кугай А. – № 6
Куліш П.Г. – № 44
Кучеренко – № 54
Кучержинка – № 65
Курченко – № 21

Л

Лавренківський – № 21
Лагодзя В. – № 85
Лагодзя І. – № 85
Лелеко – №№ 39,52
Ленін В.І. – №№ 61,87
Лещинський – №№ 29,56
Лисак С. – № 37
Лисогора Я.Р. – № 65
Литвинюк В. – № 6
Літвинов – № 61
Лобко – № 39
Лобода С.А. – № 9
Лукашевич В.Г. – № 82
Лукашевич О.І. – № 82
Луць П. – № 29
Люлька А. – № 54

М

Мазурик М. – № 83
Майборода І.Ф. – № 43
Макодзеба І. – № 6
Максименко – № 4
Максимович О.І. – № 29
Максимович П.І. – № 29
Маліхатка В. – № 85
Мамченко – № 39
Манжола С. – № 65
Марченко М.К. – № 75
Матвійченко Д.С. – № 82
Махиня С. – № 56
Медник – № 54
Мельник Г.Л. – № 82
Мельниченко О.А. – № 6
Микитенко П.Г. – № 64

Миронюк П. – № 69
Мисан О.С. – № 82
Михтодь – № 69
Мицик В. – № 88
Мицик Я. – № 88
Міщенко А.С. – № 45
Мовчан М. – № 52
Мокровський С. – № 6
Молотов В.М. – № 1
Монастирський – № 39
Музика І.К. – № 74
Мущенко – № 17

Н

Навольнев – № 15
Намитчена Я. – № 37
Натальченко О. – № 72
Недуха Н.М. – № 58
Нежінський – № 21
Ненько А. – № 64
Нечитайло З. – № 75
Нігуренко А. – № 85
Нігуренко В. – № 85

О

Одинцов О.В. – №№ 37,38
Олійник Ф. – № 76
Олексеенко Т. – № 37
Онопрієнко Т. – № 76
Орловецька – № 27
Острань І. – № 6

П

Павленко Л. – № 69
Павленко О. – № 69
Павленко П.Л. – № 71
Панченко П. – № 37
Пастушенко – № 4
Пашенко І. – № 6
Перебійніс – № 54
Петровський Г.І. – № 8
Пироженко М. – № 88
Підгаець – № 17
Пінчук – №№ 39,52
Поведенко – № 82
Поліщук М. – №№ 6,56
Пономаренко М.Ю. – № 79
Понура К. – № 56
Посламовська К.Р. – № 75
Постишев П.П. – № 59
Почтар М. – № 56

Приміський В. – № 77
Приходько А. – № 27
Проценко М. – № 29
Пузь – № 82
Пугач Ф. – № 15
Пустовіт – № 82
Пустовіт Н. – № 37

Р

Радченко – № 56
Рева – № 82
Резник Я.П. – №№ 47,53
Річицький А.А. – № 12
Рибак М. – № 37
Роженко Ф. – № 6
Розанов – №№ 34,36,38
Розенберг – № 9
Романець М.М. – № 72
Руденко І. – № 83
Рудь – № 55

С

Самаліяний К. – № 37
Саражинська П. – № 37
Семиволос Д.І. – № 64
Сербиченко О. – № 28
Сергієнко П. – № 66
Сиваченко – № 15
Сидорук П. – № 22
Сич Г. – № 76
Сінькевич – № 39
Скиба І.С. – № 82
Склярів – № 39
Слободяник В. – № 56
Слоква Ю.Я. – № 74
Смагленко Ф.П. – № 78
Сновид К. – № 52
Собченко К. – № 64
Сокирка М. – № 64
Сокур І. – № 56
Сокур М. – № 56
Солодкий Ф. – № 82
Спека С. – № 74
Спотикайло – № 88
Сталін Й.В. – №№ 1,4,10,33,59,61,63, 71,73,77,83,87
Стаховський І. – № 37
Стащенко М. – № 72
Стовповий Г. – № 56
Стригун І. – № 6
Стригун О. – № 6
Стронагов В.А. – № 3

Сулім – № 67
Сурда П.Ф. – № 73
Сурда С. – № 73
Сухина І.П. – № 82

Т

Тавтул А. – № 84
Танцюра Я.О. – № 67
Тараненко Я. – № 64
Тарасюк К. – № 37
Тарасюк П. – № 37
Темченко Н.А. – № 74
Темченко С. С. – № 74
Титаренко І. – № 56
Титаренко Т. – № 56
Тицкун П. – № 73
Тімкін – № 22
Ткаченко Г.І. – № 18
Ткаченко Г.О. – № 74
Ткаченко І. – № 56
Товкач Є.С. – № 33
Товкач І.Є. – № 33
Тростянська М.О. – № 72
Тютюнник – № 82

У

Устенко О.Ф. – № 74

Х

Хижняк І.С. – № 68
Хижняк М.В. – № 68
Хименко Я. – № 56
Хіменко А.І. – № 59
Хіменко І.Д. – № 59
Хімко А. – № 59
Хмільковський І.М. – № 58
Холодюк – № 56
Хоменко М. – № 6
Хриненко А. – № 37

Ц

Царук – № 21

Ч

Чемерис – № 59
Чернієнко М. – № 52
Чернін – № 24
Чиженко І. – № 76
Чмир О.О. – № 69
Чубар В.Я. – №№ 21,77
Чорний А. – № 59

Ш

Шакал – № 65
Шамко – № 75
Шатайло О. – № 84
Шевченко А. – № 29
Шеремет С. – № 56
Шерстюк – № 41
Шигаев – № 53
Шпак – № 39
Шульга П. – № 81
Шулькевич – № 25
Шуляка Ф.М. – № 75

Щ

Щербатюк У. – № 37

Я

Якименко І. – № 77
Яковлев – № 9
Янчук – № 21
Яременко С. – № 69
Ярошенко – № 82
Яценко (Чепур) Г.Г. – № 70

ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК

А

- Адамівка, с. Чигиринського району – № 59
Америка – № 22
Антонівка, с. Уманського району – №№ 40,77

Б

- Бабани, м. Уманського району – № 15
Бабанка, с. Бабанського району – № 20
Бабанський район – №№ 4,12,13,30,34,39
Байбузи, с. Черкаського району – № 34
Балаклея, с. Смілянського району – №№ 47,50,51,62
Безпальче, с. Дравівського району – № 92
Березняки, с. Смілянського району – №№ 42,47,50,51
Берянка, с. Маньківського району – № 36
Біла Церква, м. Київської області – № № 32,36,37
Білашки, с. Тальнівського району – №№ 6,86
Білозір'я, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Білорусія – №№ 17,78
Білоусівка, с. Дравівського району – № 66
Білоцерківський округ – № 36
Білоцерківський район Київської області – №№ 11,37,38
Бобрики (Новомосковськ), м. Тульської області – № 78
Бобринська, ст. – № 76
Богуславський район Київської області – №№ 11,34
Бологоє, м. Ленінградської обл. – № 82
Буда-Макіївка, с. Златопільського району – № 29
Будки, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Бужанка, с. Лисянського району – № 75
Бузуків, с. Черкаського району – №№ 46,47,50,51
Буки, м. Буцького району – № 15
Буцький район – №№ 14,20,30,35,37,38
Бурти, с. Шполянського району – № 37

В

- Велика Севаст'янівка, с. Христинівського району – №№ 21,36
Велика Яблунівка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Веселий Кут, с. Тальнівського району – № 86
Війтівка, с. Уманського району – №№ 37,40
Вікторівка, с. Маньківського району – № 82
Вільхова, с. Уманського району – № 77
Вінниця, м. Вінницької області – № 13
Вінницька область – №№ 13,20
Вишнопіль, с. Тальнівського району – №№ 39,86,88,90
Володарський район Київської області – №№ 11,14
Володимірівка, с. Бабанського району № 30
Володимирівка, с. Монастирищенського району – № 63

Г

- Гадяч, м. Полтавської області – № 82
Гамільтон, м. США – № 22
Гардова, с. Уманського району – № 77
Гельм'язів, с. Гельм'язівського району – № 82
Гельм'язівський район – № 34
Герезенівка, с. Уманського району – №№ 10,40

Гірський Тікич, р. – № 69
Глибочок, с. Тальнівського району – № 86
Гнилець, С. Звенигородського району – № 88
Голов»ятине, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Гордашівка, с. Тальнівського району – № 86
Городецьке, с. Уманського району – №№ 37,40
Городище, м. Городищенського району – № 41
Городищенський район – № 34
Городниця, с. Уманського району – №№ 10,12,40,77
Гребля, с. Христинівського району – № 93
Гречківка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Громи, с. Уманського району – № 40
Гудзівка, с. Звенигородського району – № 36
Гуляй Городок, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Гуляйка, с. Тальнівського району – № 96
Гута–Селищанська, с. Корсунського району – № 71

Д

Девківка, с. Бабанського району – № 30
Дезезепо, с. Бабанського району – № 30
Дмитрушки, с. Уманського району – №№ 10,40
Дніпро, р. – № 82
Добра, с. Маньківського району – № 69
Доброводи, с. Бабанського району – № 39
Довгеньке, с. Тальнівського району – № 86
Донбас – №№ 37,73
Дубіївка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Думанці, с. Черкаського району – № 44

Ж

Жашків, м. Жашківського району – №№ 17,69
Жашківський район – №№ 9,11,14,17,20,34
Житники, с. Жашківського району – №№ 22,80
Житоми, с. Уманського району – № 30
Житомир, м. – №№ 32,36

З

Залевки, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Заліське, с. Тальнівського району – № 86
Звенигородський район – №№ 11,14,20,34,36
Зеленків, с. Тальнівського району – №№ 41,86
Златопільський район – №№ 7,25,34

К

Кавказ – №№ 53, 63
Каврай – II, с. Гельм'язівського району – № 53
Калинівка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Кам'янець-Подільський, м. Вінницької обл. – № 65
Кам'яне, с. Бабанського району – № 39
Кам'янське, с. Бабанського району – № 30
Кам'януватка, с. Златопільського району – № 56
Кам'янський район – № 34
Канівський район – № 34
Карабачин, с. Брусилівського району Київської області – № 18
Квітки, с. Корсунського району – № 64
Керч, м. – № 53

Київ, м. – №№ 14,18,37,57,64
Київська область, Київщина – №№ 13,20,32,36,38,46,63
Кировоградська область – № 59
Кобринова Гребля, с. Уманського району – № 40
Кобринове, с. Тальнівського району – № 86
Ковалиха, с. Смілянського району – №№ 47,50,51,63,67,76
Коженці, с. Буцького району – № 36
Колодисте, с. Тальнівського району – №№ 10,86
Коржова Слобідка, с. Уманського району – № 10
Коростень, м. Київської області – № 32
Коротине, с. Шполянського району – № 53
Корсунка, с. Тальнівського району – № 86
Корсунський район – № 34
Косенівка, с. Бабанського району – № 15
Костянтинівка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Коханівка, с. Кам'янського району – № 94
Кохаржинці, с. Уманського району – №№ 32,40
Кочубієвка, с. Уманського району – №№ 37,40
Красний Луч, м.(Донбас) – № 73
Краснопілка, с. Уманського району – №№ 10,40
Красноставка, с. Буцького району – № 69
Криві Коліна, с. Тальнівського району – № 85
Ксендзівка, с. Уманського району – №№ 10,40
Кубань – №№ 41,53,59,75
Кузьмина Гребля, с. Уманського району – № 12
Кущівка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51

Л

Ладжинка, с. Уманського району – №№ 10,59
Лашова, с. Тальнівського району – №№ 86,88
Лебедин, с. Бабанського району – № 30
Лебедівка, с. Кам'янського району – № 86
Легедзине, с. Тальнівського району – №№ 39,86
Ленінград, м.(Росія) – № 10
Ленінградська область – № 17
Лип'янка, с. Златопільського району – №№ 29,56
Лисянський район – №№ 11,14,20,34,38
Лісове, с. Тальнівського району – № 86
Лозуватка, с. Шполянського району – № 76
Лоташова, с. Тальнівського району – № 86
Луганськ (Ворошиловградської), м. Луганської (Ворошиловградської) області – № 63

М

Майданецьке, с. Тальнівського району – № 86
Мала Вільшанка, с. Білоцерківського району Київської області – № 37
Мала Іванівка, с. Христинівського району – № 21
Мала Калигірка, с. Шполянського району – № 53
Мала Смілянка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Мала Яблунівка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Мале Старосілля, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Макіївка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51,64,68
Максимівка, с. Уманського району – №№ 12,40
Маньківка, с. Маньківського району – №№ 30,36,65
Маньківський район, Маньківщина – № 65
Матусів, с. Шполянського району – № 25
Мельниківка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51

Миколаївка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Молодецьке, с. Маньківського району – №№ 15,69
Монастирищенський район – №№ 13,34
Мошурів, с. Тальнівського району – № 86
Москва, м. Росії – № 10,33,56,78,82

Н

Надточаївка, с. Шполянського району – № 37
Нестерівка, с. Буцького району – № 30
Нечаївка, с. Шполянського району – №№ 47,78
Нове Місто, с. Монастирищенського району – № 24
Носачів, с. Смілянського району – №№ 32,47,50,51

О

Одеса – № 78
Одещина – № 37
Озірна, с. Звенигородського району – № 37
Оксанина, с. Бабанського району – № 30
Онопрійівка, с. Тальнівського району – № 86
Осітна, с. Уманського району – №№ 10,40
Острівець, с. Уманського району – № 73
Острожани, с. Жашківського району – № 9

П

Павлівка I, с. Тальнівського району – № 85
Паланка, с. Уманського району – №№ 10,40
Папужинці, с. Тальнівського району – № 86
Пастирське, с. Златопільського району – №№ 29,56
Пеньожкове, с. Христинівського району – № 21
Перегонівка, с. Бабанського району – № 30
Перегонівка, с. Голованівського району Кіровоградської області – № 68
Передмістя, с. Уманського району – № 40
Петровського ім. район – №№ 11,14,41
Підвисоке, с. Бабанського району – №№ 30,39
Піківець, с. Уманського району – № 40
Піщане, с. Золотоніського району – № 38
Плескачівка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Плешкані, с. Золотоніського району – № 82
Плисківський район Вінницької області – № 12
Покорилове, с. Бабанського району – № 30
Полковниче, с. Уманського району – № 36
Полонисте, с. Бабанського району – № 4
Полянецьке, с. Уманського району – № 40
Помійки, с. Уманського району – № 36
Попівка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Посухівка, с. Уманського району – № 40
Поташ, с. Тальнівського району – № 86

Р

Радомишль, м. Київської області – № 36
Радянський Союз – № 88
Рижавка, с. Уманського району – №№ 10,12,37,40,59,77
Розсішки, с. Христинівського району – № 36
Розсохуватка, с. Катеринопільського району – №№ 30,79
Рокитнянський район Київської області – №№ 11,14
Романівка, с. Тальнівського району – № 86

Ропотуха, с. Уманського району – №№ 10,12,40
Росія – №№ 76,78
Ротмистрівка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51,63
Рубаний Міст, с. Златопільського району – № 56
Руська Поляна, с. Черкаського району – № 45

С

Самгородок, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Санжариха, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Свердликове, с. Бабанського району – № 8
Свинарка, с. Бабанського району – № 30
Севаст'янівка, с. Христинівського району – № 38
Сердюківка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51,63
Сибір – № 63
Сидорівка, с. Корсунського району – № 74
Синиця, с. Уманського району – №№ 10,40
Сквирський район Київської області – №№ 11,14
Сміла, м. Смілянського району – №№ 32,47,50,51,63,67
Смілянський район – №№ 11,32,38
Собківка, с. Уманського району – № 40
Соболівка, с. Шполянського району – № 53
Соколовка, с. Жашківського району – № 69
Соколівочка, с. Тальнівського району – № 86
Ставище, с. Попільнянського району Київської обл. – № 17
Ставищанський район Київської області – №№ 11,14,17
Станіславчик, с. Шполянського району – № 25
Старі Бабани, с. Уманського району – №№ 10,40
Степанки, с. Черкаського району – № 58
Степанці, с. Канівського району – № 81
Степківка, с. Уманського району – №№ 10,12,40
Стецівка, с. Звенигородського району – № 72
Сунки, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Сухини, с. Корсунь–Шевченківського району – № 71
Сушківка, – с. Бабанського району – № 30
США – № 22

Т

Талдики, с. Черкаського району – № 49
Тальне, м. Тальнівського району – №№ 17,70,86,88
Тальнянський район – №№ 11,14,20,34,84,86
Тальянки, с. Тальнівського району – №№ 30,39,86
Танське, с. Бабанського району – №№ 30
Тарасівка, с. Звенигородського району – №№ 23,84
Таращанський район Київської області – № 11
Ташлик, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Теклине, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Текуча, с. Уманського району – №№ 35,40,59
Тернівка, с. Смілянського району – №№ 47,50,51
Тетіївський район Київської області – №№ 11,13,14
Торговиця, с. Бабанського району – № 30

У

Україна – №№ 37,53,57,61,69,74,77,78,81,86,87,88
Умань, м. Уманського району – №№ 12,15,20,31,32,35,36,37,40,59,61,73
Уманський округ – № 36

Уманський район – №№ 4,6,8,10,12,13,18,30,32,34,35,37,38,61,77,84

Ф

Фастів, м.Київської області –№ 32

Фурманка, с. Уманського району – №№ 10,12,40

Х

Харків, м. – № 73

Харківка, с.Маньківського району – №№ 30,36

Хашьки, с. Смілянського району – №№ 47,50,51

Христинівка, м.Христинівського району – №№ 12,83

Христинівський район – № № 13,21,34,36

Ц

Цвіткове, ст. Шполянського району – № 25

Ч

Червоне, с. Тальнівського району – № 86

Черкаси, м.Черкаського району – №№ 32,43,63,66,76

Черкаська область, Черкащина – № 36

Черкаський район – №№ 34,58

Черповоди, с. Уманського району – №№ 10,12,40

Чигирин, м. Чигиринського району – № 59

Чигиринський район – № 34

Чорна Кам'янка, с. Маньківського району – № 69

Чорнобаївський район – № 34

Ш

Шарин, с. Уманського району – №№ 37,40

Шаулиха, с. Тальнівського району – № 86

Шпола, м.Шполянського району – №№ 30,37,52,70,76

Шполянський район – №№ 11,14,34,37

Шукайводи, с. Христинівського району – №№ 83,95

Ю

Юстинград, с.Жашківського району – № 69

Я

Яроватка, с. Уманського району – № 10

Ятрань, р. – № 4

ПЕРЕЛІК ДОКУМЕНТІВ І МАТЕРІАЛІВ

- № 1. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про хлібозаготівлі. 3 січня 1932р.
- № 2. Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) про хлібозаготівлі. 11 січня 1932р.
- № 3. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про хлібозаготівлі. 25січня 1932р.
- № 4. Лист комсомольця Пастушенка з с.Полонисте Бабанського району Й.В. Сталіну про вивіз хліба в хлібозаготівлю й голодування колгоспників. 10 лютого 1932р.
- № 5. Повідомлення Христинівської райколгоспспілки до ВУЦВК про перерахування в план хлібозаготівель частини заробленого колгоспниками хліба в колгоспі «Незаможник». 13 березня 1932р.
- № 6. Заява селянина О. А.Мельниченка з с.Білашки Тальнівського району до органів державної влади про реквізицію майна, продовольства та голодування сім'ї. 15 березня 1932р.
- № 7. 3 листа Златопільського райкому КП(б)У секретарям партосередків та кандидатських груп про надання допомоги голодуючому населенню району. 5 квітня 1932р.
- № 8. Скарга голові ВУЦВК Г.І. Петровському від селянина Г.С.Базаля-Савченка про незаконну реквізицію хліба, майна та голод у с.Свердликове Бабанського району. 20 квітня 1932р.
- № 9. Постанова касаційної колегії Верховного Суду УСРР про пом'якшення вироку середняку С. А. Лободі за агітацію проти колективізації в с.Острожани Жашківського району. 11 травня 1932р.
- № 10. Довідка інформаційного сектору оргінстру ЦК КП(б)У про стан Уманського району на 5 травня 1932р. 16 травня 1932р.
- № 11. З протоколу засідання бюро Київського обкому КП(б)У про продовольчу допомогу районам області. 20 травня 1932р.
- № 12. Лист А.А. Річицького секретарю ЦК КП(б)У С.В.Косіору про голодування населення Уманського району. 20 травня 1932р.
- № 13. З телеграми ЦК КП(б)У Вінницькому обкому партії про надання продовольчої допомоги Бабанському, Монастирищенському, Уманському, Христинівському районам. 21 травня 1932р.
- № 14. Телеграма ЦК КП(б)У Київському обкому партії про надання продовольчої допомоги окремим районам області. 21 травня 1932р
- № 15. Спецповідомлення Київського обласного відділу ДПУ секретарю обласного бюро КП(б)У про факти людодїства в Буцькому районі. Не раніше 28 травня 1932р.
- № 16. З листа секретаря Христинівського райкому КП(б)У т.Жука про продовольчі труднощі у селах району. Травень 1932р.
- № 17. Лист секретаря Київського обласного бюро КП(б)У М.Н.Демченка

секретарю ЦК КП(б)У С.В.Косіору про економічні труднощі і голодування населення м.Жашків і Жашківського району та надання допомоги. 6 червня 1932р.

№ 18. З листа члена ЛКСМУ Г.І.Ткаченка секретарю ЦК КП(б)У С.В.Косіору про економічні труднощі на Уманщині та політичний настрій населення. 18 червня 1932р.

№ 19. З протоколу позачергового засідання Христинівського райпарткому КП(б)У про організацію медичної допомоги під час прополочних робіт у селах району. 19 червня 1932р.

№ 20. З додатку до протоколу Політбюро ЦК КП(б)У про додаткову продовольчу допомогу районам Черкащини. 21 червня 1932р.

№ 21. З протоколу засідання бюро Христинівського райкому КП(б)У про голодування населення району, стан тваринництва та хід м'ясозаготівельної кампанії. 2 липня 1932р.

№ 22. Відповідь Жашківського райвиконкому ВУЦВК про продовольчу допомогу голодуючим колгоспникам артiлі «Нове життя» с.Житники й сім'ї П.Сидорука за його листом із США. 11 липня 1932р

№ 23. Лист Звенигородського дільничого прокурора Київському обласному прокурору про факти людодіства в с.Тарасівка. Не раніше 11 липня 1932р.

№ 24. Повідомлення Вінницького обласного прокурора Прокуратурі України про випадки людодіства в с. Нове Місто Монастирищенського району. Не раніше 17 липня 1932р.

№ 25. Лист Шполянського райкому КП(б)У до ЦК КП(б)У про факти людодіства у селах району. 25 липня 1932р.

№ 26. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про заходи по боротьбі із спекуляцією хлібом. 9 серпня 1932р.

№ 27. Постанова Наркомюсту УСРР про заборону продажу колгоспникам лишків хліба до виконання плану хлібозаготівель. 15 серпня 1932р.

№ 28. Постанова і інструкція Раднаркому УСРР про застосування репресій до одноосібників за нездачу хліба під час голоднечі. 11 листопада 1932р.

№ 29. З оперативних зведень Златопільського районного уповноваженого ДПУ секретарю райкому КП(б)У про настрої та відношення населення до сільсько-господарських кампаній. 1932р.

№ 30. З довідки Київського облвиконкому про райони Черкащини, що голодують. [1932р.]

№ 31. Повідомлення ДПУ УСРР Центральному комітету КП(б)У про незадовільне постачання продовольством населення м. Умань. 29 січня 1933р.

№ 32. З доповідної записки Київського облвиконкому Раднаркому УСРР про тяжкий продовольчий стан населення Смілянського, Уманського районів та міст Черкаси, Сміла, людодіство і необхідність надання їм допомоги у постачанні продовольством. Не пізніше 15 лютого 1933р.

№ 33. Лист студента І.Є.Товкача Й.В.Сталіну про виключення з колгоспу с.Байбузи Черкаського району його батька Є.С.Товкача і прохання допомоги його голодуючій родині. 24 лютого 1933р.

№ 34. Із записки по прямому проводу Київського обласного відділу ДПУ УСРР про кількість голодуючих районів та населених пунктів Черкащини. Не раніше 1 березня 1933р.

№ 35. З довідки ДПУ УСРР про продовольчі труднощі в Уманському районі та смертність від голоду. 12 березня 1933р.

№ 36. З листа Київського обласного відділу ДПУ голові ДПУ УСРР про тяжкий продовольчий стан, посилення смертності у районах Черкащини і заходи по наданню допомоги населенню. 12 березня 1933р.

№ 37. З доповідної записки Наркомзему УРСР політбюро ЦК КП(б)У про голодування населення Уманського та Шполянського районів, факти людодіства і необхідність надання продовольчої та медичної допомоги. 14 березня 1933р.

№ 38. Із записки Наркомзему УСРР Центральному Комітету КП(б)У про голодування та смертність населення Черкащини. 14 березня 1933р.

№ 39. З протоколу засідання Бабанського райвиконкому про організацію медичного харчування для виснажених від голоду. 19 березня 1933р.

№ 40. Доповідна записка Уманського райкому КП(б)У Центральному Комітету КП(б)У про тяжкий продовольчий стан у місті та селах району і заходи допомоги населенню. 20 березня 1933р.

№ 41. Із зведення інформаційного сектора оргінструкторського відділу ЦК КП(б)У про факти людодіства на Черкащині. 1 квітня 1933р.

№ 42. Заява курсанта військової частини І.П. Красюка до Черкаської районної робітничо-селянської інспекції про надання допомоги його родині, яка голодує. 3 квітня 1933р.

№ 43. Заява робітника залізничної станції Черкаси І.Ф.Майбороди до Черкаської районної робітничо-селянської інспекції про видачу хлібних карток його голодуючій дружині. 17 квітня 1933р.

№ 44. Лист жителя с.Нечаївка Черкаського району П.Г.Куліш районній робітничо-селянській інспекції про виселення його з хати та голодування родини. 4 травня 1933р.

№ 45. З листа батьків червоноармійця А.С.Мішенка сину про свавілля колгоспного активу с.Руська Поляна Черкаського району та факти людодіства. 14 травня 1933р.

№ 46. Заява секретаря Хуторянської сільради Черкаського району А.Я.Коби до районної робітничо-селянської інспекції про голодування його родини. 18 травня 1933р.

№ 47. Листівка із закликом проти радянської влади, хлібозаготівель, комсомолу, які сприяли голодомору. 20 травня 1933р.

№ 48. Статистичні відомості Смілянської районної інспектури народногос-

подарського обліку про смертність у районі. Травень 1933р.

№ 49. Із заяви червоноармійця К.Дедика Черкаській районній робітничо-селянській інспекції про байдуже ставлення районного, сільського та колгоспного керівництва с.Талдики до важкого становища його родини. 26 червня 1933р.

№ 50. Статистичні відомості Смілянської районної інспектури народногосподарського обліку про смертність у районі. Червень 1933р.

№ 51. Статистичні відомості Смілянської районної інспектури народногосподарського обліку про смертність у районі. Липень 1933р.

№ 52. З протоколу засідання Бабанського райвиконкому про посилення покарання одноосібників за невиконання хлібозаготівель. 19 вересня 1933р.

№ 53. З обвинувального висновку Гельм'язівського районного відділу ДПУ по обвинуваченню жителя с.Каврай-ІІ Я.П.Резника у розповсюдженні листівок із закликом проти радянської влади, хлібозаготівель, комсомолу. Не раніше 27 вересня 1933р.

№ 54. Обвинувальний висновок Шполянського районного відділу ДПУ по обвинуваченню жителя с.Коротине І.М.Гонтара у вбивстві людей ним та його матір'ю з метою людоїдства і торгівлі людським м'ясом. 28 вересня 1933р.

№ 55. З повідомлення Всесоюзного переселенського комітету при Раднаркомі СРСР про переселення в Україну колгоспників з інших територій СРСР. 29 грудня 1933р.

№ 56. З оперативних зведень Златопільського районного уповноваженого ДПУ секретарю райкому КП(б)У про настрої та відношення населення до сільськогосподарських кампаній. 1933р.

№ 57. Статистичні відомості про кількість померлих по населених пунктах Смілянського району. 1933 р.

№ 58. Листівка із закликом до боротьби проти Компартії, політика якої призвела до голодомору. 1933р.

№ 59. Відозва Головної Еміграційної Ради до міжнародних добродійних організацій про утворення Комітету допомоги Україні. 1933р.

№ 60. З автобіографії літературного працівника редакції газети «Українська Думка» А.І.Хіменка про голод 1933р. у селах Чигиринського району. 30 січня 1942р.

№ 61. Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с.Степанки Черкаського району І.М.Хмельківського. 17 липня 1988р.

№ 62. Із спогадів про голод 1932-1933 рр. жителя с.Розсішки Христинівського району Чемериса. 29 червня 1989р.

№ 63. Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя м.Умань В.К.Білоуса. 17 липня 1989р.

№ 64. Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с.Ковалиха Смілянського району Н.Буткевича. 5 лютого 1990р.

- № 65. Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с.Квітки Корсунь-Шевченківського району. 24 лютого 1990р.
- № 66. Спогади про голод 1932-1933 рр. жительки смт.Маньківка Маньківського району Я.Р.Лисогори. 15 вересня 1990р.
- № 67. Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с. Білоусівка Драбівського району П.Сергієнка. 17 жовтня 1990р.
- № 68. Спогади про голод 1932-1933 рр. жительки с.Ковалиха Смілянського району Я.О.Танцюри. 5 листопада 1990р.
- № 69. Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с.Макиївка Смілянського району М.В.Хижняка. 14 грудня 1990р.
- № 70. Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя м.Жашків С.К.Іжка. 12 березня 1991р.
- № 71. Спогади про голод 1932-1933 рр. жительки м.Шпола Г.Г.Яценко. 1 червня 1992р.
- № 72. Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с.Гута-Селищанська Корсунь-Шевченківського району П.Л.Павленка. 28 червня 1992р.
- № 73. Спогади про голод 1932-1933 рр. жительки с.Стецівка Звенигородського району М.О.Тростянської. 30 вересня 1992р.
- № 74. Із спогадів про голод 1932-1933 рр. жителя м.Умань М.С.Заруби. 16 листопада 1992р.
- № 75. Із спогадів про голод 1932-1933 рр. жителя с.Сидорівка Корсунь-Шевченківського району І.Дуплія. 13 жовтня 1992р.
- № 76. Спогади про голод 1932-1933 рр. жительки с.Бужанка Лисянського району М.К. Марченко. 13 лютого 1993р.
- № 77. Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с.Ковалиха Смілянського району Н.Буткевича. 27 квітня 1993р.
- № 78. Свідчення заступника голови Асоціації дослідників голоду-геноциду 1932-1933 рр. в Україні Д.Каленика про голод в Уманському районі. 1993р.
- № 79. Із спогадів про голод 1932-1933 рр. колишнього жителя с.Нечаївка Шполянського району Ф.П.Смагленка. 8 квітня 1994р.
- № 80. Спогади про голод 1932-1933 рр. жительки с.Розсохуватка Катеринопільського району М.Ю.Пономаренко. 23 червня 1994р.
- № 81. Спогади про голод 1932-1933 рр. жителя с.Житники Жашківського району Г.С.Волохатюка. 1995р.
- № 82. Спогади про голод 1932-1933 рр. жительки с.Степанці Канівського району В.М.Грозовської. 22 травня 1997р.
- № 83. Стаття В.Гавришкевича у газ. «Черкаська правда» про голод 1932-1933 рр. в с.Плешкани Золотоніського району. 29 квітня 1990р.

№ 84. Стаття М.Мазурика у газ. «Трибуна хлібороба» про голод 1932-1933 рр. в с.Шукайводи Христинівського району 5 січня 1991р.

№ 85. Стаття О.Шатайла у газ. «Світовид» про голод 1932-1933 рр. на Черкащині. Грудень 1992р.

№ 86. Стаття І.Лагодзі у газ. «Світовид» про смертність в с.Павлівка-1 Тальнівського району в 1933р. Грудень 1992р.

№ 87. Стаття у газ. «Світовид» про кількість померлих від голоду 1932-1933рр. в Тальнівському районі. Вересень 1993р.

№ 88. Співомовки.

№ 89. Народ скаже, як зав'яже.

№ 90. Голод мучить, а нужда краде.

№ 91. Список жителів с.Вишнопіль Тальнівського району, померлих від голоду в 1932-1933 рр.

№ 92. Список громадян с.Лебедівка Кам'янського району, померлих від голоду в 1932-1933 рр.

№ 93. Список жителів с.Безпальче Драбівського району, померлих від голоду в 1933р.

№ 94. Подвірний список жителів с.Гребля Христинівського району, померлих від голоду в 1933р.

№ 95 Подвірний список жителів с.Коханівка Кам'янського району, померлих від голоду в 1933р.

№ 96. Подвірний список жителів с.Шукайвода Христинівського району, померлих від голоду в 1933р.

**Обеліск пам'яті
жертвам голодомору
1933 р в с.Коханівка
Кам'янського району.
1 травня 1990 р.**

**Відкриття пам'ятника
жертвам голодомору
1933 р. в с.Берестовець
Уманського району.
7 травня 1990 р.**

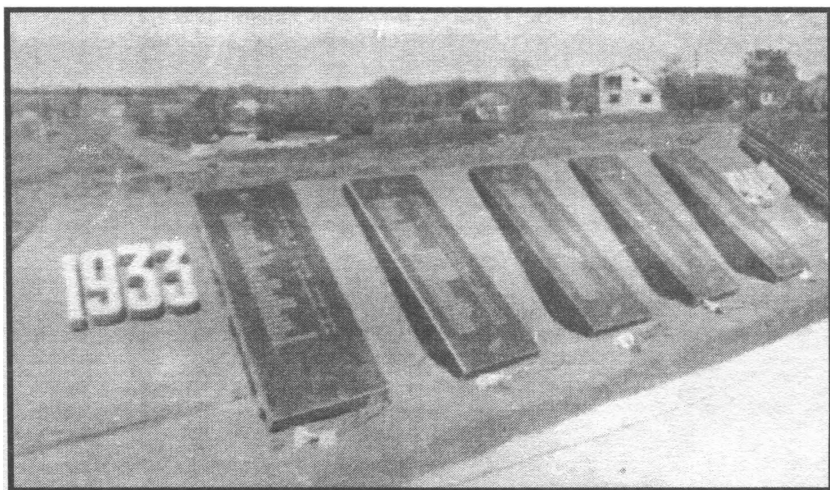
**Пам'ятник жертвам голодомору 1933 р. в с.Молодецьке
Манківського району. 12 липня 1989 р.**

**Відкриття пам'ятного знака “Жертвам голодомору 1932 – 1933”
на центральному цвинтарі м.Звенигородка. 11 вересня 1993 р.**

**Пам'ятник жертвам
голодомору 1933 р.
в с.Рижавка
Уманського району.
22 квітня 1990 р.**

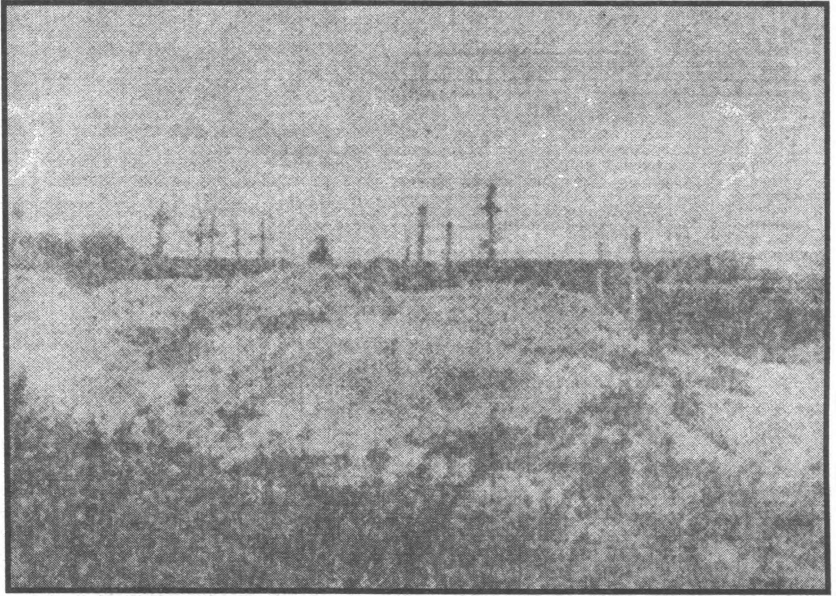
**Пам'ятник жертвам голодомору 1932– 1933 рр. в с.Безбородьки
Драбівського району. 9 травня 1993 р.**

**Стелла-пам'ятник
тальнівчанам –
жертвам голодомору
1932 – 1933 рр.
м.Тальне. 1996 р.**

Фотознімки із книги "Голод в Радянській Україні 1932 – 1933".
– Кембрідж, 1986 р.

М. С.
20. 8. 93

Голод

Спогади очевидця,
пережившого неймовірно муки
голодного трагізму 33-го,
чудом оставшиогося в живих

I Від авторки

Замолод то тяжкий історичний шлях вилас на село українського народу - сімківську квітучу землі півночі України сімківських селомі золотий кофололь-но-виробничої боротьби з ішовелими потевомовачами, довели гонимі полюбля народного духу за її самостійності і незалежності. Немало пролило людської крові, незвичайних світличних діячів - не тільки репресійно-сталинського і невизнання. Але, мабуть, немає нічого страшнішого до той голодний драматизм 33-го, "визначений" в медіах мільйонами голодних великомучеників. Осв самі про це слова моєї, а б скаржів, незвичайної глибокою емоційності, переживаючи людську душу, розповіді.

Про це майже не пишуть. Дев'ять років потім-тітвізму державні події гостро-світлимі темі, які самі собою ніколи не втрачувались на світло публікації, під ним-ним потягом і сучасного задеркою. Так, це було - тепер не вистав час "гласності"; і всі "масштаби" наступило витривалість не чисту, як казати, водичку. Так и історія, ми повалили зникли істину гіркоту мимого - це нітте-ва незалежності, від якім ми, як би ми не хотіли, немає куди дітися. Треба дивитись правді в очі, якщо воно в історію не впаде. Без знання мимого, не може бути майбутнього - це загальнолюдська.

Виходячи з подібних міркувань, глибокою незвіданності своїх авторську відповідальності до переживати сюжетного факту, а беру до уваги не тільки те, що особисто пережило і вбачило в моїй дитячій пам'яті. Людські повстання, боротьбах мого-свого-родини в село Сидорівки, переживших на собі страшну драму голоду, на цю-ся ще вживих-дай їм Бог здоров'я - осв той важкий матеріал який я користувалася готуючи даву публікацію.

Перед тим, як почати роботу, об по суті її фактів, майже буде

Спогади жителя с.Сидорівка Корсунь-Шевченківського району Дуплія І.
про голодомор 1932 - 1933 рр.

ПРОТОКОЛ ДОПИТУ СВИДКА

1933 р. Вересня 26 дня Я Уч. Інспектор Шполянської РС Міліції МИРОШНИЧЕНКО цього числа долитав за свідка гр.с.Коротино яка дала про се бе такі відомости:

Марія Гнатова 18 років, дівчина, п/партійна, член колгоспу, несудима яка по суті справи показала:

Непам'ятаю якого числа весною мені сказав [] що він вкупі з моїм братом [] та [] були біля скирти, брали полону і коли він [] набрав то кавав мойому братові щоб іти разом до дому, але [] надавав непослужними словами [] і кате їди до дому со [] все пішов давно то пішов до дому а на 3-й день [] прийшов до нас і розказав як і коли він був з моїм братом біля скирти а тому я підозрівала що [] зарізав мойого брата, то я зараз заявила бригадиру ГЛАДКІВСЬКОМУ який в кулі з головою с/р ШЕРЕВІННОСОМ та членом с/р ДІДЕНКОМ пішли до [] в якого найшли м'ясо в діжці голову та олія з мойого брата, після чого їх затримано, але вони повтікали.

Більше показати нічого немає, записане мені прочитано

Уч. Інспектор

/ МИРОШНИЧЕНКО /

Верно:

З кримінальної справи по звинуваченню жительки с.Коротине Шполянського району у канібалізмі 1934 р.

ПРОТОКОЛ
Допроса свідка

1933 р. Вересня 21 дн я Уч. Інспектор Шполянської РС Міліції МИРОШНИЧЕНКО цього числа долитав за свідка гр.с.Коротино який дав про себе такі відомости:

ДІДЕНКО Іван Лукіч 34 років, одружений, позапартійний, письменний, несудимий який по суті справи показав: Непам'ятаю якого числа в Квітні м-ці в с/р, заявив гр.КОЛІСНИК Володимир, що біля колгоспівської скирти гр. [] з своєю матір'ю [] зарізали комсомольця [] то я вкупі з головою с/р ШЕРЕВІННОСОМ пішли до [] до дому в яких найшли кістки з ледь, одну голову цілу, та багато черева з голів, то ми їх затримали і вкупі з матеріалом відправили з виконавцем в шпору, але [] по дорозі виконавця [] побили, отняли рушницю і самі зникли невідомо куди.

Зараз того виконавця [] жинка який їх вів в шпору, нема він десь умер, гр. [] теж нема його ледь ДІДЕНКОВІ тет зарізали і поїли.

Більше показати нічого немає в чім і розписуюсь /подпись/

Уч.інспектор

/ подпись /

Верно:

Протокол допиту свідка по факту канібалізму у с.Коротине Шполянського району. 21 вересня 1933 р.

(Прізвища осіб, про яких йдеться, закреслені з етичних міркувань)

ОБВИНТЕЛЬНОЕ ЗАКЛЮЧЕНИЕ /по след. делу № 241/.

По обвинению гр. с. Коротино Шполяно
кого района [REDACTED]
по ст. 174 п. 4 УК УССР.

Шполянскому Райв. делению ГПУ стало известно, что гр. [REDACTED]
через комиссолица [REDACTED] и ряд других лиц, явля-
сон которых читатель и пролован на базаре, с. М.-Калигорки Шполянского р.
Приволоктовой с.с. логия установлено, что в Андрее м.-не
1933 г. в виде колхозной свирли солому был комсомолец [REDACTED] и [REDACTED]
Меня где брали голову и с тех пор [REDACTED] не стало и неизвестно куда
девался.

Когда Председательством ПЕРЕВЕРЖКОМ при участии ДИШЕНА
Ильин на основании заявления /матеря/ сестры [REDACTED] Ме-
ри, был совершен обыск у гр. [REDACTED] и его матери [REDACTED] но были
обнаружены части черепа и ребра: принадлежность возрасту старше 10 лет.

При отправлении [REDACTED] и его матери [REDACTED]
ген то не доходя до Шполя [REDACTED] свалили со стола
порога сальсополитска [REDACTED] икнувши на него врезку переваля-
ши в забрызгане него скотинные ружье скривились в [REDACTED] припад в чувство
оня с себя врезку и кинлся в [REDACTED] и об этом сообщит, при чем при
мелничном допросе у него обнаружены набои и стремления к мушкетеру
т.е. не все было обрывается бой [REDACTED] /сн. д. 10/

После тому выезд т.с. 15/IX-33 г. [REDACTED] вернулся
в с. Коротино где был задержан сельсоветом и препровожден в Шполя
ГПУ.

[REDACTED] в пред. заседании ему обвинение
полностью не признается и заявляет, что прибывательно в конце апреля 1933
приехал домой с работ и заснул в леске мясе на тендрии которую мята за-
решала, отны мясом они читали, причем это мясо и об сл. з. востренье
пять вчераше истеричник кусков мясе лисское мясе с ним пошла в мясод
лысоду на базаре, там она это мясе проловя влядая покупателем, что мясе
копчене.

В части совершения убийства комиссолица [REDACTED] со-
вершенно отвергает.

На отпущении и сальсополитска [REDACTED] что его лущили
и вывали ружье то полностью не признается, однако отвергает его участие
в этом, а что все это делал мать. После совершения инцидента над сель-
сополитом [REDACTED] они порочились на поле и утром отправляясь на
с. д. отделение и уехали в г. Мери к отцу.

Учитывая что деление преступление совершено не только
по мясе а и целью торговали лисское мясом, и что продавая мясе на базаре
как лисское мясе этим соими подвергли дилемоду ряд лиц совер-
шить обман.

ПО Л А Г А Д - Е Н .

След. дело № 241 по обвинению гр. [REDACTED]
[REDACTED], 1918 г. рождения, уроженца с. Соболевки, житель с. Коротино Шполян
кого района, за кражу хлеба, мяса, свинины, скотины, украинца и коня
металл, с/ч, со- слва не судились ГПУШПДС) по ст. 174 п. 4 УК УССР.
направить Киевскому Облсовету ГПУ для дальнейшего
направления суд Тройку при коллеги ГПУ УССР.

СРАВНА: 1. Проходящая по делу [REDACTED]
виду не отст. отня не нее выдана
дело в своею произволство и посылка
требования о не аресте и доставлении
в Шполя.
2. Арестованная [REDACTED] содержится
под стражей при Шполянской ГПУ.

/сн. д. 10/

Обвинувачувальний висновок з кримінальної справи по факту канібалізму
у с. Коротино Шполянского району. 1934 р.
(Прізвища осіб, про яких йдеться, закреслені з етичних міркувань).

С П И С О К
жителів смт.Верхнячка, які померли від голоду
в 1933 році.

1. Марчук Ярема Тимонович - 1878 р.
2. Ловиноваток Антон Тимонович - 1898 р.
3. Омелюк Дарка Леонтівна - 1901 р.
4. Скоробредук Фросина Петрівна - 1897 року
5. Марчишин Олександр Охимович - 1889 р.
6. Марчишина Оксана Гаврилівна - 1892 р. нар.
7. Василенко Людмила Григорівна - 1921 р.
8. Кирилюк Віктор Анонович - 1911 р.
9. Ловиноваток Григорій Степанович - 1919 р.
10. Либченко Дмитро Іванович - 1900 р.
11. Нечипуренко Ярема Петрович - 1898 р.
12. Слісарчук Дмитро Гаврилович - 1902 р.
13. Прекопенко Сергій Степанович - - 1888 р.
14. Крук Іван Семенович - 1897 р.
15. Крук Іван Тимонович -
16. Крук Степан Тимонович - брати
17. Крук Яків Тимонович -
18. Примизький Лук"ян Дементійович - 1893 р.
19. Федченко Олександр - 2 дівчинки померли в голодомор.
Однієї було 5, а другієї 3 роки.

Директор школи

Рудик Р.О.

Список померлих від голоду в 1933 р. по смт. Верхнячка Христинівського району

С П И С О К

змерлих під час голодомору 1933 року по с.Гречанівка
Козацької і Сільської Рад населених пунктів Ів. Драбівського району.

1. К. Євченко Катерина П.
2. Дерновий Андрій Якович
3. Дернова ~~Тихон~~ Катерина Павлівна
4. Дерновий Фалімон Якович
5. Шевченко Іларіон Якович
6. Шевченко Оксана /Іх п'ятеро дітей Микола Іван, Григорій
Ніна Олександрівна.
7. Дроби Микола Іванович.
8. Турченко Настя Пилипівна
9. Борисенко Марія Пилипівна
10. Борисенко Микола Дмитрович
11. Борисенко Олександр Дмитрович
12. Борисенко Григорій Дмитрович
13. Борисенко Никол Іванович
14. Борисенко Оксана Кондратівна
15. Борисенко Іван Никодимович
16. Борисенко Григорій Никодимович
17. Кончак Трохим Ів.
18. Швачкова Марія Зосимівна.
19. Швачковий Антон Зосимович
20. Швачковий Зосим Григорович
21. Тарасенко Данило В.
22. Вихренко Яків Андронович /2дтей/
23. Вихренко Григорій Данилович
24. Швачковий Тимофій П.
25. Швачкова Аелія І. /Двоє дітей/
26. Крижопол Гаврило Миколайович
27. Вихренко Євдокія Демидівна
28. Борисенко Григорій Павлович
29. Борисенко Олександр Павлович

Голова сільської Ради /Прощенко/

Список померлих від голоду в 1933 р. по с.Гречанівка Драбівського району.

Спогади.

Про Голод 1933 - 1947 рр.

Я освідомлю голоду 1933-1947 рр. і сам
переніс цей голодомор.

Можу іти, що тільки потраде під руку:
листя з дерев, траву - лободу, корінь
з лобухів, тирсу з дерев.

Листя з дерева - бересток ішло як крокути
для каші. З цього листя варили кашу.

З траву лободу варили варилу чи супи.

Тирса з дерева перемішана з листям береста
чи берестка і каша з буряків була як про-
дукт для випікання хліба - так звалилих
мачидонів.

Я в 1933 р. ходив в школу в 3^{ій} класі.

Учні давали коли в голоді по 300 хліба
і суп-баланду (бо дуже недужий-рідкий)
А тирса закінчувалась ніколи ні голоді давали.

В нас була корова. Але мало дала молока
всього 3 літри. З молока варили вариво.
Молоко неполовину розливали в воду.

В нас сім'я було 7 душ, то тирсу наїв-
ло з голоду, а Петіро остались в мовіх

Спогади жителя с.Шубині Стави Лисянського району Гончарука П.П.
про голод 1932 - 1933 рр.

Марія Юхимівна
Пономаренко
1917 року народження
с. Розсохуватка

То був нещасливий час. Люди
пурли з голоду. В кого було щось з
вдачу та повуду, все віддали на
продукти. Взяли з бурани м'якоти
булочки, м'якоти, картоплю на покі.
Вбили баранів, коровиць в не селі і
їли. Звичного не було котів і собак
в селі, ніхто не приймав везе що
їв їх, але вони зникли з села.
Саме тяжко було тим сім'ям, де
були малі діти. Люди вмирали
прамо на вулицях і їх спеціальні
люди збирали і відвозили на цвин-
тар. Вважало з людьми так і не зна-
ють, де поховати їх рідні які зали-
шили в роки голодомору 1933 року.
Спаслися ті сім'ї, де було корова
або коза, знає курка. У нас
була корова і ми спаслися.
Ті люди що померли, вони
вже не розкажуть як страдали,
як помирали.

Пам'ятаю, як раніше বেশою
збирали амшурорієне насіння
для того з'ясувати, терли його і
варили затирку. 23.06.94

Том

І Н Ф О Р М А Ц І Я

Яворівської сільської Ради народних депутатів про кількість осіб, які померли від голодомору в 1933 році:

Всього померло - 131 особа.

в т.ч.

чоловіків - 58

жінок - 36

дітей - 37

Голова с/ради

M. Shapoval
М. М. Шаповал.

Інформація Яворівської сільської Ради народних депутатів Драбівського району про кількість осіб, померлих від голоду в 1933 р.

	Уліт	розлік	нагороджені (жінки)	міртво-наро- джені	Смерть		
					90 роц	сі. 1933	Разом.
1. м. Сміла	224	63	244	1	32	766	798
2. с. м. Ядурівка	46	5	43	-	6	191	197
Разом по м.с.	267	70	287	1	38	957	995
1. Бабаньки	52	18	60	-	9	445	484
2. Базняки	20	14	38	-	14	368	382
3. Блязирче	72	17	114	-	14	675	694
4. Буки	8	3	12	-	-	38	48
5. В. Бичівка	14	-	20	-	3	59	62
6. Зембівці	7	-	8	-	8	511	519
7. Дроздова	18	6	35	-	7	22	29
8. З. Сарадок	4	5	6	-	-	69	69
9. Діверка	23	4	39	-	8	308	326
10. Кашевки	18	7	19	-	5	401	406
11. Камішівка	25	6	34	-	7	346	323
12. Ковашка	25	5	32	-	10	240	150
13. Копелитівка	23	8	34	-	12	320	332
14. Кучівка	25	9	28	-	6	440	446
15. Ларівка	26	8	38	-	14	401	415
16. М. Бучувці	5	6	6	-	2	134	136
17. м. Сидняки	11	6	14	-	3	40	43
18. м. Старішів	14	4	22	-	6	246	252
19. Шиблівка	12	6	14	-	1	312	320
20. Штанківка	7	1	15	-	2	65	67
21. Носатів	17	9	67	-	15	557	572
22. Пискарівка	37	11	24	-	7	183	190
23. Ротівка	35	12	50	-	4	107	111
24. Рамієвці	30	15	55	-	20	575	595
25. Сапорожок	26	9	34	-	2	249	301
26. Салтанівка	20	9	34	-	8	166	174
27. Селюківка	20	7	18	-	16	169	185
28. Сілки	29	10	59	-	16	273	229
29. Ташки	46	24	68	-	14	779	793
30. Тешівка	3	1	25	-	9	382	391
31. Тешівка	31	2	14	-	9	53	62
32. Хайківки	16	5	49	-	11	272	289
	719	247	1088	2	274	9621	9895
Всього по р-ну	986	317	1376	1	312	10578	10890

Відомості про природний рух населення Смілянського району за 1933 р.

Із спогадів жителя с.Христинівки Кравчука Феодосія Кириловича 1930 року народження виявлено, що під час голодомору 1933-1934 р.р. в селі померло більше 100 чоловік.

Із спогадів старожилів села встановлено імена померлих:

1.Баринь Федір	33.Підвальна Марія
2.Безносик Степан	34.Підвальний Панько
3.Голуб Ісаак і його сім'я 8ч.	35.Підвальна Надія
4.Голуб Іван Дем'янович	36.Підвальний Лукаш Пантелеймонович
5.Голуб Григорій Дем'янович - 8ч	37.Прищак Олена Миколаївна /10 рок
6.Дорохтей і його сім'я - 8ч	38.Сидирук Григорій
7.Дядюк Сергій	39.Сидирук Кузьма
8.Ільченко Андрій	40.Синиця Пантелеймон Якович
9.Капіган Гнат	41.Синиця Зіна Роківна
10.Король Зінаїда Вакулівна	42.Ступалек Кузьма Купріянович
11.Сім'я: 7гол	43.Ступалек Кирило Купріянович
11.Лулеша Пантелеймон	44.Тисун Матвія Семенович
12.Лулеша Федора	45.Скарбовський Василь і його жінка
13.Лулеша Марфа	46.Ткачук Мотря
14.Лулеша Марія і її діти - 5	47.Ткачук Іван /8 років/
15.Коваль Марія, її батько і мати	48.Хоменко Антоніна Андронівна
16.Лишень Мотря /20 років/	49.Чапля Олександр Степанович
17.Лишень Іван її син	50.Никова Меланка 4
18.Макарчук /13 років/	
19.Маєвська Михайлина	
20.Медвідь Адам Адамович	
21.Нерушак Нестор --брати	
22.Нерушак Каленик	
23.Низук Клим Павлович	
24.Пагайчук Семен Никиторович	
25.Олійник Максим Микитович	
26.Овчарук Іросина	
27.Панченко Іван	
28.Панченко Килина	
29.Панченко Гнат	
30.Панченко Марфа	
31.Пархоменко Мартина	
32.Перегатко Іосип	

Всього: 192
Спогади: Надюка

Вірно: Заврашарівка
Ш.Оратівська

Список померлих від голоду 1933 – 1934 рр. по с.Христинівка
(із спогадів жителя с.Христинівка Кравчука Ф.К.)

Зміст

Від авторів-упорядників	3
Ще раз про голодомор	4
Голод на Черкащині	7
Документи розповідають. 1932 р.	11
Мовою документів. 1933 р.	45
Спогади людей, які пережили голодомор 1932 – 1933 років	75
Публікації у газетах про голод 1932 – 1933 років	111
Насильна колективізація та штучний голод 1932 – 1933 років у народній творчості (співомовки, анекдоти, примовки, прислів'я, думи, приказки, вірші)	121
Списки померлих від голоду в 1932 – 1933 роках	129
Список скорочень	183
Іменний покажчик	184
Географічний покажчик	192
Перелік документів і матеріалів	198

Голод 1932-1933 років на Черкащині

Документи і матеріали /Держархів Черкаської обл.;

ISBN 966-95518-9-2

Автори-упорядники: Т.А. Клименко, С.І. Кононенко,
С.І. Кривенко

Рецензенти: доктор історичних наук,
професор Чабан А.Ю.,
кандидат історичних наук
Перехрест О.Г.

Здано до набору 01.06.2002 р. Підп. до друку 20.07.2002 р.
Формат 60x84/16. Друк офсетний. Папір офсетний №1.
Гарнітура Times New Roman Суг.
Облік.-вид. арк. 6.89 Умовн. друк. арк. 7.42
Тираж 500 примірників.

